

5. Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland II

Maritieme spionage in Zeeland

Per 1 september 1939 werd Dolmetscher Willy Kup¹ ingedeeld bij Ast Münster en toegevoegd aan Meldekopf Süd in Emmerich, waar hij naar eigen zeggen onder Oberleutnant Doktor Bergmann belast was met het vertalen van Nederlandstalige documenten.² Bergmann had in die tijd twee Nederlandse agenten, H.J. Bouwman en J.B. van Overmeir. Het is echter meer dan waarschijnlijk dat Kup na de oorlog niet het achterste van zijn tong heeft willen laten zien, want in 1940 vertelde Van Overmeir voor zijn werk als verzekeringsinspecteur veel in Elten te komen, waar hij dan de maaltijd placht te gebruiken in de Gaststätte Zum Stern van Fritz Kup, Willys vader.³ In 1940 kende Van Overmeir de Kup-familie al zo'n tien jaar. Willy stelde hem in december 1939 of januari 1940 voor aan Gerritse, een alias van de in Elten wonende gepensioneerd Nederlandse bootzman Jacob Verbruggen.⁴ Het is plausibel dat Willy hem had aangeworven als rekruteur. In december 1939 zocht Verbruggen in Vlissingen Bruin Baart op, hij was een neef van Baarts moeder, en rekruteerde hem voor het schriftelijk doorgeven van gegevens over schepen die vanuit Antwerpen het zeegat kozen.⁵ De firma, waar Baart al 21 jaar als waterklerk werkte, kreeg onder verplichting van geheimhouding regelmatig maritieme informatie toegestuurd. Hij maakte daar gebruik van en verzond dagelijks berichten in aan Van Overmeir geadresseerde enveloppen over meestal zo'n drie à vier schepen. De betaling was honderd gulden per maand. Hij had twee postadressen gekregen, dat van Van Overmeir (per adres nv Bouwkas Rohyp) en dat van Friedrich Leinung, een bedrijf uit Lobith⁶. Begin januari 1940 zocht Verbruggen hem op en vertelde dat de berichten goed doorkwamen; Baart kon ze voortaan allemaal naar Van Overmeir sturen.

De vroegere schoolboeken leerden dat de Rijn bij Lobith Nederland binnenstroomt. Geografisch wellicht niet geheel juist, maar dit stadje ligt in een gebied, waar de grens een grillig verloop heeft. Even ten oosten aan die rivier ligt op Duits grondgebied Emmerich, waar de eerdervermelde Meldekopf was gestationeerd. Vlakbij Lobith ligt over de grens Elten en even ten noordwesten aan diezelfde grens ligt het Nederlandse grensdorpje Babberich. Op 10 maart 1940 waren in die omgeving twee marechaussees op patrouille.⁷ Omstreeks half negen 's avonds zagen ze de hun bekende bakker H.J. Bouwman uit Babberich in de nabijheid van de Duitse grens fietsen. Ze hielden hem aan en hij bleek veel koffie bij zich te hebben: in die tijd over de grens een gewild artikel.⁸ Er werd besloten tot visitatie aan den lijve, maar Bouwman verzette zich hevig. Het bleek dat om zijn middel meer koffie was verborgen. Er werd overeengekomen dat een verdere visitatie zou plaatsvinden op het douanekantoor in Babberich, maar onderweg bleef hij zich verzetten. Tijdens een worsteling wist een der marechaussees even twee boekjes in handen te krijgen, waarop iets te ontwaren was als 'voorschriften van Defensie', en een blanco envelop. Deze kon hij vasthouden, maar de bakker kon er vandoor gaan met de boekjes. De envelop bleek een brief van Baart te bevatten, waarin sprake was van het hervatten van de rapportage met de daaraan verbonden waardevolle gegevens. Bouwman werd later die avond aangehouden op verdenking van spionage en diezelfde nacht gearresteerd. Bij huiszoeking werden de boekjes niet teruggevonden. Op het in de brief vermelde adres in Vlissingen werd Baart de volgende dag aangehouden. Tijdens zijn verhoor noemde hij zijn postadres, Van Overmeir, waarop ook deze werd aangehouden.⁹ Baart vertelde dat hij begin februari was gestopt met zijn dagelijkse rapportage aan Van Overmeir.¹⁰ De onderschepte brief stond in verband met zijn wens een eigen bedrijf op poten te zetten, waarvoor hij geld van Verbruggen wilde lenen, vandaar zijn aanbod opnieuw te gaan rapporteren. Het is mogelijk dat een deel van

¹ Kup alias Salm, Salmi en Van der Camp. De schrijfwijze van de naam Kup stond niet vast, totdat een bezoek op 2-7-2003 aan Elten daar helderheid over verschaftte.

² NA BNV, 2947. FIR no 032/0038/MD inzake W.T. Kup dd 16-7-1945.

³ NA CABR, 111941. PV dd 15-3-1940, verhoor Van Overmeir. De 'Gaststätte' werd in 2003 aangekocht door de eigenaar van het belendende Hotel Wanders, dat daar al eeuwen aan de Markt is gevestigd.

⁴ NA BNV, 2390. BNV-rapport inzake A. Baart dd 1-2-1946.

⁵ NA CABR, 111941. PV dd 13-3-1940, verhoor Baart.

⁶ nv Expeditie-Onderneming Friedrich Leinung, Lobith. *Algemeen adresboek van Nederland 1939*, p. 445.

⁷ NA CABR, 111941. PV inzake Bouwman, Baart en Van Overmeir dd 13-3-1940.

⁸ (toevoeging EV): *Het smokkelen van koffie werd meermalen als camouflage gebruikt door Abwehragenten die naar Duitsland wilden om te rapporteren. Zo werd de Belgische Abwehragent Pierre Lemoine in december 1939 gearresteerd bij het overschrijden van de Duits-Belgische grens. Hij bleek in het bezit van koffie en sigaretten die hij naar eigen zeggen naar Duitsland wilde smokkelen (Verhoeyen, Spionnen aan de achterdeur, p. 112-114). Zie ook hierna onder 'Spionagecomplot ontmaskerd'.*

⁹ Baart, Bouwman en Van Overmeir werd op 19-4-1940 het verblijf in de bewakingsgebieden ontzegd. NA MvJ, 14266A, A 29/40. Besluit intrekking ontzeggingsbesluiten dd 28-6-1940.

¹⁰ In een latere verklaring vertelde Baart tot 5 of 6 maart 1940 te zijn doorgestaan met het verzenden van zijn berichten. NA BNV, 2390. BNV-rapport inzake Baart dd 1-2-1946.

Baarts berichten Verbruggen niet heeft bereikt; Van Overmeir beweerde die berichten, behalve dan de brief in kwestie, niet te hebben doorgestuurd.¹¹

In Vlissingen was nog een andere agent actief geweest: de werkloze stuurman J.J. Brandenburg was door Jacob Eskens aangezocht voor het leveren van gegevens over scheepvaartbewegingen en de frequenties van marinezenders te Vlissingen.¹² Eskens was in 1931 vanuit Hamburg naar Nederland gekomen, maar had zich pas eind 1937 te Hilversum laten inschrijven; voor die tijd had hij waarschijnlijk in Soest en Bilthoven gewoond.¹³ In juli 1931 was hij onder de naam De Bruijn als schildersknecht gaan werken, een naam die hij ook bleef gebruiken nadat zijn patroon in 1938 achter zijn echte naam was gekomen. Het enige administratieve spoor tot zijn inschrijving bij het Hilversumse bevolkingsregister was een inschrijving bij de Vreemdelingendienst te Soest geweest van zijn vrouw M.E. Klinkenburg voor de periode oktober-december 1931. Eskens noemde zichzelf later binnenhuisarchitect en daarnaast was hij in 1939 beambte geworden van de Duitse 'Passprüfungsstelle'.¹⁴ Eind januari 1940 was hij via een door de werk zoekende Brandenburg geplaatste advertentie met hem in contact gekomen. Brandenburg bleek bereid te zijn tegen 150 gulden per maand informatie te verstrekken over door de Britten en Fransen naar neutrale landen verscheepte lading en over de lading die retour ging. Hij trachtte Thijs Amadio voor dit doel te rekruteren, vergeefs naar het zich liet aanzien, maar later wilde Amadio toch. Hij had namelijk meteen contact opgenomen met de politie die hem toen vroeg in te gaan op Brandenburgs voorstel.¹⁵ Brandenburg werd gearresteerd. Eskens werd op 7 maart 1940 aangehouden en voor ondervraging op transport naar Vlissingen gesteld.¹⁶ Alle gearresteerden werden na de capitulatie vrijgelaten.¹⁷ In oktober 1940 berichtte de officier van justitie in Middelburg dat de vervolging niet was doorgezet, daar hij het dossier inzake Brandenburg op 26 september had moeten afgeven aan een beambte van de Sicherheitspolizei.¹⁸ Het is niet duidelijk geworden voor wie Eskens werkzaam was.

Kup, de man voor wie Baart en Van Overmeir hadden gewerkt, werd in augustus 1940 toegevoegd aan III F Ast Nederlandse. Hij werd berucht omdat hij in die hoedanigheid M.A. Ridderhof rekruteerde, een V-man die de verzetsgroep van kap C.F. van den Berg ging infiltreren. Dit mondde uit in het Englandspiel. Kup verloofde zich in 1943 met Magdalena Janssen, een dochter van Matthias Janssen uit Goch, die net als Kup bij de Ast werkzaam was. In maart 1944 werd hij bevorderd tot Gefreiter, in februari 1945 tot Unteroffizier. Na de bevrijding werden velen van hen gearresteerd; Van Overmeir werd in verband met een slopende ziekte naar een ziekenhuis in Zutphen overgebracht, waar hij al in augustus 1945 overleed. Kup hield zijn mond en kon naar Duitsland terugkeren.

Diezelfde grensstreek, maar dan ten zuiden van de Rijn, komt ter sprake in de volgende episode.

'Spionage-complot ontmaskerd'

Op dinsdag 12 maart 1940 verhaalde *De Nieuwsbron* op de voorpagina uitgebreid over een door de Haagse politie ontmaskerd spionagecomplot.¹⁹ Het dagblad bleek verrassend goed op de hoogte te zijn van wat slechts in zeer beperkte kring bekend kon zijn over het handelen van A.A. baron van der Borch tot Verwolde. Omdat hij een broer had met eenzelfde voorletter, wordt in het onderstaande gesproken over Alfred en wanneer verderop zijn broer wordt opgevoerd over Alex.²⁰ Het onderstaande kon worden gereconstrueerd aan de hand van de originele processen-verbaal uit maart 1940, een opmerkelijk iets gezien de eerderevermelde praktijk van de Duitsers dit soort stukken uit de archieven te verwijderen.

Alfred was in 1939 vanuit Brussel verhuisd naar een kleine kamer in de Wagenstraat te 's-Gravenhage. Voor zijn

¹¹ Er bestaat geen CABR-dossier inzake A. Baart.

¹² NA BNV, 2390. BNV-rapport inzake spionage-affaire Baart ea dd 4-12-1945. \ NA CABR, 74257. Verklaring dd 12-2-1946 van Brandenburg; Duitstalige akte dd 6-9-1941. Los van de activiteiten van Meldekopf Süd in Vlissingen was daar ook de Duitse consul Velhagen werkzaam op het terrein van maritieme spionage, maar in Nederlandse archieven konden daar geen details over worden gevonden.

¹³ NA MvJ, 14266A, A 43/40. Afschrift brief dd 14-3-1940 van politie Hilversum aan politie Vlissingen.

¹⁴ NA MvJ, 14266A, A 43/40. Afschrift rapport dd 28-6-1940 van politie Hilversum.

¹⁵ NA CABR, 65623. Afschrift rapport inzake verhoor M.L. Amadio dd 20-12-1945 van C. Kalker.

¹⁶ Brandenburg en Eskens werd op 20-3-1940 het verblijf in de bewakingsgebieden ontzegd (met ingang van de dag hunner invrijheidstelling). NA MvJ, 14266A, A 27/40. Besluit dd 20-3-1940; A 29/40. Besluit intrekking ontzeggingsbesluiten dd 28-6-1940.

¹⁷ In de nacht van 16 op 17 mei 1940 werd er te Arnemuiden een inbraak gepleegd. Brandenburg werd toen aangehouden als een van de twee verdachten; hij was op 15 mei ontslagen uit het huis van bewaring te Middelburg. NA MvJ, 14266A, A 27/40. *Algemeen Politieblad* no 23 dd 13-6-1940, F 471.

¹⁸ NA MvJ, 14266A, A 27/40. Brief dd 4-10-1940 van officier van justitie Middelburg aan Directeur-generaal van politie 's-Gravenhage.

¹⁹ Spionage-complot ontmaskerd, *De Nieuwsbron*, 12-3-1940.

²⁰ De gegevens over Van der Borch tot Verwolde zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit zijn CABR-dossier.

levensonderhoud kreeg hij van zijn familie een maandelijkse toelage van 80 gulden, geen echte vetpot.²¹ Naar eigen zeggen probeerde hij zijn inkomsten te verhogen door onder andere de handel in sigaren. Hij vestigde ongewild de aandacht op zich toen hij bij de nv Boekhandel en Uitgevers Maatschappij voorheen W.P. van Stockum en Zoon informeerde naar het jaarboekje van de politie, sinds jaar en dag een uitgave van Schaafsma en Brouwer te Dokkum. In 1922 was hij inspecteur van politie geweest in Brielle en kende het ongetwijfeld uit die tijd. Toch zou hij het volgens twee getuigen in de bewuste boekhandel hebben aangeduid als een 'Handbuch der Polizei' waarin alle Nederlandse politie-autoriteiten werden vermeld. Hij vertelde er ten overvloede nog bij het boekje naar een vriend in Düsseldorf te willen sturen. De boekhandel zei navraag te zullen doen en noteerde Alfreds naam en adres. De employé stelde zich daarop in verbinding met de vijfde afdeling van het departement van Justitie dat een soort eigen veiligheidsdienst had voor de bestrijding van spionage (de al in *Inleiding* 'Contraspionage in Nederland' genoemde Centrale van Grondel en Wooning). Daar kreeg hij te horen dat het 'ongewenscht was een dergelijke bestelling' voor Van der Borch tot Verwolde uit te voeren. Toen Alfred dan ook enkele dagen later terugkwam, kreeg hij te horen dat zo'n boekje niet in de handel was en alleen voor politie-autoriteiten beschikbaar was. En toen hij enkele weken later in dezelfde winkel een kaart van Luxemburg kocht, werd Justitie hiervan in kennis gesteld. In de eerste week van maart informeerde hij naar een kaart van Noord-Frankrijk; die was helaas niet op voorraad. Hij werd besteld, maar Alfred haalde hem niet meer af.²² Justitie gaf de melding door aan eerderevermelde inspecteur Teseling van de Haagse politie-inlichtingendienst.

Op dit punt is het voor de overzichtelijkheid handig een zo chronologisch mogelijk verslag van Alfreds activiteiten te geven, uiteraard voorzover dat kon worden gereconstrueerd.

In 1922 vestigde Alfred zich met zijn gezin in het Duitse Baden bij Uelzen en na zijn scheiding in 1934/1935 ging hij bij zijn moeder in Wiesbaden wonen. In 1938 verhuisde hij naar Brussel waar hij bij zijn broer Alex ging inwonen.²³ In april 1939 verhuisde hij naar 's-Gravenhage.

Het is onbekend wanneer en door wie Alfred werd gerekruteerd. Hoe het ook zij, het staat vast dat hij in café Backus aan de Nederlands-Duitse grens bij Venlo regelmatig ontmoetingen had met de Duitser Gerhard Born. Volgens een getuige gebeurde dat al vòòr het uitbreken van de oorlog in september 1939. Born was een in Hinsbeck²⁴ wonende Duitser die regelmatig in Venlo vertoefde; hij had daar onder nummer 98 ook een postbus.²⁵ Hij werkte voor Doktor Hans Solms en was een relatie van Fritz Karl Klinow. Volgens rijksrechercheur Wooning was Solms een alias van Hans Burckelmann die een buitenechtelijk kind was; hij was geadopteerd door 'Travoglio', een Italiaanse wijnhandelaar. In een naoorlogs verhoor verklaarde regisseur J. Travaglio in september 1935 als Hauptmann der Luftwaffe in dienst te zijn gekomen bij Ast Stuttgart.²⁶ Hij stond aan het begin van wat later het Venlo-incident werd genoemd. Born stond in contact met dr Bert Strauss.²⁷ Dit was iemand die als agent van twee walletjes poogde te eten: bij het Britse Passport Control Office (MI6) te 's-Gravenhage had hij agentennummer 33036.²⁸ Born – die als geregeld bezoeker van Hotel Café American in Venlo bekend stond als kousenhandelaar – bracht Solms regelmatig per auto de grens over.

Caféhouder A.J.H.F. Backus kende Born 'zeer goed' en verklaarde dat Born via hem met Alfred had gebeld. Café Backus aan de Herungerweg 415²⁹ is bekend geworden als de plaats van ontmoeting op 9 november 1939 tussen S.P. Best, R.H. Stevens en Dirk Klop met leden van de Sicherheitsdienst, waarbij Klop zo ernstig gewond raakte dat hij kort daarop overleed. Hij werd met Best, Stevens en hun chauffeur naar Duitsland afgevoerd. Best beschreef het café in zijn boek over dit incident: 'It was a pretty drive from Venlo to the frontier, a winding road through pine woods. [...] A red brick building with a roofed veranda at the front and sides. [...] It lay on the left-hand side of the road and about 200 yards farther on, we could see the black and white painted barrier of the German frontier.'³⁰

²¹ In 1947 verklaarde hij, waarschijnlijk abusievelijk, 75 gulden per maand uit het familiefonds te hebben ontvangen.

²² De kaart in kwestie werd tijdens het verhoor van de boekhandelemployé zelfs in beslag genomen.

²³ Volgens een Staatsveiligheid-bericht dd 2-6-1940 waren in mei 1938 uitwijzingsmaatregelen tegen Alfred genomen. SOMA, AA 1499. Fiche W. Horn.

²⁴ Volgens Travaglio woonde Born in Krickenbeck, een waarschijnlijker woonplaats. PEC 2AB bijlage 33, p. 73.

²⁵ AMJ PolKab, A 50/46. Brief dd 22-12-1939 van Versteeg aan PG Amsterdam, no C.3862; rapport uit juni 1946 van Wooning, no A 50/46.

²⁶ PEC 2AB bijlage 33, p. 72.

²⁷ De Graaff, Trefpunt Venlo.

²⁸ NA JUSLON, 11873. Rapport dd 3-10-1940, anoniem [Vrinten], no 377.

²⁹ Het gedeelte van de Herungerweg waaraan café Backus ligt, werd in het recente verleden omgedoopt in Herungerberg; als nummer wordt nu 417 gebruikt.

³⁰ Best, *The Venlo incident*, p. 13. \ Nater vertaalt (in *Het Venlo incident*, p. 52) 'about 200 yards' als 'ongeveer 200 meter': 200 yards = 183 meter. In werkelijkheid was (waren) de Duitse slagboom (slagbomen) dichterbij, hooguit zo'n honderd meter. Chauffeur J.F. Lemmens schatte de afstand tussen het café en de Duitse grens op ongeveer honderd tot hondervijftig meter, maar corrigeerde dat in zoverre dat het prikkeldraad aan het café grensde. De werkelijke Nederlands-Duitse grens wordt gemarkeerd door hulpgrenspaal 469B op de tegenwoordige hoek van Backus' pand. Uittreksel verklaring van Lemmens ter zitting van 18-2-1948 te Neurenberg, geciteerd in PEC 2AB bijlage 26, p. 52-53. De dennenbossen zijn thans verdwenen en café Backus is een café-supermarkt geworden.

Born werd in de nasleep van dit incident, het 'Venlo-incident', op 16 november gearresteerd; elf dagen later werd hem het verblijf in de Bewakingsgebieden ontzegd en werd hij uitgeleid naar Duitsland. Alfreds contact met hem was nu verboden en er moest een alternatief worden bedacht. In december 1939 deelde Klinkers, een Duitse filiaalhouder van een expeditiebedrijf in Kaldenkirchen, een Nederlandse vrachtrijder mee dat hij op zijn adres in Venlo enkele voor Klinkers bestemde brieven zou ontvangen. M.H.W. Peters³¹ ontving in december 1939 en januari 1940 inderdaad in totaal drie à vier uit 's-Gravenhage afkomstige brieven, waarvan er twee aangetekend verzonden waren.³² In elke envelop bevond zich een tweede envelop die aan Klinkers was geadresseerd. In januari ontving hij uit 's-Gravenhage ook een voor Klinkers bestemd telegram met de tekst 'Wil Klinkers even naar hier bellen.' Peters bracht Klinkers daarvan telefonisch op de hoogte en voegde daar meteen aan toe dat hij geen koeriersdiensten meer wilde vervullen. Wellicht had hij er genoeg van om loopjongen te spelen.

Los daarvan, of in vervolg op Peters' weigering, werd eind januari, begin februari een nieuwe ontmoetingsplaats voor Alfred en Born afgesproken; café Backus was immers enigszins 'besmet'. Dat werd café De Musschenberg bij Beek aan de Nederlands-Duitse grens, al werden klaarblijkelijk ook uitspanningen in Berg en Dal gebruikt.³³ Zo is er sprake van hotel Groot Berg en Dal dat op de grens was gesitueerd. In ieder geval vond alles plaats in de omgeving van Nijmegen. Onder *De Schut-groep* wordt nader ingegaan op het belang van de grensovergang ten oosten van Nijmegen.

Tijdens zijn eerste verhoor midden maart 1940 vertelde Alfred in café De Musschenberg Born op diens verzoek te hebben ontmoet om deze diverse levensmiddelen te overhandigen.³⁴ Op zich was zo'n transactie niet opvallend, er kon van alles ongezien worden overhandigd, en betaling voor geleverde goederen was ook normaal. Alfred deed niet geheimzinnig over zijn ontmoetingen met Born. In zijn Haagse stamcafé De Druiventros aan de Gedempte Burgwal 2^a vertelde hij over zijn reizen naar Venlo en Beek. Hij had de café-eigenaar meerdere malen uitgenodigd hem eens te vergezellen op zo'n reis. M.J. Metman ging daar begin maart op in en was aanwezig bij een ontmoeting van Alfred met Born. Nou ja, aanwezig: omdat Alfred het had over een zakengesprek met Born, mocht Metman niet bij het gesprek zelf aanwezig zijn, maar hij zag op afstand wel dat Born diverse zaken kreeg overhandigd. Een ander die Alfred in de grensstreek ontmoette, was ene Busch: een kennis van Born. Aan hem gaf Alfred een brief die hij had gekregen van ene August Nickel, een uit Wiesbaden afkomstige Duitser. Alfred had hem eind 1939, begin 1940 in Amsterdam ontmoet en Nickel had hem gevraagd als koerier te fungeren. De politie kon in maart 1940 het verblijf van ene Nickel in Amsterdam niet achterhalen; hij had zich dus niet bij de Vreemdelingendienst laten registreren en was dan illegaal in de stad of het betrof een alias.³⁵ De enige ons bekende Nickel is de Duitse politiebeampte Nickel die in 1937 vanuit Aken actief was.³⁶

We zagen al hoe Alfred te werk ging om aan zijn gegevens te komen. Hij bezocht verder ook de Economische Voorlichtingsdienst en de bibliotheek van de PTT om daar uit Franse telefoongidsen en adresboeken gegevens over te nemen. Het volgende is mogelijk een aanvulling op Alfreds gegevensvergaring. Eind december 1939 las Alfred in een advertentie in *De Telegraaf* dat de Franse kolonel Martinoff te Feignies zijn vrienden gelukkige feestdagen toewenste. Feignies is een Frans stadje dat vlakbij de Belgisch-Franse grens onder Bergen ligt. Alfred nam daarop contact op met deze man, omdat hij een geval van 'spionage' vermoedde. Er ontstond een contact dat volgens Alfred betrekking had op eventuele levering van goederen, maar in zijn optiek camouflage was voor zijn ontmaskering van een spion. Martinoff nodigde hem uit naar Frankrijk te komen; zijn reis- en verblijfkosten zouden worden vergoed. Dat leverde echter een probleem op, omdat Alfred geen paspoort had. Het enige dat hij bezat was een bewijs van Nederlanderschap. Daar zat weliswaar een officiële Duitse papierstrook op vastgeplakt die hem gerechtigde zich op te houden in het Duitse deel van de grensstreek, maar voor Frankrijk hielp dat niet. Daarom vroeg hij zijn broer Alex, die op 1 februari 1940 in 's-Gravenhage was komen wonen, de reis naar Noord-Frankrijk te ondernemen. Deze stemde toe en haalde op het Franse consulaat in Rotterdam een visum. Op 20 februari vertrok hij en dat was het laatste wat Alfred van zijn broer zag. Vijf dagen later ging hij informeren en kreeg te horen dat Alex om administratieve redenen was aangehouden. Het vermoeden bestond dat Alex op verdenking van spionage was gearresteerd.

Begin november 1939 had Alfred een krantenfoto naar Fotopersbureau Holland in Amsterdam gestuurd met het verzoek

³¹ De in Kevelaer (Duitsland) geboren Nederlander Peters was op zestienjarige leeftijd in Venlo gaan wonen; zijn vader had destijds in Kevelaer en Venlo een zaak in misgewaden en vaandels. In 1926 of 1927 begon Peters een vrachtrijdersbedrijf; hij reed voor eigen rekening, doch deed vrachten voor andere expeditiebedrijven. Tijdens de oorlog heeft hij wel voor Duitse instanties vracht vervoerd, maar dat werd hem na de oorlog niet aangerekend: op 19-11-1946 werd besloten tot zijn onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling. AMJ CABR, M.H.W. Peters.

³² Bij Van der Borch tot Verwolde thuis werd daar nog een ontvangstbewijs voor aangetekende zending dd 16-1-1940 voor gevonden.

³³ Zo stond tijdens de Eerste Wereldoorlog hotel Groot-Musschenberg in de neutrale zone bij Berg bekend als het door de Duitsers 'geannexeerde' Duits-Nederlandse hoofdkwartier voor de spionage; het echte hoofdkwartier bevond zich te Kleve. NA Ministerie van Defensie, Generale Staf (AHK), 3. Afschrift artikel 'Eerste klas firma vraagt spionnen!' in de teruggenomen editie van *De Telegraaf* van 13-9-1916.

³⁴ Bij zijn aanhouding had Alfred een aktetas bij zich met daarin een stuk spek, een half pond koffie, twee stukken toiletzeep, een pakje koffieblokjes en een pot crème.

³⁵ Leutnant Klingenburg gebruikte onder andere het alias Nickel of Nikkel. Hij was echter verbonden aan Abwehr II.

³⁶ AMJ Archief Procureur-generaal Gerechtshof 's-Hertogenbosch, 45. PV dd 17-3-1937, verhoor K.H. Thomas.

om toezending van een originele afdruk ervan; het was een foto van luchtafweergeschut. Die werd naar zijn postadres, postbus 222, gestuurd. Op een rekening dd 9 november kwam de post '4 foto's luchtdoelgeschut' voor. Op diezelfde dag schreef het bureau hem om te weten te komen in wat voor foto's hij geïnteresseerd was. Alfred antwoordde belangstelling te hebben voor foto's van Engels en Frans luchtafweergeschut, maar niet voor geschut van Duitse makelij. Hij kreeg die maand vervolgens tientallen foto's toegestuurd en zond het merendeel terug; hij behield er vijftien. Het was in Nederland algemeen bekend dat Duitsland belangstelling had voor door de Engelse en Franse censuur vrijgegeven foto's van militaire objecten/uitrusting en dat het die overal in het buitenland liet verzamelen. Welhaast typerend voor Alfred was het uitstellen van betaling; bij brief van 5 januari kreeg hij een herinnering dat er nog 12,50 gulden openstond. In tegenstelling tot de boekhandelemployé verwittigde het fotopersbureau de autoriteiten niet van Alfreds belangstelling.³⁷ Naar eigen zeggen stuurde Alfred zijn foto's naar ene Kröger in Brussel; volgens een getuige zou ook een zekere Van Santen³⁸ foto's toegestuurd krijgen.

Omdat hij het politie-jaarboekje niet te pakken kon krijgen schreef hij een kennis in Deventer aan, commissaris van politie Anton van Tricht, aan wie hij kort ervoor nog honderd sigaren had verkocht. Hij vroeg hem om het boekje en gaf als reden op oud-collega's een offerte voor sigaren te willen sturen. Van Tricht schreef hem 24 januari 1940 een brief en stuurde hem het jaarboekje 1939 toe. Het toeval wilde dat Alfred die 24ste januari boekhandel Mensing en Visser bezocht met een vraag naar het jaarboekje. Dat was niet voorradig en werd besteld. Het kwam de 28ste aan en een loopjongen belde tevergeefs meerdere malen bij Alfreds adres aan om het af te leveren. Later bezocht Alfred de boekhandel een tweede keer en kocht het boekje voor de somma van 65 cent. Deze boekhandelemployé had minder last van de toen heersende spionnenangst.³⁹

Los van Teseling van de Haagse politie-inlichtingendienst had ook MI6 lucht gekregen van Alfreds activiteiten. J.C.M. Kolkman was de dochter van een oud-minister van Financiën, maar gedroeg er zich niet naar.⁴⁰ In een aan haar leven gewijd artikel werd een bericht van de Centrale Veiligheidsdienst uit 1947 geciteerd: 'Zij is van goede familie, doch als gevolg van haar hartstocht voor het hazardspel in dubieuze kringen terechtgekomen. [...] Bekend is dat zij een stevige drinkster was. Zij bezocht des namiddags geregeld het café Riche aan het Buitenhof en het was geen uitzondering dat zij daar 12 borrels dronk. Voorts werd aangenomen dat zij homosexueel was.' Het artikel vervolgde: 'De tengere Fafa rookte ook nog eens als een schoorsteen, droeg heur haar in de voor de andere sekse gereserveerde coupe en liet zich in haar kleding eveneens als het "mannelijke" type van de lesbische medemens herkennen.' In september 1939 werd ze door Abraham de Beer, een handelaar in parfumerieën, in Riche gerekruteerd om als agente van A.J.J. Vrinten op te treden. De Beer, tevens verzekeringsrechercheur, had toen al een hele carrière als spion achter de rug. Volgens Duitse processtukken was hij op 29 september 1916 in Duitsland wegens landverraad veroordeeld tot vijf jaar tuchthuisstraf.⁴¹ Na zijn vrijlating in 1919 ging hij tot 1928 weer voor Richard Tinsley werken, tijdens de oorlog vanuit Rotterdam zeer actief geweest voor de Britten.⁴² Tien jaar later kreeg hij contact met Fontès alias Wagner die voor de Franse inlichtingendienst in Nederland werkzaam was; deze kon in het najaar van 1939⁴³ via De Beer Otto Haase rekruteren. Na de aanvang van de oorlog in september 1939 ging de De Beer voor Vrinten werken; naast Kolkman rekruteerde Vrinten via De Beer ook Otto Haase.⁴⁴ De laatste kende Kolkman overigens al van de illegale roulette-avondjes die zij in haar woning had georganiseerd.⁴⁵ Vrinten werkte al jaren voor MI6. Kolkmans directe resultaten voor Vrinten zijn waarschijnlijk klein geweest; haar grootste wapenfeit moet de bijdrage zijn geweest in de ontmaskering van Alfred.

Van Emile ('Pim') Brugman, het waren goede kennissen van elkaar, hoorde ze over Alfreds doen en laten. Brugman kende Alex al sinds 1914 en leerde na diens verhuizing naar 's-Gravenhage broer Alfred kennen. Op 6 of 7 maart vroeg Alfred aan Brugman in De Druiventros of hij mee wilde gaan naar Nijmegen om een brief over te brengen. Als reden gaf hij aan de brief niet zelf te durven vervoeren, omdat hij meende te worden gevolgd door de recherche: een beproefde

³⁷ De eigenaar van Fotopersbureau Holland, J.H.M. Lindeman, wordt in een boek over de Nederlandse persfotografie vermeld als een NSB'er die tijdens de oorlog Fotobureau Holland leidde. In 1943 werd hij hoofd van het Centraal Nederlandsch Fotobureau, een monopolistische organisatie die de 'onafhankelijke' persfotografie om zeep hielp. Wisman, *Argusogen*, p. 79, 87 (met dank aan René van Deursen die ons op dit boek attendeerde).

³⁸ Van Santen of Van Zanten was een ridderordenfabrikant in Brussel. 'Van Santen' was bijvoorbeeld een alias van J.K.A. Samsz, een Abwehr-medewerker.

³⁹ De politie-almanak is nog steeds normaal in de boekhandel verkrijgbaar. Telefoongesprek Boekhandel A. Houtschild 1999. Het betreft evenwel een kleine oplage die snel is uitverkocht. Eigen ervaring heeft geleerd dat de antiquarische verkrijgbaarheid klein is.

⁴⁰ Braun, *De oorlog in het leven van Josepha Kolkman*.

⁴¹ NIOD 206, 1361-1-465. Brief dd 5-8-1941 van Oberstaatsanwalt aan Volkgerichtshof.

⁴² Zie voor Tinsley bijvoorbeeld Kluiters, *R.B. Tinsley, a biographical note*. <http://www.nisa-intelligence.nl>.

⁴³ NA IND, 5.023.5028, 2207. Verklaring dd 20-6-1945 van O.H.K. Haase.

⁴⁴ Met Otto Haase is iets vreemds aan de hand. In een op 10-5-1940 door de Franse dienst opgestelde lijst met voor de Duitsers werkende agenten stond ook Otto Haase vermeld. NIOD 206, 7-1-152.

⁴⁵ NA IND, 5.023.5028, 2207. PV dd 10-4-1946, verhoor Haase.

techniek. Brugman wilde wel. In de avond van 10 maart kreeg hij een ongeveer een centimeter dikke envelop overhandigd en een retourtje derde klas Nijmegen. Ze spraken af de volgende morgen om kwart over acht vanaf station Staatsspoor te vertrekken.

Teseling was op de hoogte van Alfreds intentie om in Beek een pakje met gegevens over de militaire situatie in Frankrijk af te leveren en hij besloot tot aanhouding over te gaan. Alfred werd om tien voor acht 's morgens op het perron gearresteerd en overgebracht naar het hoofdbureau.⁴⁶ Een fouillering leverde niets op en zijn aktetas bevatte alleen levensmiddelen. Toen Brugman op Staatsspoor arriveerde, trof hij Alfred niet. Hij nam de trein van 08.15. In Nijmegen kon hij hem ook niet vinden en Brugman voelde nattigheid. Na het adres op het pakje te hebben doorgehaald gaf hij het aan een juffrouw van een boekhandel om er de juiste maat envelop voor te vinden. Na het in deze envelop te hebben gestoken adresseerde hij dit nieuwe pakje aan zichzelf en postte het. In de middag reisde hij terug.

Teseling had inmiddels van Kolkman vernomen dat het Brugman was die Alfreds pakje zou vervoeren. Uit Nijmegen op Staatsspoor aangekomen werd Brugman aangehouden, maar ook zijn fouillering leverde niets op. Een huiszoeking gaf eveneens geen resultaat. Zowel Alfred als Brugman moesten worden vrijgelaten.

's Avonds trof Brugman het pakje in zijn brievenbus aan en hij werd zenuwachtig. De dag erop kwam Kolkman bij hem thuis (of andersom) en hij vertelde haar over het probleem. Ze bood aan het pakje voor hem te bewaren en Brugman gaf het haar opgelucht mee. Daarna ontmoette hij Alfred die hem opdroeg het pakje te vernietigen. Hij sprak daarom op 16 maart met Kolkman af in café-restaurant Monopole in de Veenestraat.⁴⁷ Daar kreeg hij het pakje ongeopend terug. Hij kreeg echter het idee te worden geobserveerd en daarom wilde hij zijn daar toevallig aanwezige kennis Willem van Baalen het pakje overhandigen. Daarin werd hij gehinderd door een rechercheur die hem aanhield. Het lukte hem toch nog het pakje ongezien op Van Baalens stoel te leggen. Daar vond Van Baalen het, maar wist niet goed wat er mee te doen. Kolkman had het allemaal gezien en vroeg hem het pakje terug. Tijdens haar verhoor op 16 maart overhandigde ze Teseling het pakje. Om tien over zes 's avonds werd Alfred door Poos en Teseling gearresteerd. Twee dagen later liet de officier van justitie alle voor Alfred bestemde post in beslag nemen. Op 5 april werd hem het verblijf in de Bewakingsgebieden ontzegd. Tijdens de inval in mei 1940 bevond hij zich in de gevangenis, maar wegens een bombardement daarop werd hij vrijgelaten.

De envelop was oorspronkelijk geadresseerd aan Fräulein Hilde Metzger, Stiringasse 256 in Kleve. Dit adres was met rood potlood doorgehaald. De envelop bevatte drie bloknootvelletjes met in slecht Duits genoteerde bijzonderheden over luchtafweergeschut, forten en plaatsen in Frankrijk; ze waren getypt op een typemachine met paars inktlint. Bij Alfred werd tijdens een huiszoeking een schrijfmachine, merk Noiseless, met paars lint in beslag genomen benevens een bloknoot met soortgelijk papier. Karakteristiek voor Alfreds financiële situatie was het feit dat hij de machine in huurkoop had. Verder was er een Michelin-kaart van de bovenste helft van Frankrijk (schaal 1 op 1.000.000) en een Michelin-kaart Mons-Luxembourg (nummer 4, schaal 1 op 200.000). De laatste kaart vertoonde geen bijzonderheden, behalve dat er op het schutblad iets was uitgegumd. H.J. Teseling kwam erachter dat het vrijwel zeker de door Alfred gekochte kaart was en dat de prijs, 45 cent, was weggegumd. Op de kaart van Noord-Frankrijk was met een vierkant de plaatsnaam La Capelle-en-Thiérache omkaderd. Eveneens met vierkanten en cirkels omkaderd maar ook door lijnen verbonden waren de steden Le Mans, Tours, Châteauroux, Nevers, Bourges en Auxerre. De betekenis ervan is onbekend.

In het kader van het bovenstaande moet nog even worden uitgeweid over een lijstje dat werd vermeld in het eerdergenoemde artikel in *De Nieuwsbron*. Het ging om een afschrift van een vragenlijstje dat de Duitsers voor Alfred hadden opgesteld. Daaruit bleek dat belangstelling bestond voor:

- 1e. de situatie van de telefoon-kantoren van Rijssel, Maubeuge en Nancy. Gevraagd werd een gedetailleerd plan met allerlei bijzonderheden.
- 2e. een volledige beschrijving van de Belgische artillerie-school, die zich bij het plaatsje La Campine (De Kempen) bevindt;
- 3e. de opstelling van de zware Fransche artillerie-regimenten 208, 210 en 212.
- 4e. De namen van de commandanten en het groepsverband van de vliegtuigeskaders van Metz, Bordeaux en Nancy.
- 5e. Nauwkeurige inlichtingen over een Parijsch radio-station, dat het eigendom moet zijn van een zekeren heer Sevignac.⁷

De politie was uiteraard nieuwsgierig naar de herkomst van deze gedetailleerde gegevens en verhoorde de verantwoordelijke journalist. Deze verklaarde de stukken van een hem onbekend persoon te hebben ontvangen. Speculerend over de mogelijke herkomst kan alleen de jonge vriend van Alfred worden aangewezen. Bij Alfreds kennissen beurtelings aangeduid als zoon of neef verbleef hij geregeld bij Alfred thuis en was hij getuige van diens typen

⁴⁶ Alfred werd op 13-3-1940 het verblijf in de bewakingsgebieden ontzegd. NA MvJ, 14266A, A 29/40. Besluit intrekking ontzeggingsbesluiten dd 28-6-1940.

⁴⁷ Monopole werd tijdens de oorlog een ontmoetingsplaats voor Sicherheitsdienstpersoneel. AMJ CABR, H. van Dam. PV dd 31-5-1947, verhoren diverse getuigen.

op de Noiseless. Omdat hij beweerde de Duitse taal niet te beheersen, zou hij de bloknoetvelletjes echter niet hebben kunnen lezen. Hij wist dat Alfred de foto's van het fotopersbureau behandelde alvorens ze door te sturen. Met iets als radeervloeistof verwijderde Alfred het firma-stempel van het bureau, waarschijnlijk in een poging de herkomst te verdoezelen (het bureau had hem op 11 november laten weten geen foto's zonder stempel te kunnen leveren).

Gezien de toen bestaande onmin tussen Alfred en zijn 'neef' – het staat niet onomstotelijk vast dat hij een homoseksuele relatie onderhield met deze neef/zoon – is het mogelijk dat deze 'neef' een afschrift heeft gemaakt van het boodschappenlijstje in kwestie om iets achter de hand te hebben. Onder die omstandigheden kan de informatie bij de krant zijn beland.

In maart 1940 is nog een relatie te bespeuren met caféhouder Backus. Op 15 maart ontving deze een twee dagen daarvoor in 's-Gravenhage gepost schrijven. We citeren hier de volledige tekst als voorbeeld van clandestiene 'techniek'.

'Waarde Heer Backus!

Wilt U August doen weten, dat indien hij een rendez vous uitmaakt door de Telephoon een dag later bedoeld wordt, alzo Zaterdag wil zeggen Zondag. en dat ik hem liefst wacht te Beek Mussenberg dat ik hem dringend gebruik doch Vrijdag kon ik niet [dat moet dan 8 maart zijn geweest], wil hij nog Zaterdag laat hij dan zeggen Maandagavond dan weet ik hij Zaterdag bedoeld. Zegt hij Zaterdag kom ik Zondag. Laat hij mij direct wat geld zenden. Express adres Metman, Ged. Burgwal 2 hoog daar ik zonder zit en nu veel gegeven heb. Hartelijke groeten en dank. Maandags ook niet wel Dinsdag is goed. Zegt hij Maandagmorgen bedoelt hij Dinsdag.' Handschriftvergelijking deed vermoeden dat Alfred de opsteller was van het Nederland-Duitstalige schrijven. Backus wachtte af, maar er gebeurde niets. Daarna verwittigde hij de marechaussee op dinsdag 19 maart van het geheimzinnige schrijven. Hij gaf voor de afzender en ook 'August' niet te kennen. De marechaussee vertrouwde Frans Backus overigens niet erg⁴⁸ en het is dan de vraag wat zijn ontkenning waard is. Metman van De Druiventros verklaarde desgevraagd geen voor Alfred bestemde post te hebben ontvangen.

In 1941 en 1942 hield Alfred zich bij het bureau Aufklärung und Propaganda bezig met het censureren van te publiceren of opnieuw uit te geven boeken. Later werd hij nog korte tijd Lagerführer van de Nederlandse dwangarbeiders die bij de Henschel-vliegtuigmotorenfabriek in Kassel werkten. Hij werd op 5 juni 1945 gearresteerd en bleef tot 8 november gedetineerd. Op 27 juni 1947 werd hij opnieuw aangehouden, waarna hij in afwachting van zijn berechting op 31 oktober in vrijheid werd gesteld. Op 18 maart 1949 werd uiteindelijk besloten tot zijn voorwaardelijke buitenvervolginstelling.

Op Fafa Kolkman moet nog worden teruggekomen. Ze beschouwde Alfreds werk als 'kinderspel, wat echter voor Nederland zeer gevaarlijk zou kunnen zijn.' Uiteindelijk bleek het voor haar persoonlijk verwoestend te zijn geweest. Al stond ze niet zoals De Beer en Vrinten genoteerd op de Fahndungsliste - Holland, ze werd reeds op 21 mei 1940 door de Duitsers gearresteerd.⁴⁹ Het proces tegen haar in Berlijn vond in november 1941 plaats. Na de oorlog vertelde Teseling dat hij en Van Laere 'en de spionnen Joseph de Graaf [hij kwam eerder ter sprake in het kader van de Centrale Inlichtingendienst) en Eksel alsmede de gebroeders van der Borch tot Verwolde onder geleide naar Berlijn [werden] gebracht, waar wij als getuige op moesten treden in de zaak contra: Mejuffrouw Kolkman en Campagne [H.C.A. (Carel) Campagne].' Het is jammer genoeg niet duidelijk welke relatie er zou bestaan tussen De Graaf/Exel en Kolkman/Campagne.

Van Laere en Teseling legden ontlastende verklaringen af, Alfred en Alex van der Borch tot Verwolde daarentegen belastende. Alex beweerde dat Fafa verantwoordelijk was geweest voor zijn arrestatie in Frankrijk. Dat klopte als een zwerende vinger, ze had zijn reis doorgegeven, al is niet duidelijk aan wie: in ieder geval aan De Beer en mogelijk ook aan de politie. Overigens moet de mogelijkheid worden opgehouden dat Martinoff voor de Franse contraspionage werkte. Alfred gaf tegenover de rechtbank bovendien toe voor Duitsland te hebben gespioneerd.⁵⁰

Kolkman werd op grond van Landesverrat tot levenslange tuchthuisstraf veroordeeld.⁵¹ In maart 1942 werd ze opnieuw berecht. De Beer was inmiddels geëxecuteerd. Ze werd toen tot acht jaar tuchthuisstraf veroordeeld. Campagne kreeg vier jaar, maar zou in tegenstelling tot Fafa niet uit gevangenschap terugkeren. Door haar verblijf in Duitsland zwaar verzwakt kon ze pas in april 1946 aankloppen bij haar familie in 's-Gravenhage. 'Daar stond een nauwelijks herkenbare,

⁴⁸ Nater, *Het Venlo incident*, p. 50, 54. Beelaerts van Blokland noemt (in *Belevenissen te Londen 1940-1945*, p. 34) Backus een 'felle NSB-er'.

⁴⁹ De Beer was in de meidagen van 1940 naar België gevlucht, maar hij kon in juli 1941 alsnog worden gearresteerd. Haase werd in september van dat jaar gearresteerd en naar Keulen afgevoerd, waar hij De Beer ontmoette. Haase wist door een Duitse relatie twee weken later zijn vrijheid te herwinnen, dit ondanks belastende verklaringen van De Beer en/of een bij het PCO gevonden, van Haase afkomstig bericht. NA IND, 5.023.5028, 2207. Verklaring dd 20-6-1945 van O.H.K. Haase.

⁵⁰ Ook in een brief uit augustus 1942 aan Seyss-Inquart erkende hij dat: 'Jahre hindurch war er im Nachrichtendienst, wo er sein Leben jeden Tag im Interesse des Reiches gegeben hat.' Overdrijving was hem kennelijk niet vreemd. NA BNV, 2471. Brief dd 17-8-1942 van A.A. baron van der Borch tot Verwolde aan Seyss-Inquart.

⁵¹ Braun, *De oorlog in het leven van Josepha Kolkman*, p. 97-.

magere tante Faf, met een schoenendoos in haar hand.’

Voor de oorlog was ze tweemaal gearresteerd wegens het exploiteren van een illegaal gokhuis. De eerste keer werd ze door tussenkomst van minister van Justitie J.H.R. van Schaik, een relatie van de familie Kolkman, niet vervolgd. De tweede keer lukte dat niet meer; ze werd veroordeeld tot honderd gulden boete. De ironie van het lot wil dat ze na de oorlog een baantje kreeg als kantoorkhoudster bij de staatsloterij.⁵²

Er is nog een intrigerend staartje. Er bestaat bij de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) een dossier over haar. In 1947 berichtte de Centrale Veiligheidsdienst, de voorganger van de BVD, in april en mei aan afdeling IIIB van de Militaire Inlichtingendienst over haar persoon. Deze berichten werden hoogstwaarschijnlijk opgesteld naar aanleiding van een brief van 21 maart 1947 van G3C.⁵³ G3C hield zich in die tijd bezig met spionage in het buitenland en met het oprichten van een stay-behind organisatie in Nederland.⁵⁴ Was er sprake van een antecedentenonderzoek in het kader van een mogelijke inzet als agente in het buitenland? Dat de CVD aan IIIB rapporteerde lijkt logisch: deze afdeling hield zich bezig met antecedentenonderzoek. Of werd ze gescreend voor een eventuele rekrutering als contraspionage-agente, omdat iemand in haar kennissenkring werd verdacht van tegen de landmacht gerichte activiteiten? Het heeft er alle schijn van dat Kolkman uiteindelijk niet werd gerekruteerd vanwege haar goklust en vanwege het feit dat ze na haar gevangenschap in door de Sovjet-Unie bezet gebied had vertoefd.⁵⁵

Doktor Hamkes

Zoals al bij *Inleiding* ‘De Kriegsorganisation in Nederland’ werd verteld, had Schulze-Bernett in 1935 te Berlijn opdracht gekregen om bij Nest Keulen een organisatie op te bouwen om via Nederland agenten naar België en Frankrijk uit te zenden. Volgens hem kregen zijn agenten in de periode 1935-1938 geen echte missies, maar oefentaken als het achterhalen van de dislokatie van Franse legeronderdelen.⁵⁶ Hun vergaarde gegevens konden daarna worden gecontroleerd aan de hand van een officiële Franse publicatie over het leger waarvan de Duitse generale staf een kopie had weten te bemachtigen. Het is maar net waar je de accenten legt, want die controle door agenten kan ook worden uitgelegd als verificatie en aanvulling met nieuwe ontwikkelingen. Toen hij in september 1938 als attaché naar ’s-Gravenhage werd gestuurd, droeg hij zijn organisatie naar eigen zeggen over aan zijn opvolger bij Nest Keulen, Major Friedrich Rudolph, Leiter I Heer. Een van hen zal de eerder beschreven H.K. Bruins zijn geweest die als marconist vanuit België opereerde.

Net als in het geval van Van der Borch tot Verwolde werd er wel meer gerekruteerd in zijn soort kringen. Zo was bijvoorbeeld de eerdergenoemde kennis van Brugman, Willem van Baalen, een der rekruteurs van Doktor Hamkes.⁵⁷ Voor de Britten was Van Baalen een oude bekende, omdat hem al op 2 december 1916 de toegang tot Groot-Brittannië was geweigerd op grond van de verdenking te spioneren in samenwerking met R.L. Waltenbeek.⁵⁸ Wie Hamkes geweest is, staat niet vast, maar hoogstwaarschijnlijk is het een alias geweest van Schulze-Bernett. Hamkes was verbonden aan de Nebenstelle te Keulen; eind 1938 werd bekend dat hij Van Baalen, een bekende zwendelaar op het gebied van effecten, gebruikte om agenten te werven voor uitzending naar België en Frankrijk. Van Baalen rekruteerde daartoe onder andere G.H.J. Meyer, de homoseksuele journalist en zwendelaar H.J. Oosterveen, Polly van Limburg Stirum, de verzekeringsagent en smokkelaar Aart Akkersdijk die eind 1938 in Rijsel wegens spionage tot twintig jaar gevangenisstraf werd veroordeeld, Dronkers, de agent die naar Engeland ging en een vroegere directeur van een textiel fabriek in Twente, Paul Muter, die samenleefde met baron Sytzke. Akkersdijk wordt behandeld onder *Het R-Net in Nederland* ‘Akkersdijk, Egbers en Moen’. Dronkers wordt beschreven onder *Agenten naar de overkant* ‘18 mei 1942: Dronkers’. In 1945 noemde Schulze-Bernett nog agenten als twee broers Van Loon, de ene woonde in ’s-Gravenhage, de andere in België, maar ze waren niet erg betrouwbaar. Verder ene ‘Venbrueckx’, een Nederlandse wapenhandelaar die in Scheveningen woonde, maar die van ‘little importance’ was. Met fantasie kan hierin H.J. von Brucken Fock gelezen worden, een bankier die volgens MI5 betrokken was geweest bij de terbeschikkingstelling van zeer grote sommen geld aan Schulze-Bernett. De in Nijmegen wonende bakker J.J. Leemann was een Vlaming die in 1938 in Frankrijk was gearresteerd, maar na de invasie door de Duitsers werd bevrijd.

Weer een andere agent was de Nederlander Hugo van Eck. Na onder andere als chemicus in Nederlands-Indië te hebben

⁵² In haar BVD-dossier bevindt zich een aantekening dat de BVD de Minister van Financiën op 9-12-1953 berichtte dat inzake Kolkmans screening politiek niets nadeligs bekend was.

⁵³ Telefoongesprek Plantinga op 3-5-1999.

⁵⁴ Zie voor G3C (GSIIIIC): Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten: supplement*, p. 159-160.

⁵⁵ Telefoongesprek Plantinga op 3-5-1999.

⁵⁶ NARA RG226 E119A B42 F1211. Internal memorandum inzake Schulze-Bernett dd 24-8-1945 van Stone voor Stimson.

⁵⁷ NA JUSLON, 3199. Kopie rapport dd 13-9-1940. NA BNV, 2389. Cartotheekkaart. Naast Van Baalen zou ook ene J.C. Klaver als rekruteur werkzaam zijn geweest. NA JUSLON, 14295. Cartotheekkaart Hamkes.

⁵⁸ Het MI5-dossier inzake Van Baalen (PF 46873) werd een aantal jaren terug vernietigd. Brief dd 2-9-2005 van MI5 aan Kluiters. Van Baalen kwam onder *Een stel apart: Protze en Skrodzki* ‘Vrintens archief en de consequenties van Van Koutriks mededelingen’ reeds ter sprake.

gewerkt was hij naar Nederland teruggereisd.⁵⁹ Een jeugdvriend in Utrecht wist hem daar een baantje als reiziger in koffie en thee te bezorgen, maar omstreeks 1938, 1939 vertelde hij die vriend iets anders te willen gaan doen. Hij kon een betrekking in België krijgen die goed betaalde. Als hij daar voor de Duitsers ging spioneren kon hij goed geld verdienen. Hij was mogelijk benaderd door Hans Rumpe van I Heer Nest Keulen.⁶⁰ Het negatieve advies van zijn vriend heeft hij kennelijk in de wind geslagen, want op een gegeven moment moest die vriend uit de dagbladen vernemen over een uitgebreid 'spionage-complot', waarin de Nederlandse chemicus H.J.A.v.E. een leidende rol had gespeeld.⁶¹ Omdat hij voortvluchtig was, werd hij door de krijgsraad te velde in Luik tot vier jaar gevangenisstraf veroordeeld. In 1940 deed hij als sergeant dienst bij de geneeskundige troepen in het militair hospitaal te Utrecht. Daar werd hij door een andere vriend opgemerkt die het zijn plicht achtte de autoriteiten op het recente verleden van Hugo te wijzen. Hij werd gearresteerd. Na de oorlog werd zijn zaak geseponereerd. Via Van Eck kon destijds nog een niet nader geïdentificeerde in Antwerpen wonende Nederlander 'Smidt' worden gerekruteerd. Hetzelfde gaat op voor de eveneens niet nader geïdentificeerde in Hilversum wonende ingenieur Van Houten die in 1936 voor Schulze-Bernett werkte, maar wegens zijn relaties met technische kringen in Parijs werd overgedragen aan I Wi van Nest Keulen.⁶²

Op 9 februari 1938 schreef Doktor Luders uit Hamburg een brief aan Max Augner, waarin hij een afspraak maakte om in de Spaldingstraße 4 te Hamburg tot zaken te komen.⁶³ Deze en andere brieven zaten bij een aan T.S. Rooseboom van GS III gerichte brief.⁶⁴ Deze gaf mogelijk vertalingen ervan door aan MI5, maar het is waarschijnlijker dat MI6 door onderschepping de hand heeft weten te leggen op deze correspondentie: '[...] I am sending for your perusal and ultimate return, a translation of an *interception*[⁶⁵] which gives details of the case against this man [Augner].' In elk geval kan om die reden worden uitgeweid over Augners zaak, want het GS III-archief is in de meidagen van 1940 in vlammen opgegaan. Augner die in Hamburg lid en afdelingsleider van de NSDAP was kreeg begin 1938 contact met iemand van een Duitse spionagedienst die zich Doktor Harry Luders noemde. Kort na zijn afspraak met deze Luders vetrok Augner naar Nederlands-Indië om vandaaruit tegen Engeland te spioneren. Zijn berichten zou hij in gecodeerde vorm in brieven verwerken aan onder andere Max Specht in Hamburg. Na zijn aankomst in Batavia in maart 1938 gaf hij zich uit voor de plaatselijke vertegenwoordiger van Duitse exportfirma's.⁶⁶ Tijdens een bezoek aan Singapore in augustus kreeg hij de indruk – later bleek dit niet juist te zijn – dat de plaatselijke Britse autoriteiten belangstelling voor hem hadden en hij besloot weer snel naar Batavia terug te keren. Zijn berichten bleken niet waardevol te zijn. Hij kreeg daar dan ook op 1 september via Kaufmann in Venlo schriftelijke opmerkingen van zijn baas over. De Britse censor te Jeruzalem onderschepte een brief dd 10 oktober van Langenberg aan Egon Paulsen.⁶⁷ Langenberg, het alias van Augner, kenden ze bij MI5 niet, maar dat van Paulsen wel. Die naam met adres was eerder gebruikt in correspondentie met P.W. Rapp van wie men wist dat hij voor de Duitsers spioneerde.

Een van MI6' meest betrouwbare agenten rapporteerde in december 1937 dat Rapp zijn diensten als agent had aangeboden aan de Duitse ambassade. In januari 1938 kreeg hij in reactie daarop een brief uit Hannover van ene Oscar D. Luders, hetgeen uitmondde in twee bezoeken aan Hamburg.⁶⁸ Hij werd daar minstens één keer in de percelen van de geheime dienst gesignaleerd. In juni 1938 kreeg hij een commerciële dekmantel voor zijn correspondentie met Duitsland, al werd zijn firma, de Claremont Motor Accessories Company, nooit bij het handelsregister ingeschreven. Zijn werkelijke beroep was dat van Londense taxichauffeur.⁶⁹

Langenbergs onderschepte brief bevatte Britse maritieme gegevens. Zo'n zelfde soort brief, maar dan gericht aan H. Sollte in Italië, had de Britse censor in Singapore weten te onderscheppen. Medio november 1939 telegrafeerde Augner naar Kaufmann met een verzoek om 600 gulden. Dat geld werd prompt telegrafisch via de eerdervermelde firma Kol & Co overgemaakt. Op 1 december ondernamen de Nederlands-Indische autoriteiten actie door te besluiten tot zijn aanhouding.⁷⁰ Het lijkt waarschijnlijk dat zij door de Britten waren getipt over hun verdenkingen; in reactie daarop kregen de Britten afschriften van Augners verhoren. Huiszoeking leverde concepten op van zijn berichten. Rest nog te vertellen dat Augner op 9 december 1939 werd aangehouden, maar daarop wist te ontsnappen.⁷¹

⁵⁹ NA CABR, 107163-63637. PV dd 29-7-1948, verhoren R.J. Ockhyzen en H.J.L. van Oort.

⁶⁰ NARA RG226 E210 B139. The German intelligence system in Belgium, 10-12-1943.

⁶¹ Bij deze spionage waren, naast Van Eck, ook een wachmeester, een Belg, een Belgische vrouw en een tweede Nederlander betrokken.

⁶² Van Houten had in mei 1936 gereflecteerd op een door Doktor Melchior geplaatste advertentie. Hij werd later in Frankrijk gearresteerd en tot tien jaar gevangenisstraf veroordeeld. Faligot; Kauffer, *Histoire mondiale du renseignement* I, p. 461.

⁶³ TNA KV 2/756, 34a. Vertaalde brief dd 9-2-1938 van Luders aan Augner.

⁶⁴ TNA KV 2/756, 34a. Brief dd 26-3-1940 van MI6 aan Sinclair (MI5).

⁶⁵ Correspondentie van de procureur-generaal te Batavia met Rooseboom. Cursivering door de auteurs.

⁶⁶ TNA KV 2/756, 31a. Rapport inzake Augner dd 28-12-1939.

⁶⁷ TNA KV 2/756, 25y. Brief dd 13-11-1939 van MI5 aan Vivian (MI6).

⁶⁸ TNA KV 2/756, 24x. Rapport inzake Rapp, ongedateerd.

⁶⁹ Aan de hand van een van Owens' beschrijvingen vermoedde MI5 dat ene James Garrick identiek kon zijn geweest aan Rapp. TNA KV 2/452. Aanvulling op Summary of 'Snow' case, ongedateerd.

⁷⁰ TNA KV 2/756, 32a. Brief dd 11-1-1939 van Sinclair (MI5) aan Vivian (MI6).

⁷¹ TNA KV 2/756, 35a. Brief dd 21-10-1940 van MI6 aan White (MI5) met bijlage.

J.R. van 't Groenewout

Het contact tussen Johan van 't Groenewout en de Abwehr lijkt bij toeval tot stand te zijn gekomen. In 1931 was hij toegetreten tot een Vrijmetselaarsloge.⁷² In 1936 werd hij ook lid van de NSB, maar omdat zijn mede-vrijmetselaars dat lidmaatschap niet op prijs stelden, zegde hij de NSB vier tot zes maanden later vaarwel.⁷³ Hoe het ook zij, op 26 oktober 1937 kreeg hij de vertegenwoordiging in Nederland van de Focke-Wulf Flugzeugbau in Bremen.⁷⁴ Dat baarde enigszins opzien, omdat beter gekwalificeerde personen/firma's eerder vergeefse pogingen hadden ondernomen die vertegenwoordiging in handen te krijgen. Het is mogelijk dat hij deze begeerde vertegenwoordiging via zijn jongere broer en sportvlieger Carel heeft kunnen bemachtigen.⁷⁵ De directeur van Focke-Wulf stelde Johan in juli-augustus 1939 voor aan Hauptmann Heinrich von Wenzlau alias Wessel, hoofd van Referat I Luft van Nest Bremen.⁷⁶ Een der meest succesvolle medewerkers van dit Referat was in 1938 aangesteld door Leiter Erich Pfeiffer wegens zijn expertise op het gebied van industriële oliën en zijn vele internationale contacten: Sonderführer Doktor Nikolaus Bensmann, directeur van Bensmann United Oil Patents Company te Bremen en een zakenrelatie van Von Wenzlau.⁷⁷ Volgens Bensmann kwam hij op 26 augustus 1939 officieel in dienst en werd hij op 31 maart 1940 benoemd tot Sonderführer, met terugwerkende kracht op 1 januari 1940.⁷⁸ 'Niko' Bensmann kon vele agenten rekruteren die gegevens wisten te vergaren over brandstofdepots en raffinaderijen. Hij was bij de Nest ook verantwoordelijk voor de inrichting van een laboratorium voor geheime inkten en fotografie. Na het uitbreken van de oorlog in september 1939 verloor hij vele contacten overzee en de Nebenstelle ging daarom in Nederland en Denemarken nieuwe agenten rekruteren; het resultaat was dat enkele agenten gingen rapporteren over de Britse luchtmacht en vliegtuigfabrieken. Berichten van agenten overzee konden niet langer rechtstreeks naar Duitsland worden gestuurd of via personeel van Duitse schepen worden meegenomen en daarom installeerde Sonderführer J.W. Bischoff zijn agenten Hans Grimm te Milaan en Carl Eitel te Genua.⁷⁹ Eitel alias Carlo kon in deze havenstad de berichten van bemanningsleden in ontvangst nemen en ze doorsturen naar Giovanni Grimmo, een alias van Grimm in Milaan.

Volgens Johan was Bensmann hoofdvertegenwoordiger voor de patenten van Texas Oil Company.⁸⁰ Begin oktober 1939 werd een waar spionnenuitstapje gemaakt; Bensmann moest naar eigen zeggen toen voor contractuele onderhandelingen inzake Texas Development Corporation naar de Koninklijke Shell in Rotterdam.⁸¹ Hij werd vergezeld door Pfeiffer die een van zijn Abwehr-contacten wilde opzoeken.⁸² Von Wenzlau reisde mee voor een bespreking met zijn agent Johan. Volgens de secretaresse van Bensmann, Anne Blohm, waren overigens beide broers agenten.⁸³

Johan van 't Groenewouts rapporten over vliegtuigproductie en dergelijke kon hij naar een postbus in Bremen sturen of naar andere officiële instanties waarvan later bekend werd dat ze diensten voor de Abwehr verrichtten. Omdat hij gewoon was de naam Van der Goes te gebruiken voor avontuurtjes met vriendinnen, stelde hij voor zijn rapporten met die naam te ondertekenen. Von Wenzlau beoordeelde die als zijnde betrouwbaar en van grote waarde. Opvallend is dat Von Wenzlau verklaarde dat Van 't Groenewout mondeling rapporteerde, bij Focke-Wulf in Bremen of op zijn eigen kantoor in Rotterdam. Het is tevens waarschijnlijk dat hij ook rapporteerde via de Duitse luchtmacht-attaché te 's-Gravenhage,

⁷² AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. PV dd 23-4-1947, verhoor Van 't Groenewout.

⁷³ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. Ondervragingsrapport inzake Van 't Groenewout dd 15-10-1945.

⁷⁴ Focke-Wulf onderhield relaties met het Amerikaanse telefoonbedrijf ITT dat in Duitsland betrokken was bij de productie van diverse soorten oorlogsmateriaal. Aalders; Wiebes, *Zaken doen tot elke prijs*, p. 30, 135.

⁷⁵ Zie voor C.E. van 't Groenewout verderop onder *De Schut-groep* 'Straater en Strauch'. In *Illusies en incidenten* (van De Bruin ea, p. 53) worden de broers abusievelijk vereenzelvigd.

⁷⁶ NA BNV, 2712. Appendix A to FR 49 (CSDIC(WEA)BAOR) inzake H. von Wenzlau dd 23-2-1946. Van 't Groenewout zelf noemde de periode september-oktober 1939, waarin hij aan Von Wenzlau werd voorgesteld. AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. PV dd 28-12-1948, verhoor Van 't Groenewout.

⁷⁷ SOMA AA 1312. Resumé inzake Bensmann, ongedateerd (gebaseerd op Liquidation report no 206A). Volgens Farago (in *The game of the foxes*, p. 404-406) werd Bensmann in 1936 als agent gerekruteerd onder no F 2359 en in september 1939 met de rang van Sonderführer aangenomen als medewerker van de Nest onder no F 2531.

⁷⁸ TNA KV 2/1328, 20a. 031 interrogation report inzake Bensmann dd 10-8-1945. In 1943 werd Bensmann met terugwerkende kracht op 1-2-1942 tot Leutnant bevorderd en op 1-4-1944 met terugwerkende kracht op 1-2-1943 tot Oberleutnant.

⁷⁹ NA BNV, 2623. Camp 020 interim report inzake C. Eitel dd 9-11-1944.

⁸⁰ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. PV dd 28-12-1948, verhoor Van 't Groenewout.

⁸¹ NA BNV, 2712. CSDIC(WEA) memorandum inzake Bensmann – Van 't Groenewout dd 31-12-1945.

⁸² In zijn Engelse verhoor repte Pfeiffer hier niet van, maar hij vertelde wel: 'After The Hague [volgens hem vonden Bensmanns besprekingen plaats op het hoofdkantoor van Shell in 's-Gravenhage, waarschijnlijk een juistere voorstelling van zaken], they visited Antwerp, where they looked up another business associate of Bensmann, but they did not get very much from him. Wenzlau, in the meantime, went off to see his Belgian agent and tried also to establish a connection with a German who ran a seamen's employment agency.' TNA KV 2/267. Camp 020 interim report inzake Pfeiffer, september 1945.

⁸³ NARA RG226 E119A B4 F99. Memorandum dd 20-8-1945 van 970/110 CIC Detachment. 'The Gronewout [sic] brought their stories to Bensmann personally every time they came to Bremen on a business trip.'

Generalleutnant Ralf Wenninger. Van 't Groenewout stond in Bremen ook bekend als Grünwald en Van Houten, maar aan het alias Van der Goes zit nog een klein verhaaltje vast. In 1934 had hij een verhouding gehad met een van zijn werknemers, Irma Kühn.⁸⁴ Omdat dit op kantoor voor onrust zorgde, nam of kreeg ze ontslag. Of de verhouding toen ophield te bestaan, is onduidelijk; in ieder geval huurde hij eind 1939 op naam van Van Zeil, Van der Goes of Springer een kamer in de Cornelis Speelmanstraat 40 of 48 te 's-Gravenhage.⁸⁵ Irma (alias juffrouw Hamers) ging daar als Johans liefje wonen.⁸⁶ Ze ging daar ook zijn rapporten in het Duits vertalen – haar vader was Oostenrijker – die hij elke twee drie weken naar Duitsland stuurde. Naar eigen zeggen haalde hij zijn gegevens uit luchtvaartbladen en dus door de censuur vrijgegeven. Het argument dat alleen algemeen toegankelijke informatie werd verstrekt zullen we verderop bij Sips nog eens tegenkomen. Johan beweerde overigens ook dat Kühn op zeer vriendschappelijke voet stond met Rudolph Liffers en dat deze intimiteit tot geslachtelijke omgang leidde. We zullen nog op Liffers terugkomen.

Los van zijn rapporten leverde Johan de Nebenstelle naar eigen zeggen eind 1939 of begin 1940 ook een Cito-plattegrond van 's-Gravenhage waarop hij alle belangrijke gebouwen had aangetekend. Von Wenzlau verklaarde: 'At end 39, Groenewoud [sic] submitted a map giving the complete layout of Dutch Air Force establishments in The Hague, each establishment being accurately pinpointed. This came rather as a surprise, as Groenewoud had at no time been asked to work against his own country.'⁸⁷ De relatie met de aanval op deze stad in mei 1940 ligt voor de hand. Volgens De Jong kreeg de commandant van de Luftlande-Division die ging deelnemen aan die aanval, Generalmajor L.W. Graf von Sponeck, midden april uit Berlijn een eerste kaart van 's-Gravenhage toegestuurd; een gewone Cito-plattegrond met daarop aangetekend waar zich de bunker in de tuin van Paleis Noordeinde bevond, alsmede de woonhuizen van ministers De Geer en Dijkhoorn, de electriciteitscentrale en een pompstation van de waterleiding.⁸⁸ Enkele dagen later ontving hij een tweede; daarop waren alle hoofdkwartieren en kazernes gemarkeerd.⁸⁹ Dit past mooi in het volgende.

In het geschiedwerk van De Jong is bijlage 1 van een Nest Bremen-bericht van 28 maart gereproduceerd dat afkomstig was van RR 2605.⁹⁰ Deze Rundreise-agent had op 18 maart aan de Nebenstelle schriftelijk de adressen doorgegeven van de voornaamste Nederlandse bevelhebbers en hun bureaus. In het betreffende doorgeleidingsbericht werd gemeld dat de betrouwbare agent nog plattegronden 'mit genauer Lage-Einzeichnung' zou verzorgen.⁹¹ Omdat de doorgeleiding van RR 2605s gegevens was verzorgd door I Luft, kan worden geconcludeerd dat het een I Luft-agent was. Waren RR 2605 en Van 't Groenewout een en dezelfde agent? Het is een feit dat hij begin april 1940 naar Berlijn was gereisd.⁹² Hij had een op 1 april 1940 gedateerde Bescheinigung van Wenninger gekregen om in Duitsland Teleflex-producten te demonstreren. Tijdens zijn verblijf in Berlijn heeft hij een onderhoud met Von Wenzlau gehad.

Ter verificatie van en aanvulling op dergelijke agentenmeldingen dienden luchtfoto's. De belangrijkste militaire doelen, bijvoorbeeld hoofdkwartieren, kregen van de Luftwaffe een nummer toegekend uit de doelcartotheek.⁹³ In het gedegen boek over de vooroorlogse Militaire luchtvaart is een luchtfoto van 's-Gravenhage gereproduceerd en worden enkele doelnummers vermeld. Wanneer die worden vergeleken met het adressenlijstje van RR 2605, valt op dat de doelnummering conform de volgorde op het lijstje is.⁹⁴ Enkele objecten met een laag doelnummer (en ook vermeld op het lijstje) waren keurig met pen op de foto gemarkeerd – kennelijk dus reeds langer geleden verkend – bij hogere nummers was dat niet het geval. Dat wijst op een meer recente bijwerking van de foto en past daarmee qua tijd goed bij het tijdstip waarop de gegevens van RR 2605 op zijn vroegst konden zijn verwerkt.

Volgens Von Wenzlau werd Van 't Groenewout niet voor zijn diensten betaald; mogelijk ontving hij zo'n 250 gulden per

⁸⁴ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. PV dd 3-1-1949, verhoor Van 't Groenewout.

⁸⁵ Op de betreffende perceelkaarten in het Haags gemeentearchief konden geen aanwijzingen worden gevonden.

⁸⁶ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. Ondervragingsrapport inzake Van 't Groenewout dd 19-11-1945.

⁸⁷ NA BNV, 2712. Appendix A to FR 49 (CSDIC(WEA)BAOR) inzake H. von Wenzlau dd 23-2-1946. Volgens Van 't Groenewout had Bremen hem om een plattegrond gevraagd. AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. Ondervragingsrapport inzake Van 't Groenewout en Kühn dd 19-11-1945, no 181 en 192.

⁸⁸ De Jong, *Het Koninkrijk...* 2, p. 299, 302.

⁸⁹ In december 1939 raakte het Nederlandse leger via G. Keller op de hoogte van het bestaan van een centraal documentatiecentrum in Bonn. Dit centrum sorteerde en distribueerde met 'Geheim' gestempelde stukken als stafkaarten, plattegronden, foto's van bruggen en steden en gedrukte bladen met beschrijvingen van wegen, rivieren en terreinen, diverse landen betreffende. Het centrum werd zwaar bewaakt door de Wehrmacht. AMJ CABR, G. Keller.

⁹⁰ De Jong, *Het Koninkrijk...* 2, illustratie no 63 tussen p. 296 en 297.

⁹¹ IMG Washington-documenten, no 25.0171. Bericht dd 28-3-1940 met bijlage.

⁹² NA BNV, 2712. Verslag inzake Van 't Groenewout, ongedateerd, anoniem [een zakenpartner van Van 't Groenewout].

⁹³ De Bruin ea, *Illusies en incidenten*, p. 166, 168.

⁹⁴ NL 1352 (Dienst der Hydrografie, tevens deel Marinestaf) was Badhuisweg 169-171 (op het lijstje no 4); NL 1353 (deel Marinestaf) was Amaliastraat 3 (op het lijstje no 5); NL 1354 (Inspecteur Militaire Luchtvaart) was Laan van Nieuw Oost-Indië 277 (op het lijstje no 8) en NL 1355 (Inspectie Bescherming Bevolking) was Heerengracht 23 (op het lijstje no 10).

maand als vergoeding van zijn kosten. Hij trachtte zijn financiële positie in elk geval op een ander front te verbeteren – daarbij tevens Duitse belangen bevorderend – door een licentie-verkoop aan Duitsland te bewerkstelligen inzake Teleflex-producten. De Britse firma MRC was eigenaar van de Teleflex-patenten die betrekking hadden op het via kabel in flexibele buis overbrengen van stuursignalen, bijvoorbeeld door het omzetten en doorgeven van stuursignalen uit de stuurhut naar het roer. In juni 1937 was hij naar Londen gereisd om de firma over te halen hem formeel toestemming te geven te onderhandelen met de Duitse regering.⁹⁵ Die werd hem voor een beperkte periode verleend, al was het in de praktijk ‘renewable if your progress is satisfactory.’ Van echte vooruitgang bleek echter geen sprake te zijn. Op 7 november 1939 was hij weer in Londen om daar enkele dagen met MRC te spreken over een dergelijke licentie-verkoop. Na zijn reis lichtte hij de Abwehr in over door hem waargenomen defensiemaatregelen als luchtafweergeschut en ballonversperringen; het is niet duidelijk geworden of de dienst zijn reis heeft bekostigd. De besprekingen ketsten uiteindelijk af.⁹⁶ Aangenomen mag worden dat Britse autoriteiten de aanvankelijk positieve instelling van MRC de firma niet in dank afnamen. Tijdens de oorlog ging Johans firma Joh.R. van 't Groenewout voor bijna 150.000 gulden Teleflex-producten aan Duitse instanties leveren; dit betrof bijvoorbeeld de stuurinrichting op kanonneerboden.⁹⁷ In die periode bracht hij tegen provisie ook orders van Focke-Wulf onder bij Nederlandse firma's als Fokker, Van Heijst, Delftsche Machinefabriek en Wilton Feijenoord.

Begin mei 1940 kreeg Von Wenzlau een telegram van Van 't Groenewout met het verzoek naar 's-Gravenhage te komen, maar omdat hij van Berlijn geen toestemming kreeg naar Nederland te reizen – de invasie was immers aanstaande – werd Van 't Groenewout gevraagd naar Bremen te komen. Op 8 mei 1940 was hij bij Focke-Wulf op bezoek en daar verbleef hij nog toen zijn land door de Duitsers werd aangevallen. Op 16 of 17 mei kreeg Von Wenzlau opdracht in 's-Gravenhage Referat I Luft van de toen opgerichte Ast Niederlande te gaan leiden. Op 18 mei⁹⁸ door Von Wenzlau begeleid kwam Johan weer terug. Volgens Von Wenzlau hield Van 't Groenewout zich de daarop volgende weken nog bezig met het aangeven van ‘patriotic Dutchmen. Prisoner, however, took no interest in these denunciations, as they had no connection with his I L work.’ Dan blijft de vraag bestaan of ze een andere Abwehr-afdeling hebben bereikt die daar wél wat mee kon.

Na de capitulatie in mei verloor hij natuurlijk zijn waarde als spion en moest hij door handel zijn bestaan verzekeren; we hebben al gezien hoe. Af en toe zal hij nog hand- en spandiensten aan de Abwehr hebben verleend. Hij kreeg in elk geval toegang tot hoofd III F Major Meijer Roodenberg, naar eigen zeggen medio 1941. Op Bensmanns verzoek heeft Johan in 1941 nog voor zo'n zes weken een kamer in de Prinses Mariestraat gehuurd. Volgens Irma Kühn zou dat een combinatie van slaapkamer en kantoor voor Bensmann zijn geweest.⁹⁹ Daar vond nog een ontmoeting plaats tussen Bensmann, Irma, Johan en een zekere kapitein Karl. Hier zal sprake zijn geweest van Korvettenkapitän Hans Carl die toen Leiter van Nest Bremen was.¹⁰⁰ Deze Hans Carl vroeg Johan en Irma verbindingen met Engeland tot stand te brengen, maar dat is hoogstwaarschijnlijk op niets uitgelopen. Von Wenzlau was als Leiter I Luft bij Ast Niederlande opgevolgd door Major Mercker (alias Malten); op diens verzoek heeft Johan hem nog drie of vier Baedekers gegeven waaronder die over Engeland. Verder is er niets bekend. Begin 1945 dacht Johan zich in te dekken door aansluiting te zoeken bij PO 23: een onder voorzitterschap van J. Steinmetz junior staande organisatie die communisten en oud-SD'ers wilde gaan opsporen.¹⁰¹ Het is hem niet gelukt. Al was in de beschuldiging uit december 1948 het punt vervallen dat handelde over zijn samenwerking met de Abwehr tijdens de bezetting (de periode ervoor is als punt niet ter sprake geweest), de economische collaboratie bleef bestaan. Op 11 maart 1949 werd hij veroordeeld tot een internering met een duur die gelijk werd gesteld aan de tijd die hij al in detentie had doorgebracht: 28 augustus 1945 tot 17 februari 1948. Hij was toen al jaren geroyeerd als lid van de loge.

Nog even terugkomend op Irma Kühn: ze kwam als vertaalster in dienst bij de Abwehrstelle te 's-Gravenhage.¹⁰² Ze huwde in 1942 de beeldhouwer Maarten Janssen die in september 1944 door de Duitsers werd gearresteerd en doodgeschoten.¹⁰³ Zelf werkte ze toen bij de Werfbeauftragte Niederlande.

⁹⁵ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. Brief dd 17-6-1937 van MRC aan Van 't Groenewout.

⁹⁶ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. Afschrift brief dd 28-11-1939 van Van 't Groenewout aan F. Faudi VDI.

⁹⁷ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. Beschuldiging dd 2-12-1948.

⁹⁸ De datum waarop Von Wenzlau en Van 't Groenewout in 's-Gravenhage aankwamen, staat niet geheel vast. Volgens Von Wenzlau was het na zijn opdracht van de 16^e of de 17^e. Van 't Groenewout vermeldde circa 23 mei als datum van aankomst, maar in een ander verhoor noemde hij 18 mei. Omdat ook zijn zakenpartner 18 mei vermeldde, wordt hier deze aankomstdatum aangehouden. NA BNV, 2712. Appendix A to FR 49 inzake Von Wenzlau dd 23-2-1946; verslag inzake Van 't Groenewout, ongedateerd, anoniem [een zakenpartner van Van 't Groenewout].\ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. PV dd 28-12-1948, verhoor Van 't Groenewout; ondervragingsrapportno 181/1 inzake Van 't Groenewout dd 15-10-1945.

⁹⁹ AMJ CABR, J.R. van 't Groenewout. PV dd 24-12-1948, verhoor I.M.M. Kühn.

¹⁰⁰ Brammer, *Spionageabwehr und "Geheimer Meldedienst"*, p. 36.

¹⁰¹ Aanvulling op ondervragingsrapport dd 16-10-1945.

¹⁰² Giskes vermeldde een vrouwelijke administratieve kracht Kühn bij III F die begin september 1941 ontslag nam/kreeg. SOMA AA 1312. PV dd 30-4-1947, bijlage BNV-ondervragingsrapport inzake Giskes.

¹⁰³ In de zomer van 1944 was het echtpaar Janssen ingetrokken bij een nicht van Janssen te Nijmegen, omdat het in Rotterdam te onveilig was

Tegen en voor Duitsland in Limburg

Frans Dekkers beschrijft in zijn boek over Eindhoven het klimaat in Limburg vòòr de Tweede Wereldoorlog. ‘Reeds jaren voor de inval zijn in Nederland Duitsers actief wier voornaamste taak het is Nederlanders te recruteren die genegen zijn in eigen land militaire, politieke en andere informatie te vergaren voor Nazi-Duitsland: met name in de Brabants-Limburgse grensstreek worden deze ronselpraktijken met veel succes toegepast.

De ronselaars, bekend met hun operatiegebied, de mentaliteit van de bevolking en vooral de politieke verwaarlozing op sociaal gebied van het achterland, maken wat dit laatste betreft handig gebruik van de onvrede onder de zuiderlingen. Vooral Limburg blijkt de Achilleshiel van het Koninkrijk der Nederlanden te zijn. Stiefkind van politiek Den Haag, waar de Limburgse bevolking niet au-serieux wordt genomen en als derde-rangs-burgers wordt behandeld, wegwijnt door schrijnende werkloosheid, is het rijp voor de nazi’s. Het blijkt een vruchtbare voedingsbodem te zijn.¹⁰⁴

Er werden niet alleen Nederlanders geworven, ook in Limburg wonende en werkende Duitsers werden bij de spionage betrokken. En de omstandigheden in Limburg werkten tevens de andere kant uit: ook Britse, Belgische en Franse geheime diensten vonden er agenten.

Kahrmann

In 1925 richtte de Duitser R.H.W. Kahrmann aan de Maas te Venlo de nv Metaalwarenfabriek Venlo op.¹⁰⁵ Vanuit die fabriek had hij hoogstwaarschijnlijk – de fabriek is inmiddels afgebroken en vervangen door woonhuizen – zicht op de spoorbrug over de Maas.¹⁰⁶ Als boekhouder had hij zijn vriend Otto Göbelsmann in dienst. Kahrmann werd omschreven als sociaal voelend en a-politiek, maar Göbelsmann zou een ‘fel aanhanger’ van de SS zijn. Kahrmann kreeg regelmatig bezoek van een ‘drietal zeer verdachte personen, vermoedelijk afkomstig uit Duitsland of Oostenrijk’ die dan geld ontvingen dat niet van de firma zelf afkomstig was; waarschijnlijk was dat bestemd voor de uitbetaling van agenten. Verder ontving een werknemer van het bedrijf, de Duitser J.A. Kaufmann – hoogstwaarschijnlijk op verzoek van Kahrmann – brieven uit Nederlands-Indië ‘met gegevens betreffende schepen en lading, afreistijdstoppen en routes’. Die brieven werden vervolgens in Duitsland per post naar dekadressen in Hamburg of Bremen verstuurd.¹⁰⁷ Deze naoorlogse justitie-gegevens zijn vrijwel zeker gebaseerd op MI5-informatie die kort na de bevrijding beschikbaar kwam.¹⁰⁸ M.R. Augner alias Doktor Langenberg – een agent van I Heer Ast Hamburg¹⁰⁹ – stuurde in 1938 vanuit Batavia gegevens over Britse scheepsbewegingen naar Kaufmann, toen nog wonend aan de Straelscheweg in Venlo. Enkele huizen verderop woonde toen A. Meiler die we in *Agenten naar de overkant* nog zullen tegenkomen als Abwehr-agent in de Verenigde Staten. Kaufmann stuurde Augners informatie door naar Egon Paulsen die in Hamburg woonde. Het is vrijwel zeker een alias van Sonderführer Ernst Moll, een medewerker van I Heer Ast Hamburg.¹¹⁰ Medio januari 1940 werd Kahrmann samen met zijn boekhouder gearresteerd op verdenking van spionage.

Bij besluit van 14 februari 1940 werd hun het verblijf in de Bewakingsgebieden ontzegd en ze werden als ongewenste vreemdelingen naar Duitsland uitgeleid; Kaufmann was hen al op 27 januari voorgegaan.¹¹¹ Vrijwel zeker werd het besluit op last van de Duitse bezettingsmacht in juni ingetrokken. Kahrmann wilde kennelijk zonder moeilijkheden terugkeren. De archiefstukken betreffende zijn persoon werden tijdens de oorlog vernietigd. Na de oorlog vertelde een van zijn dochters nog het volgende. Hij had dagelijks ’s morgens in Venlo en ’s middags in Lobberich gewerkt; deze dagelijkse verplaatsingen gebruikte hij om agenten de grens over te nemen, in beide richtingen.¹¹² Na zijn uitwijzing nam hij zijn intrek in Lobberich bij een van zijn drie dochters, degene die gehuwd was met Zollinspektor Hans Heymanns. Hans was tevens Leiter van Meldekopf Kaldenkirchen van Nest Keulen die een uitgebreid netwerk van agenten, Duitse zowel als Nederlandse, onderhield. Kahrmanns naam dook in 1951 weer op, toen de Nederlandse consul in het Duitse Kleef hem

---

geworden. In Nijmegen werd hij onder onopgehelderde omstandigheden gearresteerd en op 7-9-1944 te Elst doodgeschoten. NA CABR, 108760-19360. PV dd 23-11-1944, verhoor F.E.J. Janssen-Terwindt.

¹⁰⁴ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 154.

¹⁰⁵ AMJ PolKab, P 244/51. Afschrift brief dd 2/3-10-1951 van Grevelink aan Bureau Kabinet, no mv 145725-II, met zes bijlagen.

¹⁰⁶ Venlo was vanuit de lucht heel vroeg al een object voor luchtfotografie: de eerste positieve melding van een luchtverkenning door een Duits toestel stamt van 27-3-1936. Het vloog over het spoorwegemplacement en de Maasbruggen naar de kazerne; daar boog de waarnemer met camera en al overboord om te fotograferen. De Bruin ea, *Illusies en incidenten*, p. 155.

¹⁰⁷ Een van die adressen was van de Hamburgse koffie-exporteur Max Specht die de brieven naar de Ast doorstuurde. TNA KV 2/756, 42a. Nota dd 8-4-1946 van BAOR.

¹⁰⁸ NA JUSLON, 14166. Brief dd 30-8-1945 van E.J. Corin aan H.A.G. Steengracht van Moyland, met bijlagen.

¹⁰⁹ NARA RG226 E119A B51 F1472. PIR no 032/8/55 inzake O. Pieper dd 3-7-1945.

¹¹⁰ TNA KV 2/756, 41a. Notitie inzake Ast Hamburg-medewerkers, ongedateerd, anoniem; 42a. Notitie inzake Moll dd 8-4-1946.

¹¹¹ AMJ CABR, F.W. Stieber. PV dd 12-1-1950 van J.J. Swart inzake Stieber.

¹¹² Manfred Albersmann, *Die Geschichte der ROKAL-TT Modelleisenbahn: Exkurs Fa. Robert Kahrmann*. [www.lobberich.de/lobberich/geschichte\(n\)/rokal/geschichte/04-robertkahrmann](http://www.lobberich.de/lobberich/geschichte(n)/rokal/geschichte/04-robertkahrmann) [16-10-2006].

een visum voor vier maanden verleende. Kahrmann wilde toen onder andere voor zaken in Rotterdam een firma bezoeken die handelde in sanitair, metalen en centrale verwarming. Noch van Kahrmann, noch van zijn vriend Göbelsmann bestaan CABR-dossiers.¹¹³

Inzake Kahrmann heeft er een relatie bestaan met Frits Stieber, een in december 1924 tot Nederlander genaturaliseerde Duitser.¹¹⁴ Hij was op jonge leeftijd in Nederland komen wonen en werd hier tijdens de Eerste Wereldoorlog opgeroepen voor dienst in het Duitse leger. Hij weigerde echter voor zijn nummer op te komen. In 1928 werd hij als logementhouder ingeschreven voor een pand aan de Kruiskade in Rotterdam.¹¹⁵ In 1933 werd hij lid van de NSB en dankzij de NSB-klandizie ging het hem voor de wind.¹¹⁶ In 1938 bedankte hij. Het jaar ervoor had hij tevens Taverne-Hotel Monopole in de Kruisstraat nabij station Delftsche Poort geopend. In een naoorlogs rapport over Stieber wordt verteld: ‘Er liepen voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog geruchten door de stad dat het hotel van Stieber [...] een knooppunt was van internationale spionnen, hoewel deze geruchten door rapporteur niet bevestigd kunnen worden.’ Zoals eerder vermeld werd: ook de beruchte agent Arthur Owens verbleef er in september 1939.

Er was inderdaad wel wat voor te zeggen, want op 17 december 1939 werd in het hotel ‘terzake van middelloosheid’ de koopman E. Wollert aangehouden.¹¹⁷ Zijn laatste woonplaats was Esch-sur-Alzette in Luxemburg geweest. Zijn Luxemburgse pas was in september 1939 te Brussel afgegeven door de Luxemburgse consul-generaal en daaruit bleek dat hij op 25 november uit België naar Nederland was gekomen. Bij zijn aanhouding beschikte hij over slechts 3 gulden en 10 cent, terwijl hij in het hotel 30 gulden schuld had. ‘Volgens zijn bewering zou hij binnen enkele dagen geld van zijn vader verwachten. Hij verklaarde voorts de alleenvertegenwoordiging te zullen krijgen van de N.V. Metaalwarenfabriek “Venlo” te Venlo, directeuren Goebelsmann & Kahrmann. [...] Bij onderzoek bleek hij van ongunstig moreel gedrag en van Duitse nationaliteit te zijn.’ Zijn pas werd ingenomen en nadat de Duitse consul in Rotterdam een Duits paspoort had verstrekt, werd hij op 7 maart 1940 naar Duitsland uitgeleid.

Hier is dus een relatie met Göbelsmann en Kahrmann vastgesteld, maar de ware aard is onduidelijk gebleken. Een dag na de aanhouding van Wollert werd in hotel Monopole de Belgische wisselagent, zeg maar een effectenmakelaar of employé van een wisselbank, J.M.F. Sinn gearresteerd; de dag ervoor was hij uit België gekomen. ‘Ook hij beschikte slechts over geringe middelen en bleek in verbinding te staan met Wollert, voornoemd. Op 23-2-’40 is hij onder toezicht via Roosendaal afgereisd naar België. Te dien tijde was ik [verbalisant J.J. Swart] geplaatst aan de Afdeling Inlichtingendienst en meer in het bijzonder belast met de wering van staatsgevaarlijke vreemdelingen. Als zodanig werden de gedragingen van Wollert en Sinn te mijner kennis gebracht, waarna ik mij naar Venlo heb begeven voor het instellen van een nader onderzoek. [...] Daar de bescheiden van de Afdeling Inlichtingendienst bij de inval der Duitsers in Mei ’40 zijn vernietigd, ben ik voor wat nu volgt uitsluitend op mijn geheugen aangewezen. Ik herinner mij, dat bij het onderzoek in Venlo kwam vast te staan, dat Sinn en Wollert met Kahrmann en/of Goebelsmann over de grens naar Duitsland reisden, waar zij met bepaalde Duitse autoriteiten in contact werden gebracht.’

Ook in Brussel werd onderzoek gedaan en op grond van de daar verkregen gegevens mocht worden aangenomen dat Wollert en Sinn werkzaam waren voor de spionagedienst van een vreemde mogendheid ten nadele van een andere vreemde mogendheid. De Belgische neerslag van deze relaties is te vinden in een document ‘Wollert, Edouard’ en daarin staat zonder meer dat Sinn tijdens zijn ondervraging in Rotterdam bekend had voor Duitsland te hebben gewerkt.¹¹⁸

Over Göbelsmann werd bericht dat hij lid was van een voor Duitsland werkende spionnenbende. In dit curieuze document werd ook E.H. Stotz vermeld, een in Brussel wonende Fransman die wegens spionage door de Fransen werd gezocht en in België werd aangehouden. Paula Hurter, van oorsprong Zwitserse, stond in contact met Wollert en in verband met ditzelfde werd ook Emile Seitz vermeld.

Opvallend is de vermelding van Gerhard Born. Dit was een voor Ast Stuttgart werkzame agent die we al vermeldden in het kader van Alfred baron van der Borch tot Verwolde. Zouden bovenstaande personen met Ast Stuttgart te maken hebben gehad?

Een gedeeltelijke verklaring van het juiste kader is te vinden in een naoorlogs rapport over Wollert. Wollert – geboren in Algringen, een stadje dat na de Eerste Wereldoorlog in Algrange was omgedoopt – vertelde in juni/juli 1939 in een café ene Walter Stotz te hebben ontmoet.¹¹⁹ Ze reisden naar Brussel, waar Stotz enkele dagen later een telegram ontving met de opdracht naar Nederland te reizen. Wollert vergezelde hem naar Venlo, waar hij in Hotel Germania kennis maakte met Doktor Dinkel, een alias van Major Travaglio van Ast Stuttgart. Wollert was een Duitser van geboorte, maar

¹¹³ Zie voor Kahrmann verder: Manfred Albersmann, Die Geschichte der ROKAL-TT Modelleisenbahn: Exkurs Fa. Robert Kahrmann. [www.lobberich.de/lobberich/geschichte\(n\)/rokal/geschichte/04-robertkahrmann](http://www.lobberich.de/lobberich/geschichte(n)/rokal/geschichte/04-robertkahrmann) [16-10-2006].

¹¹⁴ AMJ CABR, F.W. Stieber. PV dd 29-1-1947.

¹¹⁵ AMJ CABR, F.W. Stieber. Rapport dd 3-1-1950 van J. Moerman inzake Stieber.

¹¹⁶ AMJ CABR, F.W. Stieber. Fotokopie brief dd 7-11-1949 van Stiebers raadsheer.

¹¹⁷ AMJ CABR, F.W. Stieber. PV inzake Stieber dd 12-1-1950 van J.J. Swart.

¹¹⁸ SOMA AA 1499. Fiche Wollert, Edouard, gebaseerd op Bulletin d'information de la SE dd 13-6-1940.

¹¹⁹ NARA RG226 E119A B71 F1819. CSDIC-ondervragingsrapport inzake E. Wollert dd 2-10-1945.

zonder papieren en Travaglio beloofde hem die te bezorgen en tevens Wollerts dreigende oproep in militaire dienst te blokkeren. In september 1939 gaf Stotz Wollert opdracht om naar Venlo te gaan en daar op hem te wachten; hijzelf moest eerst nog even naar het Belgische Verviers. In voorkomend geval kon Wollert daarvandaan een beroep doen op Born in Emmerich. Het is aannemelijk dat Stotz in die tijd gearresteerd werd, want na enkele dagen kreeg Wollert telegrafisch van Travaglio opdracht naar Rotterdam af te reizen. Er is hier een hiaat in Wollerts verklaringen, want volgens de eerdervermelde gegevens was hij op 25 november naar Nederland gekomen. Na zijn arrestatie op 17 december werd hij voortdurend over Travaglio ondervraagd, een naam die hij toen nog niet kende, en over Stotz. Het lijkt erop dat Stotz de Belgische autoriteiten een en ander had verteld. De chronologie loopt nog verder uit de pas, omdat Wollert vertelde door tussenkomst van de Luxemburgse autoriteiten te zijn vrijgelaten en naar de grens met Emmerich te zijn vervoerd. Daar belde hij Born op en stak hij de grens over. Hij werd vervolgens gearresteerd; het noemen van Stotz en Doktor Dinkel had pas na enkele weken resultaat. De grenspolitie ontving toen een telex-bericht van Ast München met het verzoek om Wollert als een van hun agenten naar Hotel Leinfelderhof in München te sturen; hij moest daar instructies afwachten. Begin januari 1940 – het lijkt inderdaad plausibel dat hij eerder dan pas op 7 maart werd uitgeleid – werd hij opgezocht door Travaglio en Doktor Dinkelacker; later bleek dit een alias te zijn van Hauptmann Ickrath. Hij kreeg te horen dat hij voortaan voor Ickrath van Ast München zou gaan werken. Wollerts latere werkzaamheden zijn hier verder niet van belang.¹²⁰

Na al deze verdachte gasten in Stiebers hotel moet A.K.W. Ellingrath worden vermeld. Hij lijkt een uitzondering te zijn geweest. Verbalisant Swart meldde dat Ellingrath in een pension op de Diergaardelaan in Rotterdam woonde, maar ‘kind aan huis’ was bij Stieber en er bij herhaling zonder betaling logeerde. Hij werd op 2 september 1939 op Swarts last aangehouden ‘naar aanleiding van een door een andere pensionsgast afgeluisterd telefoongesprek, dat door Ellingrath gevoerd werd met iemand in Goch (Duitsland). Hieruit viel namelijk op te maken, dat Ellingrath inlichtingen verschaftte over bewegingen van Nederlandse troepen.’ Hij werd als ongewenste vreemdeling in bewaring gesteld, maar op 14 mei 1940 heengezonden.¹²¹ Swarts onderzoek voerde hem naar andere steden. ‘Ook kwam ik naar de grenspost Siebengewald, waar de hoofdaanlegger uit Goch regelmatig per auto passeerde.’ Onwillekeurig gaan de gedachten dan uit naar de stadsarchitect van Goch, Mathieu Janssen, die voor Ast Münster werkzaam was. Onder *Gruppe III, linecrossers en het R-Netz* ‘Mat Janssen uit Goch’ komen we op Janssen terug. Ook tijdens de oorlog ontkende Ellingrath nog steeds betrokken te zijn geweest bij spionage, hetgeen pleit voor zijn onschuld.

In het proces-verbaal van Swart wordt nog een aanhouding vermeld. Op 14 maart 1940 werd in hotel Monopole de Luxemburger F.L. Becker gearresteerd. Hij bleek twee Luxemburgse passen te bezitten en uit de stempels daarin was op te maken dat de ene was gebruikt voor reizen naar Duitsland en de andere voor reizen naar Frankrijk. Hij bekende voor Duitsland in het buitenland te spioneren. Ook hij werd op 14 mei vrijgelaten. Swart concludeerde: ‘Ik geloof niet, dat het logeren van vreemdelingen als Ellingrath, Wollert, Sinn en Becker in “Monopole” als toevalligheden moeten worden beschouwd. Ik ben veeleer van mening, dat “Monopole” een broeinest was van voor de onzijdigheid en onafhankelijkheid van Nederland hoogst gevaarlijke personen en dat Stieber hiervan volledig op de hoogte was.’

Stieber stond vermeld op de Rotterdamse lijst van gevaarlijke personen en werd dan ook in de meidagen geïnterneerd. Stiebers twee zaken werden tijdens het bombardement op 14 mei volledig verwoest. Eind 1940 opende hij een nieuwe zaak in de Rochussenstraat onder de naam Brauhaus Monopole, een zaak die zich van de aanvang af al in buitengewoon druk bezoek van Duitse militairen en hun aanhang mocht verheugen. Midden 1942 werd hij opnieuw lid van de NSB en in november van dat jaar stelde hij een NSB’er als directeur aan. In maart 1943 gaf hij gevolg aan een oproep voor dienstneming bij de SS. Tot eind april 1945 vervulde hij koeriersdiensten. In 1949 probeerde hij via zijn raadsman erachter te komen wat voor straf hij krijgen zou, indien hij vanuit Duitsland naar Nederland zou terugkomen. Op 15 januari 1950 verscheen hij aan het hoofdbureau van politie in Rotterdam en hij werd daar aangehouden. Hij ontkende Wollert, Sinn en Becker te kennen. ‘Ellingrath ken ik wel. Deze woonde destijds, naar ik meen, op de Diergaardesingel alhier en was advertentiereiziger. Hij was van Duitse nationaliteit, gehuwd met een Nederlandse vrouw en sprak goed Nederlands. Hij kwam wel eens als bezoeker in mijn zaak.’ Na 10 mei 1940 had hij hem niet meer gezien en hij ontkende iets af te weten van spionage. Stieber werd op 8 maart 1950 wegens zijn dienst bij de Waffen-SS veroordeeld tot een half jaar gevangenisstraf.

¹²⁰ Wollert werkte vervolgens in het Italiaanse Turijn, het Hongaarse Boedapest en het Roemeense Boekarest. Medio 1944 hield hij zich in Parijs bezig met de rekrutering van agenten. In november 1944 werkte hij vanuit Italië tegen Frankrijk.

¹²¹ Ellingrath noemde zichzelf Reiseorganisator und Journalist für Holländerreisen nach Deutschland. Hij kwam op 15-6-1940 in dienst bij de Abhördienst van de Hauptabteilung Volksaufklärung und Propaganda (net als eerdergenoemde Alfred de baron). Eind februari 1943 ging hij over naar het Deutschen Theater. Op 23-2-1948 werd besloten tot zijn invrijheidstelling. AMJ CABR, A.K.W. Ellingrath.

Gerrit Spruijtenburg

In het artikel van historicus Bob de Graaff over de nasleep van het Venlo-incident wordt Spruijtenburg omschreven als een agentenwerfer van Payne Best¹²² In een brief van Paul Koster – een wapenhandelaar die ook spionage-activiteiten voor diverse westerse inlichtingendiensten ontplooidde en op eigen initiatief het Venlo-incident ter plekke onderzocht – werd Spruijtenburg omschreven als degene die samen met een onbekende man het hoofd van het Passport Control Office oftewel van de MI6-vertegenwoordiging te 's-Gravenhage, Richard Stevens, zou hebben verraden. De Gestapo zou een zekere Sprinks – was dat een alias van Spruijtenburg? – een dag vòòr het Venlo-incident een maaltijd hebben aangeboden in een café in Kaldenkirchen. Van verraad van Stevens lijkt geen sprake te zijn geweest. Al vòòr het incident stond Spruijtenburg voor de Gestapo in Düsseldorf gesignaleerd in de Duitse Sonderfahndungsliste uit einde 1939.¹²³ Dit is geen garantie, maar wel een indicatie van waar Spruijtenburgs sympathie lag.

Het loont de moeite hier in het kort de relaties van Spruijtenburg te beschrijven. Het is onbekend hoe Gerrit Spruijtenburg met Best in aanraking is gekomen, maar er is gesuggereerd dat Gerrits in 's-Gravenhage wonende broer tot zijn dood in 1938 voor de Britse dienst had gewerkt, in dit geval dus voor Best van de Z-organisatie, en daar zijn broer bij had ingeschakeld.¹²⁴ Gerrit werkte als garagechef bij garagehouder J.P.A. Delsing aan de Kaldenkerkerweg in Venlo¹²⁵, tot hij er eind 1939 achter kwam dat zijn baas in maart 1939 lid van de NSB was geworden.¹²⁶ In overleg met zijn Britse opdrachtgever ging Gerrit toen met zijn vrouw in 's-Gravenhage wonen, maar hij bleef contact houden met zijn subagenten in Venlo. Een alternatieve verklaring voor de verhuizing was het feit dat Spruijtenburg op 11 december 1939 het verblijf in de bewakingsgebieden was ontzegd. Tot Gerrits agenten behoorde Hendrika Heijligers die haar verloofde P.H. Peerlings had ingeschakeld.¹²⁷ Deze aannemer ging daartoe op diverse plaatsen in Duitsland werken, waar hij dan gegevens verzamelde die Hendrika elke week kwam afhalen en de grens overbracht.¹²⁸ Daarna vonden die hun weg naar Spruijtenburg. Peerlings staakte zijn activiteiten na het uitbreken van de oorlog in september 1939, maar hij werd met zijn verloofde op verdenking van spionage diezelfde maand nog op de grens bij Kaldenkirchen gearresteerd en voor verhoor overgebracht naar Düsseldorf.¹²⁹ Beiden ontkenden en Peerlings werd de volgende dag vrijgelaten. In mei 1940 werden ze opnieuw gearresteerd en gedetineerd. In juli 1941 werd Peerlings voor Spruijtenburgs proces naar Berlijn overgebracht. Heijligers en Peerlings werden daar vrijgesproken, maar verbleven tot de bevrijding in Duitse kampen. Na de oorlog uitten zij beschuldigingen van verraad richting Delsing en H.W.J.J. Vallen. De laatste ontkende en vertelde zijn boezemvriend Spruijtenburg alleen te hebben geholpen met het vertalen van per brief ontvangen Duitstalige berichten.¹³⁰ De verdenking werd na de oorlog niet bewezen geacht en Vallen werd onvoorwaardelijk buiten vervolging gesteld.¹³¹ Hij vertelde met Spruijtenburg op uitnodiging van Delsing daags na carnaval 1939 naar een bal in Krefeld te zijn geweest. Volgens Vallen vertelde Delsing later dat het de bedoeling was geweest Spruijtenburg op de terugweg in Kaldenkirchen aan te houden, maar dat de politie daar dit om de een of andere reden had nagelaten. Er zou een grote prijs op Spruijtenburgs hoofd hebben gestaan. Delsing ontkende dit alles heftig.

Volgens Hans Ramus – een kelner met speelschulden in het Venlose café Rathskeller – kon er duizend gulden worden verdiend met Spruijtenburg naar Duitsland te lokken.¹³² Ramus was door Spruijtenburg gerekruteerd voor spionage in Duitsland en kreeg daartoe vragenlijsten met betrekking tot militaire zaken. Ramus kwam via P.K. Vogel, de plaatsvervangend Duitse vice-consul te Venlo en chef bij de firma Nedinsco, in contact met de Sicherheitsdienst (SD) te Kaldenkirchen, net over de grens. Daar liet hij de lijsten met vragen fotograferen. De fotokopieën werden doorgestuurd naar de 'geheime dienst' in Düsseldorf, waar de zaak-Spruijtenburg in behandeling was. Ramus werd op 19 april 1940 als

¹²² De Graaff, Trefpunt Venlo.

¹²³ SOMA. Sonderfahndungsliste 1939. Volgens Geelen had Spruijtenburg het contact tussen de Britten en de Gestapo tot stand gebracht. AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Verklaring dd 17-4-1948 van Geelen.

¹²⁴ NA CABR, 35990. PV dd 14-11-1945, verhoor J.P.A. Delsing.

¹²⁵ J.C.H. Nass was in september 1939 als chauffeur bij Delsing in dienst gekomen. Daarna raakte hij betrokken bij het naar Nederland smokkelen van joodse vrouwen en kinderen. Verder ging hij eind 1939 op zijn reizen naar Duitsland gegevens over troepenverplaatsingen verzamelen voor K.A.H. Zanoli die destijds op de gemeentesecretarie te Venlo werkzaam was. Daar verdiende hij enkele tientjes mee die via Zanoli van de Franse inlichtingendienst afkomstig waren. NA CABR, 35990. PV dd 31-5-1946, verhoor J.C.H. Nass. NA CABR, 96198-4072. PV dd 21-8-1947, verhoor Zanoli.

¹²⁶ NA CABR, 35990. PV dd 14-11-1945, verhoor A.L. Schell; PV dd 12-7-1945, verhoor J.P.A. Delsing. Delsing werd wegens zijn NSB-lidmaatschap en de voordelen die hij daaruit had ondervonden op 12-12-1946 veroordeeld tot twee jaar internering.

¹²⁷ NA CABR, 35990. PV dd 10-11-1945, verklaring van H. Heijligers en P.H. Peerlings.

¹²⁸ NA CABR, 35990. Afschrift verklaring dd 17-6-1945 van P.H. Peerlings.

¹²⁹ In Düsseldorf werden ze verhoord door een Hauptmann Bulein van spionage afweer 3; dat lijkt iemand te zijn geweest van Abwehr III, de contraspionage-afdeling. Mogelijk is hier sprake van Hauptmann E.J. Bulang, al werd hij volgens de beschikbare gegevens in augustus 1939 overgeplaatst naar Ast Breslau. NA BNV, 2529

¹³⁰ NA CABR, 35990. PV dd 14-11-1945, verhoor H.W.J.J. Vallen.

¹³¹ NA CABR, 112710-55778. Beslissing onvoorwaardelijk buitenvervolginstelling dd 23-8-1946.

¹³² NA BNV, 3313. Rapport inzake M.D. Spoor dd 23-11-1945.

verdacht van spionage naar Duitsland uitgewezen.¹³³ Naar eigen zeggen had hij alleen voor de Britse dienst gewerkt. Na de oorlog ontsnapte hij uit een Nederlands interneringskamp zodat het niet tot een uitspraak is gekomen, maar zijn vlucht kan slechts in zijn nadeel worden uitgelegd.

Los van mogelijk verraad door Ramus berusten alle beschuldigingen waarschijnlijk op drijfzand, want het was in Venlo een publiek geheim dat Spruijtenburg voor de Britse dienst werkte. Delsing vertelde: ‘Wanneer Spruijtenburg onder de invloed van sterke drank verkeerde, en dat gebeurde hem nog wel eens, was hij loslippig en pochte en pochte over zijn vele geld verdienen en liet mij blijken, dat hij mij niet meer nodig had.’¹³⁴ Alleen al het feit dat er in de meidagen van 1940 naar Gerrit Spruijtenburg op zijn oude adres in Venlo werd gezocht wijst erop dat zijn vrienden Delsing, Vallen en Ramus daar niet heel actief bij betrokken waren.¹³⁵ Gerrit werd pas op 10 juni gearresteerd, in 's-Gravenhage. Andere kennissen en familie waren toen al gedetineerd. Onder hen bevond zich Jan Klomp uit Blerick die een subagent van Gerrit zou zijn geweest en op 16 mei was gearresteerd.¹³⁶ Ernstig verzwakt door zijn verblijf in Duitse kampen overleed Klomp in december 1946.

In de zomer van 1939 had Gerrit een aangetrouwd familielid, Harry van Bree, gevraagd om voor hem in Duitsland te gaan werken.¹³⁷ Harry wees het aanbod van de hand en vertelde daarover aan A.A.T. Wolters-Schell, de zuster van Spruijtenburgs vrouw. Op 10 mei werd zij ook gearresteerd.¹³⁸ Onder bedreigingen aan het adres van man en kinderen legde zij een verklaring af, waarin zij de poging tot rekrutering van Van Bree vermeldde.¹³⁹ Dit was voor Spruijtenburg een bezwarend feit. Van Bree wist arrestatie te voorkomen, maar Spruijtenburgs vriend Pieter Hoogendoorn werd wél gepakt. Omdat deze echter werkelijk niets met spionage te maken had, herkreëg hij in augustus weer zijn vrijheid. Al met al is het zeer onwaarschijnlijk dat Spruijtenburg in een café in Kaldenkirchen zou zijn geweest om daar Stevens te verraden.¹⁴⁰

Ook de Abwehr had volgens Bob de Graaff belangstelling voor Spruijtenburg. Hij was in de zomer van 1939 bezocht door F.J. Hermans, een in Essen geboren zoon van een Nederlandse vader en een Duitse moeder. In de jaren dertig was hij naar Nederland gekomen en omdat hij geen vast werk kon vinden was hij gaan smokkelen.¹⁴¹ Eind 1934 was hij daarvoor in Duitsland gearresteerd en veroordeeld. Medio 1936 kwam hij weer terug naar Nederland. Drie jaar later zocht hij Spruijtenburg op die hij nog kende uit zijn Duitse gevangentijd. Deze bracht Hermans vervolgens in contact met P.N. van der Willik alias Janssen, een partner, zakelijk èn op spionagegebied, van Best.¹⁴² Van der Willik vroeg Hermans tegen betaling van 100 gulden per maand rapporten op te stellen over het Duitse moreel inzake de voedselsituatie en over de dislocatie van Duitse troepen. Omdat Hermans zelf niet naar Duitsland kon – hem was in november 1939 de toegang tot de bewakingsgebieden ontzegd – wierf hij subagenten. Zijn activiteiten bleven echter niet verborgen voor de Abwehr die de V-mannen Franz Schuh¹⁴³ en Pelzer vanaf oktober 1939 ter observatie op hem af stuurde.¹⁴⁴ Hermans werd, net als zijn medewerker Ernst Berets,¹⁴⁵ op 18 mei 1940 gearresteerd; beiden werden later ter dood veroordeeld.¹⁴⁶

Bovendien zou eerdergenoemde Born Travaglio hebben gereden op diens reizen naar Nederland; tevens zou Born kort vòòr het incident café Backus hebben bezocht, de plaats waar Best, Stevens, Lemmens en D. Klop werden overvallen en ontvoerd.

¹³³ NA CABR, 95927. PV dd 7-7-1946, verhoor H. Ramus.

¹³⁴ NA CABR, 35990. PV dd 14-11-1945, verhoor J.P.A. Delsing.

¹³⁵ NA CABR, 35990. PV dd 14-11-1945, verhoor A.L. Schell.

¹³⁶ NA CABR, 95927. PV dd 14-6-1947, verhoor A.M.C. Wolters.

¹³⁷ NA CABR, 35990. PV dd 14-11-1945, verhoor H.M.E. van Bree.

¹³⁸ NA CABR, 35990. PV dd 14-11-1945, verhoor A.A.T. Wolters-Schell.

¹³⁹ NA CABR, 35990. Afschrift verklaring, ongedateerd, anoniem [A.A.T. Wolters-Schell].

¹⁴⁰ Bovendien moet de vraag worden gesteld in hoeverre Spruijtenburg als agent van de Z-organisatie op de hoogte was van de naam van de leider van een parallel agentennetwerk, dat van het PCO.

¹⁴¹ Hij leende zich in juli 1938 ook, hoogstwaarschijnlijk tegen betaling, tot het laten uitschrijven van een Bewijs van Nederlanderschap op zijn naam ten behoeve van F.P. Epstein, een man met een criminele achtergrond die op 17-10-1939 te Rotterdam werd aangehouden. NA JUSLON, 3594. Afschrift rapport dd 18-10-1939 van Inlichtingendienst Rotterdam.

¹⁴² Van der Willik was met ingang van 1-12-1937 vanuit Noordwijk op het adres Nieuwe Uitleg 15 te 's-Gravenhage komen wonen. Informatie GAGR.\ Op dat adres stonden in 1939 de nv Chemische Pharmaceutische Fabriek "Menoline" en de nv Handel Maatschappij v.h. P.N. van der Willik geregistreerd. *Algemeen adresboek van Nederland 1939*.

¹⁴³ In 1937 was de in Vaals wonende G.F. Schuh een rekruteur voor een Duitse dienst, werkzaam in België en Frankrijk. SOMA AA 1423. BENE-bericht dd 24-4-1937.\

¹⁴⁴ De Graaff constateerde in zijn artikel nog een Gestapo-verbinding met D. Klop van GS III via de Venloenaar M.J.K. S. en zijn zuster A. S. die de verloofde van Klop was.

¹⁴⁵ SOMA AA 1312. Bulletin d'information SE dd 29-5-1940, fiche Kaufmann.

¹⁴⁶ Oorlogsgravenstichting. Slachtofferregister.

Het echtpaar Van Houdt

Via zijn vriend Gerrit Spruijtenburg uit Venlo kwam J.C. van Houdt in contact met ene Janssen die als correspondentie- en telefoonadres opgaf: mevrouw P.A. Voorburg, Hoekwaterstraat 78 in Voorburg.¹⁴⁷ Er bestond inderdaad een mevrouw Edith Whetstone Jones Cohen, een vrouw van Engelse afkomst die getrouwd was met A.P. Voorburgh.¹⁴⁸ Later, na Van Houdts arrestatie door de Duitsers, bleek dat een zekere Diel van de Gestapo in Düsseldorf op de hoogte was van Van Houdts alias: Bach.¹⁴⁹ Volgens hem was dat alias alleen bekend aan Van der Willik en aan een jongeman die administratieve werkzaamheden verrichtte voor Best en Stevens en op het adres van Voorburgh verbleef.¹⁵⁰ Al heeft Van Houdt nooit rechtstreeks voor Best en Stevens gewerkt, zijn alias zal hen desondanks wel bekend zijn geweest en in de loop van hun verhoren zijn genoemd. In december 1939 meldde Staatspolizeistelle Aken (Stapostelle Aachen) dat Josef van Houdt in verbinding zou staan met de Britse inlichtingendienst.¹⁵¹

Het bleek Van Houdt later dat Janssen in werkelijkheid Van der 'Wielick' heette.¹⁵² 'Bij de eerste ontmoeting met v.d. Wielick zeide deze, dat wanneer ik bij het verzamelen van gegevens moeilijkheden zou ondervinden ik iemand van de Nederlandse Inlichtingendienst [GS III] moest opbellen en zeggen, dat ik voor v.d. Wielick werkte. Daartoe gaf hij mij het betreffende bureau- en huistelefoonnummer.' Na de oorlog vertelde Van Houdts dochter Gerti dat haar vader in mei-april 1939 een Brit had ontmoet met de naam Fanny; brieven aan Van Houdt werden ook met die naam ondertekend.¹⁵³ Van Houdt op zijn beurt ondertekende zijn brieven met 'Do re mi', een referentie aan zijn activiteiten in de muziekhandel.

Van Houdts vrouw Dina Kneip hield zich in die tijd bezig met de smokkel van Joden uit Duitsland naar België. Dina deed dat in samenwerking met F.J.J. Palmen, een taxichauffeur uit Sittard.¹⁵⁴ Palmen werkte volgens eerdergenoemde Stapostelle Aken voor Arthur Bastin uit Hasselt, verbonden aan de Belgische inlichtingendienst.¹⁵⁵ Begin december werd Palmen door Aken ontmaskerd als een provocateur. Hij had toen aan de Nederlands-Duitse grens een Treff met een Duitse 'Abwehroffizier', kwam deze afspraak niet na, maar sprak telefonisch een nieuwe plaats van ontmoeting af, ditmaal in een Nederlandse grensplaats. Deze officier ging hier echter niet op in, 'weil er feststellte, dass der Anruf von der holl. Polizie aus kam, der Palmen seine Verabredung preisgegeben hatte.' Een intrigerende vraag is hoe deze officier de herkomst van het telefoongesprek heeft kunnen vaststellen. Opgemerkt moet worden dat dit provocatie-spelletje, zodadelijk te beschrijven, eerder al van Duitse zijde was gespeeld. Tijdens haar reizen in Duitsland kon Dina gegevens van militaire aard voor haar man vergaren; die hadden toen betrekking op de in aanbouw zijnde Siegfried-linie. Aken meldde in december 1939 dat was vastgesteld dat ze dergelijke reizen had gemaakt in het gezelschap van Heinrich Schmitz uit Sittard.¹⁵⁶ Dit was een in 1914 naar Nederland gevluchte Duitse deserteur die een zwager was van Felix Palmen.¹⁵⁷ In Duitsland zelf had ze ook mensen die haar daarbij hielpen, zoals een zekere Fritz Feldjens uit Dülken. Op die manier kon met Sittard als basis worden verdiend aan spionage en aan de lucratieve mensensmokkel.

Deze situatie veranderde toen Van Houdt-Kneip en Palmen bij besluit van 1 augustus 1939 het verblijf in de Bewakingsgebieden werd ontzegd.¹⁵⁸ Dina ging aanvankelijk in pensioen in café Wenmakers in het Belgische Stokkem.

¹⁴⁷ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Van Houdt. \ De in dit verhaal genoemde processen-verbaal inzake Van Houdt es werden voor een deel opgesteld door inspecteur-rijksrechercheur I M.A. Erasmus van de Rijksrecherche in Maastricht. Ze werden opgesteld ingevolge een mondelinge opdracht van de PG te 's-Hertogenbosch in het kader van het onderzoek contra Dijs. Vooroorlogse spionage, niet tegen Nederland gericht, speelde bij de berechting alleen een rol indien de personen in kwestie door de schuld van een collaborateur in handen vielen van de Duitsers met als consequentie een meer dan een maand durende detentie, gevangenisstraf of erger. Zie voor Erasmus ook Cammaert, *Het verborgen front*.

¹⁴⁸ Het echtpaar Voorburgh stond niet gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste 1939; in de later opgestelde Sonderfahndungsliste GB was A.P. Voorburgh wel opgenomen.

¹⁴⁹ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Van Houdt.

¹⁵⁰ Wooning vermeldde een jongeman van ongeveer twintig jaar, Voorburgh geheten, die in de Hoekwaterstraat woonde. AMJ PolKab, O 15/49. Verklaring dd 2-7-1940 van W.C.J. Wooning.

¹⁵¹ NA BNV, 2676. Afschrift brief dd 20-12-1939 van Stapostelle Aken aan (Oberstleutnant Schmitt van) Ast Münster.

¹⁵² Volgens Dekkers was zijn naam 'captain Willock'. Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 149.

¹⁵³ NA BNV, 2822. 41 FS Section report inzake M.C. Kneip, verhoor G.A. van Houdt dd 23-1-1945.

¹⁵⁴ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Kneip. \ Kneip bracht de joden vanuit Keulen tot Geilenkirchen, van waar Gerard Kemps uit Sittard hen de grens oversmokkelde. NA BNV, 2822. 030 Camp interrogation report inzake M.C. Kneip dd 29-1-1945, no 0497; 41 FS Section report inzake Kneip dd 23-1-1945.

¹⁵⁵ NA BNV, 2676. Afschrift brief dd 8-12-1939 van Stapostelle Aken (Doktor Kreutzer) aan Nockermann. (*Toevoeging EV*): Voor een overzicht van de activiteiten van de Belgische inlichtingsofficier Arthur Bastin met name in verband met Nederlandse agenten, zie: E. Verhoeyen, *Twintig jaar inlichtingenwerk, de netwerken van Arthur Bastin*, in: M. Cools e.a., *Het verhaal van de Belgische militaire inlichtingen- en veiligheidsdienst, Antwerpen, Maklu, 2015*, p. 299-314.

¹⁵⁶ NA BNV, 2676. Afschrift brief dd 20-12-1939 van Stapostelle Aken aan Ast Münster.

¹⁵⁷ NA BNV, 2676. Afschrift brief dd 8-12-1939 van Stapostelle Aken aan Ast Münster.

¹⁵⁸ Volgens J.E.H. Pinxt van de Philips-bewakingsdienst maakte Dina deel uit van een Abwehr-spionagenetwerk; volgens A. den Hartog, de Philips-chauffeur van Dijs, spioneerde ze voor Duitsland. Dat zou de reden tot uitwijzing zijn geweest. AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 29-6-1946, verhoor Pinxt; verhoor Den Hartog. Die informatie moet dan van Dijs afkomstig zijn geweest.

Mevrouw Wenmakers-Coenen was een agente van Bastin¹⁵⁹ – eind 1938 werd ze omschreven als ‘165 cm groß, volle Figur, Haar: blond, Bubikopf’¹⁶⁰ – en zij bracht Dina in contact met Bastin die haar vroeg of ze voor hem wilde werken. Ze kon niet op zijn verzoek ingaan, omdat ze niet langer in Limburg en Duitsland mocht komen. Bovendien had ze van een wachtmeester der Koninklijke marechaussee gehoord dat ze in Duitsland gesignaleerd stond en dat haar foto langs de Duitse grensposten was verspreid. Wel beloofde ze Bastin hem in contact te brengen met eventuele aspirant-agenten.

Palmen bekostigde Dina’s verblijf in Stokkem – ze hadden een amoureuze verhouding¹⁶¹ – en zijn vrouw, Anna Jessen, keurde dat aanvankelijk goed. Het is mogelijk dat ze van mening veranderde, toen ze haar man in Stokkem opzocht om een brief af te leveren van een zekere Karl Helmsdorff. De manier waarop deze brief in haar bezit kwam, is onduidelijk. Zelf zei ze de brief in Sittard per post te hebben ontvangen; Helmsdorff was jaren geleden een haar bekende stadsgenoot geweest die later naar Aken was verhuisd.¹⁶² Dina achtte het echter mogelijk dat Jessen de brief had ontvangen tijdens haar tweedaags bezoek aan Helmsdorff in Aken.¹⁶³

Vanwege de zelf te dragen kosten van verblijf en omdat ze waarschijnlijk geen Belgische verblijfsvergunning zou kunnen krijgen, verhuisde Dina naar Eindhoven waar ze met Palmen haar intrek nam bij de familie Winters in de Prins Hendrikstraat. In die straat woonden ook R.F. Willems en J. Honnef, beiden uit Kerkrade: hun was drie dagen na Dina, ook voor mensensmokkel, het verblijf in de Bewakingsgebieden ontzegd.¹⁶⁴ Rudi Willems zou in het verleden met spionage te maken hebben gehad. Volgens Gustav Schmidt van de Gestapo in Aken had Rudi in Duitsland voor de Engelsen gespioneerd, was er gearresteerd en had daar zeven maanden opgeknapt.¹⁶⁵ Dit lijkt gezien de lichte straf onwaarschijnlijk, maar het is een feit dat hij voor Ast Münster stond gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste uit 1939 (onder de naam ‘H. Willems’ met de aanduiding voor de Nederlandse inlichtingendienst te werken). Piet van Duijnen had Willems omstreeks juni 1939 leren kennen en deze had Piet verteld in Berlijn achttien maanden voor spionage te hebben opgeknapt.¹⁶⁶ Volgens Geelen had Willems verteld dat jodensmokkel de reden voor zijn gevangenisstraf was geweest.¹⁶⁷

Gelukkig kon de Duitse aanklacht en uitspraak inzake Willems worden achterhaald.¹⁶⁸ In het voorjaar van 1936 verscheen in een Zuid-Limburgse krant een advertentie waarin een correspondent werd gevraagd. Boekhouder Klaus Janssen reflecteerde. In april werd hij opgezocht door ene A. Mayer die voorgaf freelance-journalist te zijn; deze vroeg hem berichten te gaan leveren over belangrijke gebeurtenissen in Limburg. Mayer liet in latere contacten doorscheren belangstelling te hebben voor militaire en politieke gegevens uit Duitsland, dit in het kader van een te schrijven artikelenreeks over de bewapening van Europa na 1930. Janssen schakelde voor deze gegevensvergaring de eveneens in Kerkrade wonende Willems in. Deze was in 1929 met zijn ouders vanuit Saarbrücken naar Kerkrade verhuisd en hij was daar tot in 1933 als mijnwerker werkzaam geweest. Eind juni 1936 verstreekte Willems de Staatspolizeistelle in Aken gegevens over zijn contact met Janssen; wat hij precies vertelde, en met welk doel, is onbekend gebleven. In november 1936 ontmoette Rudi Willems een oude bekende, Peter Aretz, die Rudi vertelde regelmatig naar België te gaan om via een Belgische douane-ambtenaar met één been in contact te staan met een medewerker van de Belgische inlichtingendienst in Visé.¹⁶⁹ Hij liet Willems deze man nog in 1936 ontmoeten en Rudi werd gevraagd een Duits gasmasker te leveren, vooral de erbij horende filters (feitelijk het belangrijkste en meest onthullende onderdeel). Willems bracht vervolgens weer Janssen in contact met de Belgische inlichtingendienst-medewerker. Niet te verklaren is dat volgens de aanklacht Willems zowel als Janssen onafhankelijk van elkaar in februari 1937 gegevens aan de Staatspolizei in Aken verstrekten. Willems werd op 2 juli 1937 gearresteerd, zijn metgezel Janssen op 24 juli. Pas op 31 augustus 1938 werden beiden wegens landverraad tot twee jaar gevangenisstraf veroordeeld. Dankzij het CABR-dossier van Janssen – hij was eind 1932 of begin 1933 lid geworden van de NSNAP – kan dit verhaal nog worden aangevuld.¹⁷⁰ Hij weet zijn arrestatie aan het door

¹⁵⁹ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Bastin. Bastin stond einde 1939 al gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste. Hij werd toen gezocht door Stapostelle Aken en door Ast Münster (Aken had als ontmoetingsplaats genoteerd het Oranje-hotel in Sittard en het hotel ‘du Pont’ in Moresnet). Het echtpaar Van Houdt, Palmen en Wenmakers waren toen niet in de lijst opgenomen.

¹⁶⁰ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 3, p. 5. Brief dd 14-12-1938 van Grenzpolizeikommissariat aan Stapostelle Aken.

¹⁶¹ NA BNV, 2822. 030 Camp interrogation report inzake M.C. Kneip dd 29-1-1945, no 0497.

¹⁶² AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 12-4-1948, verhoor Jessen. Geelen omschreef Helmsdorff als een steenkolenhandelaar uit Aken die voor de ‘Secret Service’ werkzaam was. Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 147.

¹⁶³ Tijdens de oorlog gaf Jessen iemand aan wegens belediging van Hitler waarna deze persoon tot een jaar gevangenisstraf werd veroordeeld. Jessen werd op 18-4-1947 voorwaardelijk buiten vervolging gesteld. AMJ CABR, A.J. Jessen.

¹⁶⁴ Geelen beweerde abusievelijk dat Willems het verblijf in de Bewakingsgebieden was ontzegd door zijn samenwerking met Gustav Schmidt van de Gestapo in Aken. Geelen schoof hier waarschijnlijk Willems zijn eigen contact met die Schmidt in de schoenen. AMJ CABR, W. Th.M. Geelen. Verklaring dd 17-4-1948 van Geelen. Volgens verbalisant Erasmus was aan Honnef en Willems voor jodensmokkel het verblijf ontzegd. AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948.

¹⁶⁵ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 149.

¹⁶⁶ AMJ CABR, P.J.H.J. van Duijnen. Verklaring dd 7-7-1950 van Van Duijnen.

¹⁶⁷ AMJ CABR, W. Th.M. Geelen. PV, ongedateerd, van H. Karsten (BNV), verhoor Geelen.

¹⁶⁸ NIOD Collectie 206, 1361-1-3979. Aanklacht dd 8-7-1938 en uitspraak dd 31-8-1938 inzake Janssen en Willems.

¹⁶⁹ Waarschijnlijk op grond van Willems’ mededelingen werd Peter Aretz opgenomen in de Sonderfahndungsliste 1939; hij stond daar gesignaleerd voor Stapostelle Aken.

¹⁷⁰ AMJ CABR, N. Jansen. PV dd 7-7-1945, verhoor Jansen.

de Staatspolizei onderscheppen van enkele van zijn brieven aan Mayer¹⁷¹ (onbekend is hoe) die volgens Janssen in het bezit was van een aanstelling van de inlichtingendienst en maandelijks naar een ander pension verhuisde. Janssen kwam op 31 augustus 1939 vrij en kreeg een verbod Duits grondgebied te betreden. Aangenomen mag worden dat ook Willems vrijgelaten werd. In januari 1941 solliciteerde Janssen naar een functie van plaatselijk correspondent voor de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*. Hij werd aangenomen, maar in april 1941 solliciteerde hij alweer, ditmaal voor een betrekking als boekhouder bij het Wehrmachts-Verplegungsamt. In maart 1944 meldde hij zich nog aan als lid van de NSB. Op 26 juli 1946 werd besloten tot voorwaardelijke buitenvervolginstelling en op 19 augustus werd hij in vrijheid gesteld. Terug naar Dina Kneip.

Enkele dagen na aankomst in Eindhoven nam Dina een kamer aan het Wilhelminaplein waar Sigarenmagazijn Wilhelmina was gevestigd. Op 25 oktober 1939 verhuisde ze dan naar de familie Van Enckevoort in de Amalia van Anhaltstraat. Vandaaruit organiseerde ze haar spionage-activiteiten ten behoeve van haar man. Zo schakelde ze bijvoorbeeld Willems en Honnef in. Honnef kreeg waarschijnlijk via caféhouder Spelthaan uit Kerkrade onder andere een waardevolle tekening van de Urftalsperre en een tekening van een Duits vliegveld. Daar werd hij door Van Houdt voor betaald.

Tot haar kring behoorden ook de voormalige bankwerker K.H. Thomas en P.J.H.J. van Duijnen, later bekend geworden door hun aanwezigheid onder de 21 geïnterneerden. In oktober 1933 had Karel Thomas onopgemerkt een ontmoeting geobserveerd van drie hem onbekende personen in de herberg van zijn ouders in Kerkrade.¹⁷² Er werd toen een pakket overhandigd dat naar Duitsland moest worden gesmokkeld. Daar bleken kranten in te zitten en hij kon er stiekem een exemplaar van bemachtigen: het was de *Freie Presse*, een in Nederland gedrukte antinazistische krant. Kennelijk met het oogmerk een slaatje te slaan uit deze kennis zocht hij Helmsdorff in Aken op; deze had vroeger bij de Staatsmijn Wilhelmina gewerkt. Helmsdorff verwees hem door naar Paul Karkofski van het Polizei Präsidium in Aken. Bij de hem daar getoonde foto's zat er een die hij herkende: een van de drie mannen bleek Josef Ringers te heten. Er volgde geen onmiddellijke actie. In juli 1934 werd Karel Thomas lid van de NSB.¹⁷³ In 1936 werd hij in Duitsland gearresteerd voor deviezensmokkel en in de gevangenis te Aken gestopt. Op 17 december werd hij vrijgelaten, maar vijf dagen later werd hem de toegang tot Duitsland ontzegd. Het is mogelijk dat zijn vrijlating verband hield met een belofte: hij was op 5 mei 1936 tot één jaar veroordeeld en desondanks al in december vrijgelaten.¹⁷⁴ In februari 1937 getuigde hij namelijk tegen de in Duitsland gearresteerde Ringers. Op 4 februari 1937 werd Ringers door de rechtbank in Hamm tot twee jaar tuchthuis veroordeeld, omdat hij in oktober 1933 een hoeveelheid exemplaren van de *Freie Presse* vanuit Kerkrade naar Duitsland had gesmokkeld.¹⁷⁵ In november 1939 werd Thomas het verblijf in de Bewakingsgebieden ontzegd.¹⁷⁶

Piet van Duijnen behoorde in een vroeg stadium tot Dina's kring, omdat ze hem al in Stokkem als aspirant-agent bij Bastin introduceerde.¹⁷⁷ Eind 1939 liet Dina Bastin ook kennismaken met Willems, die al voor Dina's echtgenoot Van Houdt spioneerde.¹⁷⁸ Aangenomen mag worden dat de vergaarde gegevens, waarschijnlijk van zeer twijfelachtig gehalte, werden geleverd aan Bastin en aan Van der Willik.¹⁷⁹

Van Houdt ontmoette Dina en soms ook Honnef vrij regelmatig in Eindhoven 'teneinde de berichten in ontvangst te nemen. Bij een der eerste ontmoetingen, die plaats had in hotel Suisse [aan het Stationsplein] te Eindhoven, had ik het gevoel door bepaalde personen in Eindhoven te worden geschaduw'd.' In november 1939 ontmoette hij zijn vrouw weer eens. Bij aankomst in Eindhoven werd hij aangesproken 'door een manspersoon, die voorgaf van de stationscontrôle te zijn. Hij vroeg mijn papieren te mogen zien, hetgeen ik deed. Vervolgens ging ik naar de Hemarestauratie waar ik mijn vrouw ontmoette, teneinde weer gegevens voor v.d. Wielick in ontvangst te nemen.' Daarna spoorde hij naar Utrecht voor een ontmoeting in de stationsrestauratie met Van der Willik. Daar kreeg hij een 'klein codeschrift' en vertrok weer naar

¹⁷¹ Mayer werd ook wel geschreven als H. of M. Meijer.

¹⁷² AMJ Archief Procureur-generaal Gerechtshof 's-Hertogenbosch, 45. PV dd 11-3-1937, verhoor Thomas.

¹⁷³ AMJ CABR, K.H. Thomas. NSB-zakboekje dd 12-2-1944, stamboekno 31572.

¹⁷⁴ AMJ CABR, K.H. Thomas. Nota dd 22-6-1948.

¹⁷⁵ AMJ Archief Procureur-generaal Gerechtshof 's-Hertogenbosch, 45. Brief dd 13-3-1937 van Rijksrecherche Maastricht aan PG 's-Hertogenbosch.

¹⁷⁶ Op 28-11-1939 kreeg Thomas' moeder daarover een ministerieel schrijven dd 25-11-1939 overhandigd, omdat hij zelf afwezig was: hij beweerde nooit te hebben begrepen waarom hij werd geïnterneerd. Op 15-4-1941 nam hij dienst bij de Waffen-SS. Op 9-8-1948 werd Thomas bij verstek tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld. Na de oorlog woonde hij in het Oostenrijkse Graz. AMJ CABR, K.H. Thomas. Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 161-162, 165.

¹⁷⁷ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 1-2, p. 326. Verhoor Bastin op 8-11-1940. Volgens Van Houdt-Kneip en Van Duijnen had Palmen Van Duijnens introductie bij Bastin verzorgd. Band 3, p. 15-16. Verhoor Van Duijnen op 2-8-1940. Band 3, p. 18. Verhoor Van Houdt-Kneip op 3-8-1940.

¹⁷⁸ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 1-2, p. 327. Verhoor Bastin op 8-11-1940.

¹⁷⁹ Bastin kreeg later uit Brussel te horen dat hij Willems als agent kon laten vallen, omdat het een zwendelaar was. SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 1-2, p. 339. Verhoor Bastin op 8-11-1940.

Sittard.¹⁸⁰

Van Houdts reis naar Utrecht was niet onopgemerkt verlopen. Willem Dijs, hoofd van de Bewakingsdienst van Philips en hoofd van de politieke afdeling van de Eindhovense politie, had zijn Philips-chauffeur, A. den Hartog, in 1939 belast met het nagaan van Dina's activiteiten.¹⁸¹ Op Dijs wordt verderop onder 'Geelen' nader ingegaan. Na de ontmoeting in de Hema-restaurant besloot hij Van Houdt te volgen. Hij observeerde het onderhoud tussen Van Houdt en de hem onbekende Van der Willik – Den Hartog noemde de wachtkamer eerste klas als plaats van ontmoeting – en besloot assistentie te vragen bij de Utrechtse recherche. Hij kon hen nog net de onbekende aanwijzen, voordat hij Van Houdt weer per trein terug naar Eindhoven volgde. Daar bracht hij telefonisch verslag uit aan Dijs die toen op bezoek in Den Haag was. Dijs kwam terug en vertelde Den Hartog dat de onbekende man door de Utrechtse recherche was gearresteerd. Het bleek een Engelsman te zijn die na een telefoontje in vrijheid moest worden gesteld. Dus Van der Willik had GS III opgebeld. Op het station in Sittard werd Van Houdt aangehouden door inspecteur Van 't Hof, naar het politiebureau overgebracht en gevisiteerd. Het codeschrift, drie strookjes papier, werd door W.J. Bouwmans, administrateur bij de Bewakingsdienst, gefotografeerd en in viervoud afgedrukt.¹⁸² De procureur-generaal in 's-Hertogenbosch kreeg twee afdrucken, een exemplaar ging naar de commissaris van de Eindhovense politie en Dijs kreeg de vierde afdruk.¹⁸³ Wat er met het origineel is gebeurd, vertelt het verhaal niet, maar dit is mogelijk, en zelfs waarschijnlijk, teruggegeven aan de eigenaar.¹⁸⁴ Het was compromitterend materiaal en het is hoogst onwaarschijnlijk dat de code ooit gebruikt is. Na deze aanhoudingen kreeg Van Houdt een brief van Van der Willik 'waarin hij mij schreef, dat we trots het voorgevallene in overleg met de Nederlandse autoriteiten gewoon zouden doorgaan, hetgeen we dan ook tot aan de inval hebben gedaan.'¹⁸⁵

Maar gezien het aantal personen dat het verblijf in de Bewakingsgebieden werd ontzegd, werd het handhaven van de neutraliteit ook serieus genomen. In 1941 vertelde rijksrechercheur Wooning dat hij in juli 1939 op het spoor was gekomen van een 'complot van vreemdelingen en Nederlanders (waaronder een Ned. secretarie-ambtenaar in het zuiden van Limburg) dat zich bezighoudt met het ontvreemden en vervalschen van Bewyzen van Nederlanderschap, ten behoeve van het over de grens brengen van vreemdelingen. In deze zaak werden arrestaties verricht, diverse vervalschte exemplaren inbeslaggenomen en maatregelen getroffen tegen de daarby betrokken vreemdelingen, terwyl herhaling van dergelyke practyken onmogelijk werd gemaakt. Tengevolge de inmiddels ingetreden Internationale verwickelingen, kon deze zaak tot nu toe [1941] niet worden afgewerkt.'¹⁸⁶ Het is een formalistische kijk op de wereld die echter in het licht van die tijd moet worden gezien.

Terugkomend op Helmsdorffs brief, waarschijnlijk uit september 1939: Helmsdorff stelde een ontmoeting met Palmen voor. Volgens Palmen stelde Helmsdorff hem tijdens een samenkomst te Verviers in oktober¹⁸⁷ voor een agentschap te nemen voor de verkoop van auto's; hij stelde ook voor in Duitsland Joden aan te leveren voor smokkel naar België.¹⁸⁸ Het is Van Duinen geweest die Palmen de naam van Helmsdorff had gegeven als iemand die zou assisteren bij de Jodensmokkel: een duidelijk geval van provocatie, omdat Helmsdorff voor de Gestapo werkte.¹⁸⁹ Helmsdorff trachtte hem er toen nog vergeefs toe te bewegen een bespreking bij de Belgische grens te hebben; toen Palmen daar vijf tot zes personen ontwaarde, in zijn ogen met de intentie hem te arresteren, haakte hij af. Er ontstond een correspondentie met Helmsdorff die door Dina moest worden beantwoord, omdat Palmen de Duitse taal onvoldoende machtig was. Dina vertelde: 'Deze brieven handelden steeds over nieuwe samenkomsten. Ook ontving Palmen wel eens een telegram van Helmsdorf of kreeg een telefonische oproep. Op een gegeven moment waren we op deze wijze overeengekomen, dat Helmsdorf ons in Vaals zou ontmoeten. Dit was op 14 October 1939.' Afgesproken was in een café aan de Kerkstraat.¹⁹⁰ Waarschijnlijk omdat Palmen bang voor arrestatie was – door de Duitsers of door de Nederlandse politie (hij mocht niet

¹⁸⁰ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Van Houdt.

¹⁸¹ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 29-6-1946, verhoor Den Hartog. Dijs liet ook de post van Dina en Palmen onderscheppen op het postkantoor. De brieven werden geopend en gefotografeerd door W.J. Bouwmans. Op die manier was Dijs op de hoogte van schriftelijke afspraken voor ontmoetingen. AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 28-6-1946, verhoor Bouwmans.

¹⁸² AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 28-6-1946, verhoor Bouwmans.

¹⁸³ Na de oorlog werd vermoed dat een exemplaar destijds in handen was gesteld van de Gestapo, maar Van Houdt werd er tijdens zijn verhoren nooit mee geconfronteerd. In *Eindhoven 1933-1945* laat Dekkers Geelen (op p. 153) beweren dat er drie afdrucken waren gemaakt, waarvan er een door De Graaff aan de Duitsers zou worden overhandigd: een onaannemelijke bewering.

¹⁸⁴ Van Houdt vertelde dat Van 't Hof het codeschrift 'onder zich hield.' Dat was in ieder geval tijdelijk vanwege het fotograferen door Bouwmans.

¹⁸⁵ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Van Houdt. Van der Willik vertrok in mei 1940 met twee kinderen naar Engeland; zijn vrouw en zijn derde kind bleven in Nederland achter. In Engeland ging hij voor MI5 werken. NA JL, ds 181, P 49 B/3028. Brief dd 12-1-1943 van Politie-Buitendienst aan Ministerie van Justitie, no 3028.

¹⁸⁶ AMJ PolKab, O 9/41. Overzicht staat van dienst dd 11-1-1941 van Wooning.

¹⁸⁷ NA BNV, 2822. Verklaring van M.C. Kneip, ongedateerd.

¹⁸⁸ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 12-4-1948, verhoor Palmen.

¹⁸⁹ NA BNV, 2822. Verklaring van F. Palmen, ongedateerd.

¹⁹⁰ Mogelijk het café van G. Mantelers. *Algemeen adresboek van Nederland 1939*.

in Limburg vertoeven) – ging Dina alleen. In het café beweerde Helmsdorff geen geld voor haar bij zich te hebben – mogelijk was dit bedoeld voor de financiering van het agentschap – doch dat ze dit geld in een ander café van andere personen kon krijgen. Hij nam haar mee naar een café dat tussen de Nederlandse en Duitse douanekantoren gelegen was. Daar werd ze aan drie heren voorgesteld die haar tijdens een geanimeerd gesprek voorstelden een plezierige avond in Aken door te brengen. Ze kreeg argwaan en met een smoesje sloeg ze het aanbod af. De drie heren vertrokken en Helmsdorff was kwaad. Hij bleek alleen bereid haar reisgeld te betalen, 20 gulden. Hij liet haar daarvoor een kwitantie tekenen van 50 gulden. Op die manier zou hij van zijn opdrachtgevers later ‘legaal’ een extra 30 gulden kunnen toucheren.¹⁹¹ Onverrichterzake keerde Dina naar Eindhoven terug. Enkele dagen later ging ze voor de ontvangst van het geld wederom naar Vaals. Na haar aankomst per trein in Maastricht bemerkte ze dat ze werd gevolgd door een persoon die later Dijs bleek te zijn. In het grenscafé werd met lichte fysieke dwang geprobeerd haar de grens over te krijgen, maar Dina hield het hoofd koel en wist het Nederlandse douanekantoor te bereiken. Het sprak vanzelf dat ze daarna het contact met Helmsdorff niet continueerde.¹⁹² Den Hartog was getuige van Dina's eerste ‘Treff’ in Vaals, die met de drie heren.¹⁹³ Omdat hij Dijs voor diens officiële contacten in Duitsland zeer geregeld naar ontmoetingen met diverse Gestapo-functionarissen reed, kende hij velen van hen van gezicht. Tijdens de Treff herkende hij daardoor een of twee van de aanwezigen als behorende tot de Gestapo in Aken. Dijs bracht zijn vriend Kriminalkommissar Benno Ditges van de Gestapo in Düsseldorf daarvan op de hoogte. Hoogstwaarschijnlijk werd Aken er vervolgens via Berlijn nadrukkelijk op gewezen dat zo'n Treff een voorbeeld van nonchalance was: rivaliteit was de diverse Gestapo-vertegenwoordigingen niet vreemd. Het gevolg was dat Dijs bij Aken in een kwade reuk kwam te staan en dat de Gestapo daar zelfs de moeite nam een foto van Dijs te bemachtigen.¹⁹⁴

Piet van Duijnen had zich tegenover Bastin bereid verklaard Duitse gegevens op militair vlak te verzamelen.¹⁹⁵ Dat gebeurde ook, maar Bastin schatte zijn berichten in als zijnde van weinig belang.¹⁹⁶ Het viel Bastin toen al meteen op dat Van Duijnen ontmoetingen met hem wilde regelen in de onmiddellijke nabijheid van de Duitse grens ‘en dan nog wel in de late avonduren.’ Hier kan terzijde worden opgemerkt dat de intentie van de Duitsers om Palmen en Spruijtenburg over de grens te krijgen, de daadwerkelijke pogingen daartoe inzake Dina en Van Duijnens aanzet inzake Bastin parallel lopen aan de ontvoering van Best, Stevens en Klop. Omdat de inzet hier veel hoger was, werd gebruik gemaakt van bruto wapengeweld (waardoor Klop de dood vond). Om Van Duijnens rol binnen het netwerk van Dina beter te belichten weiden we nog uit over Spelthaan en Brull.

Caféhouder Paul Spelthaan werd al genoemd als Honnefs subagent. Zijn weduwe verklaarde in 1948 dat ze wel vermoedde dat hij ‘vóór de oorlog wat bijzonders deed.’¹⁹⁷ Hij werd soms aan de telefoon geroepen waarna hij naar Eindhoven moest. Eén keer kreeg hij een telegram om naar Eindhoven te komen, ondertekend met ‘Piet’. Hij kwam op bezoek bij Honnef in Eindhoven, maar of Piet van Duijnen bij die ontmoetingen aanwezig was, kon Honnefs weduwe niet vertellen.

Tijdens een gesprek in 1939 van P.J. Brull met zijn vriend Spelthaan in diens café vroeg deze aan Brull of hij iets wist over de aard van de verdedigingswerken aan de grens te Palembang.¹⁹⁸ ‘Op een sigarenzakje, dat toen bij de hand was, tekende ik in het ruw, hoe de verdedigingswerken aldaar waren samengesteld. Ter verduidelijking schreef ik daar enige namen op, voor zover ik mij nog kan herinneren om wegen en richting aan te geven.’ Spelthaan behield de tekening en men mag aannemen dat hij hem of doorgaf of verwerkte in een bericht aan Honnef. Na zijn arrestatie in september 1940 door de Duitsers werd Brull herhaaldelijk gehoord over een vergrote foto-opname van deze tekening, maar hij wist vol te houden dat hij deze zonder bijbedoelingen had gemaakt. Zijn tekening is mogelijk illustratief voor de aard van het spionagemateriaal dat de Engelsen bereikte. Brull had geen verklaring voor het in Duitse handen zijn van de fotografische reproductie van zijn tekening.

Het is waarschijnlijk dat Piet van Duijnen ook een keer op bezoek is geweest in Spelthaans café in Kerkrade. Een vriend

¹⁹¹ Helmsdorff handelde idem in een soortgelijk geval. Tijdens haar bezoek aan Aken kreeg Palmens vrouw een reisonkostenvergoeding van 20 gulden. Helmsdorff liet haar daarvoor een kwitantie van 200 gulden tekenen. Toch moet hier de kanttekening worden geplaatst dat ze mogelijk werkelijk 200 gulden heeft ontvangen voor haar inzet om Dina in Duitsland te krijgen; het eventuele terugvinden van de kwitantie paste dan toch nog in haar verklaring.

¹⁹² Helmsdorff bevond zich in 1941 om onbekende redenen in gevangenschap in Aken. AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948. Dekkers meldt (in *Eindhoven 1933-1945*, p. 152) dat Helmsdorff later door de Gestapo is gefusilleerd.

¹⁹³ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 18-5-1946, verhoor Den Hartog.

¹⁹⁴ Dijs stond al gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste uit september 1939; hij werd toen gezocht door Nest Keulen.

¹⁹⁵ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Bastin.

¹⁹⁶ Later kreeg Bastin uit Brussel opdracht Van Duijnen als agent te laten vallen, waarschijnlijk omdat deze daar bekend stond of was geworden als een zwendelaar. SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 1-2, p. 336. Verhoor Bastin op 8-11-1940.

¹⁹⁷ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor M.C. Pfaffen.

¹⁹⁸ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Brull.

van Van Duijnen, A.C. Smulders uit Eindhoven, beschikte als vertegenwoordiger over een auto en Piet reed meermaals met hem mee wanneer Smulders voor zaken naar België moest.¹⁹⁹ Van Duijnen stapte dan meestal ter hoogte van Sittard uit. Smulders reed hem eens, hij dacht rond november 1939, naar Kerkrade waar Van Duijnen in de nabijheid van ‘het viaduct’ uitstapte. Even later kwam hij terug met Willems en, waarschijnlijk, Spelthaan. Ze reden toen naar een Heerlens café waar ze zonder Smulders een gesprek voerden. Van Duijnen gaf Smulders toen op een gegeven moment een papier ter tijdelijke bewaring waarop militaire werken in Duitsland waren getekend.

Er kan met betrekking tot Palmen nog een lijntje worden beschreven. In december 1939 had Stapostelle Aken de indruk dat Palmen, behalve voor Bastin, ook voor jhr J.A.I.H. Graafland werkte. Graafland, vroeger als officier actief geweest voor GS III, was voor lieutenant Jean (of Jules of André) Fontès gaan werken, officieel een Frans consulaire ambtenaar te Rotterdam, maar in werkelijkheid verbonden aan de Franse inlichtingendienst. Medio 1939 nam Graafland contact op met zijn oude studievriend H.J.A. Gerards te Sittard in Limburg; beiden hadden tijdens de Eerste Wereldoorlog als luitenant infanterie bij de Landweer gediend.²⁰⁰ Hij vroeg of Gerards bereid was voor Frankrijk tegen Duitsland te gaan spioneren. In die tijd was Gerards verzekeringinspecteur en vertegenwoordiger van radiotoestellen, maar zijn inkomsten waren niet hoog en extra bijverdiensten waren welkom; de Fransen zouden goed betalen. Wat Graafland echter niet wist was dat Gerards in 1932 lid van de NSB was geworden. Sinds 1933 was hij bovendien, tot het verbieden ervan, commandant geweest van de Weerafdeling Sittard. Gerards besloot contact op te nemen met zijn stadsgenoot Gottfried Abt. Hoogstwaarschijnlijk wist of vermoedde Gerards dat Abt bindingen had met Duitse instanties. Dat klopte, want op verzoek van Kriminalrat Weber, Leiter Sicherheitsdienstaußenstelle Mönchen-Gladbach, was hij Stimmungsberichte gaan doorgeven; hij had hiertoe het nauwelijks originele alias Gottfried gekregen.²⁰¹ Hij moet zijn hand ook niet hebben omgedraaid voor verraad, want het is waarschijnlijk dat hij zijn vriend Heinrich Schmitz, de eerdergenoemde zwager van Palmen, erbij lapte. Ook het feit dat Schmitz onderdak verschafte aan Nikolaus Meens²⁰² bleef de Duitsers niet onbekend. Meens was ‘als Judenschieber und engster Mitarbeiter des Felix Palmen bekannt. Während des Weltkrieges soll Meens für Belgien Spionage betrieben haben.’²⁰³

Abt voerde onder het alias Niko ook opdrachten uit voor Oberleutnant Rudolf Schneeweiss van Ast Münster.²⁰⁴ Zo gebeurde het dat hij, via een zandtransporteur, van het hoofd van het douanekantoor in het aan Sittard grenzende Tüddern, Zollinspektor Stolte, schriftelijke opdrachten van Schneeweiss kreeg om die elders te bezorgen; omgekeerd zorgde Stolte ervoor Abts brieven per ijlbode naar Weber dan wel naar Schneeweiss door te sturen.

Naar aanleiding van Graaflands verzoek aan Gerards – waar Graafland schriftelijk nog eens op was teruggekomen – vond in Duitsland een bespreking plaats met onder andere Gerards, Abt, Weber en Schneeweiss. Er werd besloten in te gaan op Gerards’ rekrutering en Abt zou Gerards’ mededelingen naar Duitsland doorgeleiden. Van Graafland ontving hij naar eigen zeggen 45 gulden vergoeding; van Duitse zijde wilde hij geen betaling. Kennelijk is er daarna iets misgelopen, want Gerards werd tot zijn verbazing op 10 mei 1940 aangehouden door Kommando III en naar Münster afgevoerd.²⁰⁵ Het heeft de nodige maanden geduurd, alvorens zijn ‘onschuld’ kon worden aangetoond.

Graafland heeft jaren vastgezeten, totdat werd beslist dat hij door zijn ‘officiële’ functie niet voor spionage kon worden bestraft. De bevrijding heeft hij echter niet meer meegemaakt. De Duitsers hadden Graafland al jaren terug leren kennen dankzij mededelingen van de Nederlandse politieambtenaar J.W.A. Verhoeven, een V-man van Staatspolizeistelle Aken en van Ast Münster; hij ‘hat zur vollsten Zufriedenheit dieser Dienststellen gearbeitet.’²⁰⁶ In 1930-1931 had Verhoeven Bastin leren kennen en er volgde een uitwisseling van gegevens, voornamelijk inzake communistische sympathieën van mijnwerkers.²⁰⁷ Verhoeven bracht Bastin in 1934 in contact met Graafland²⁰⁸, waarna Verhoeven ging fungeren als liaison tussen Graafland, toen nog werkzaam voor GS III, en Bastin voor de uitwisseling van gegevens van militaire aard over Duitsland.²⁰⁹ ‘Alle ausgetauschten Nachrichten, die in meiner Gegenwart zwischen Bastin und Graafland stattfanden, habe

¹⁹⁹ AMJ CABR, W. Dijks. PV dd 17-4-1948, verhoor Smulders.

²⁰⁰ NA BNV, 2676. Memorandum dd 19-6-1940 van H.J.A. Gerards. \Naam- en ranglijst 1918, p. 413, 423.

²⁰¹ NA BNV, 2676. Verklaring dd 18-12-1940 van G. Abt.

²⁰² Meens was een Nederlander; zijn voornaam wordt waarschijnlijk geschreven als Nicolaas.

²⁰³ NA BNV, 2676. Afschrift brief dd 20-12-1939 van Stapostelle aan Ast Münster.

²⁰⁴ Onder *Gruppe III, linecrossers en het R-Netz ‘Boegheim’* gaan we nader op Schneeweiss in.

²⁰⁵ NA BNV, 2676. Formulier van Ast VI, Auswertungsstelle West dd 8-7-1940.

²⁰⁶ NA BNV, 2706. Schlußbericht dd 15-8-1941.

²⁰⁷ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 4, p. 41, 70. Verhoor Bastin op 14-10-1940. Band 4, p. 178. Verhoor Bastin op 19-10-1940.

²⁰⁸ Het contact tussen Verhoeven en Graafland was omstreeks 1933 tot stand gekomen via Verhoevens collega rechercheur Dautzenberg, een oud-regimentsmakker van Graafland. Deze laatste was toen voor GS III werkzaam. Omstreeks diezelfde tijd werd Verhoeven naar eigen zeggen door Dautzenberg in contact gebracht met ene Kriminalassistent Schmitt uit Herzogenrath, net over de grens bij Kerkrade. SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 4, p. 194. Verhoor Verhoeven op 22-5-1941.

²⁰⁹ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 1-2, p. 583. Verhoor Bastin op 4-3-1941.

ich nach Aachen, bezw. Münster weitergeleitet.²¹⁰ Bastin werd later hoogstwaarschijnlijk ook nog verraden door een agent van hem, Karl Kirchhoff.²¹¹ Deze agent had Bastin in 1938 kennis laten maken met mevrouw Wenmakers-Coenen.²¹² Ook via de Nederlandse inspecteur van politie J.H. Buskens – die de Duitsers begin oktober 1938 zijn diensten had aangeboden – werden Bastin en Wenmakers-Coenen al in het najaar van 1938 in de gaten gehouden.²¹³ Wenmakers-Coenen zelf heeft ook een keer over Bastin gesproken in aanwezigheid van ene Kriminalsekretär Müllerschön uit Heinsberg.²¹⁴ Over Buskens' activiteiten als informele agent is in zijn CABR-dossier niets terug te vinden. In 1948 verklaarde inspecteur-rijksrechercheur Erasmus: 'Het is mij niet bekend, dat beschuldigde reeds voor de oorlog in verbinding zou hebben gestaan met Duitse autoriteiten en dat hij voor deze toentertijd opdrachten zou hebben vervuld. Indien zulks in feite zou zijn gebeurd, zou ik dit ongetwijfeld uit hoofde van mijn beroep en door mijn relaties hebben geweten.'²¹⁵ Dit mag geen brevet van onvermogen worden genoemd, maar wellicht mag worden gesteld dat dit soort vooringenomenheid een juiste beschrijving van spionage in Nederland parten heeft gespeeld.

Buskens' mentaliteit kan waarschijnlijk het beste worden geïllustreerd aan de hand van een citaat uit een brief die hij in 1941 schreef: 'Toen echter de Procureur Generaal Speyaert [sic] van Woerden kwam, voer er een siddering door de gelederen der politie in het geheele ressort. Er moest toen een zeer streng toezicht op vreemdelingen worden uitgeoefend. Hierop was vanzelfsprekend niets tegen, doch de wijze waarop dit toezicht moest worden uitgeoefend was wel wat erg. Vooral de Duitschers als nationaal-socialisten moesten het ontgelden. Voor het minste of geringste moesten zij over de grens worden gezet. Eveneens was dit het geval met de N.S.B. Hiertegen moest zelfs met alle geweld worden opgetreden. Laat het wellicht een fout van mij zijn, doch ik ben in die richting nooit zoo scherp geweest.'²¹⁶

In de eerste jaren van de bezetting is Buskens de Duitsers nog van dienst geweest, naar eigen zeggen door zijn slechte verhouding met de burgemeester van Geleen, maar nadat hij zich in 1943 in Wassenaar vestigde, veranderde die houding.²¹⁷ Daardoor werd de gevangenisstraf van drie jaar niet ten uitvoer gelegd: hij was al op 1 november 1947 in vrijheid gesteld.

In 1945 konden de geallieerden dit hierboven geschetste web van intrige, bedrog en verraad niet ontwarren. Enigszins wanhopig werd in januari 1945 gesteld: 'The only fact that emerges is that there was a circle of crooked agents in Eindhoven in 1939, who seem to have been playing for both sides and the Germans arrested, liquidated and punished all except Piet van Duinen and Smoulders [Smulders].'²¹⁸ In het voorgaande is een en ander genuanceerder beschreven, maar bij de beschrijving van spionage-activiteiten moet altijd voor ogen worden gehouden dat in dit landschap van schuivende spiegels door nieuwe gegevens in de toekomst een totaal andere horizon zou kunnen ontwaard.

De meeste bekende lijnen zijn bij deze in kaart gebracht en nu kan naar de gevolgen voor de spelers worden gekeken.

- Onmiddellijk na de Duitse inval in Nederland werd Dina van Houdt-Kneip gearresteerd en via Heinsberg, Münster, Dortmund en Hamm tenslotte in een gevangenis te Aken opgesloten. De Gestapo in de persoon van Langbach was absoluut niet geïnteresseerd in haar mensensmokkel, maar ze werd wel naar de Engelse agenten Van der Willik, Spruijtenburg, Straetmans en Kroll gevraagd.²¹⁹ Ze werd op 22 februari 1941 vrijgelaten.
- Palmen werd op 17 mei 1940 gearresteerd. Tot in juni 1941 verbleef hij in gevangenschappen in Aken en Keulen; hij deed daar een zelfmoordpoging en werd uiteindelijk als geestelijk niet gezond in vrijheid gesteld.²²⁰

²¹⁰ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 1-2, p. 390. Notitie dd 16-11-1940 over de doorgeleiding van berichten door een V-man die in 1936 in contact stond met Bastin.

²¹¹ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 1-2, p. 100. Verhoor Bastin op 22-10-1940. In elk geval bracht Kirchhoff schriftelijk een Dienststelle op de hoogte van Bastins agent Heinrich Adams alias Béro alias Van den Beek die in Düsseldorf woonde.

²¹² SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 1-2, p. 523-524. Confrontatie Kirchhoff-Bastin op 17-2-1941.

²¹³ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 3, p. 2-12. Diverse berichten. Na twintig jaar in Geleen te hebben gewoond vestigde Buskens zich eind 1943 in Wassenaar. Persoonskaart CBG.

²¹⁴ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 3, p. 27. Verhoor Wenmakers-Coenen op 10-8-1940.

²¹⁵ NA CABR, 35217. PV dd 13-5-1948, verklaring M.A. Erasmus.

²¹⁶ Buskens is in de periode oktober 1940 – augustus 1944 lid van de NSB geweest. NA CABR, 35217. Brief dd 8-9-1941 van Buskens aan PG 's-Hertogenbosch; uitspraak dd 27-5-1948.

²¹⁷ Zie voor Buskens' houding in die latere jaren Hazenberg ea, *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog*, p. 313-.

²¹⁸ NA BNV, 2822. 030 Camp interrogation report inzake M.C. Kneip dd 29-1-1945, no 0497.

²¹⁹ Van der Willik ontquam in de meidagen naar Engeland; Straetmans senior verbleef in Frankrijk en Straetmans junior ontquam naar Engeland. Met Kroll wordt waarschijnlijk Gerrit Kroll uit Maastricht bedoeld (8-3-1885 te Maastricht); hij stond al gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste 1939. Cammaert vermeldt (in *Het verborgen front* II, p. 1014, 1022) een G.C. Kroll die begin juni 1940 werd gearresteerd.

²²⁰ Na zijn vrijlating ging hij zich opnieuw bezighouden met de smokkel van joden naar België (in totaal 150 tot 160 man); hij vervoerde ze daartoe naar Nico Esser uit Maaseyck. Na de oorlog werd hij nog aangeklaagd wegens te hoge vergoedingen voor die transporten. In 1939 had hij er 'veel geld' aan verdiend, 'doch gedurende de jaren 1941-1943 heb ik er niet veel aan overgehouden.' Op 2-5-1947 werd besloten tot onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling, omdat de gerezen verdenkingen ongegrond gebleken waren. N. Esser werd op 11-11-1944 door de Duitsers gefusilleerd. AMJ CABR, F.J.J. Palmen. PV dd 5-2-1947, verhoor Palmen. Zie voor de vluchtroute bijvoorbeeld: Cammaert, *Het verborgen front* I, p. 194-.

- Spruijtenburg werd op 10 juni gearresteerd; hij overleed in Duitse gevangenschap.
- Mevrouw Wenmakers-Coenen werd in augustus aangehouden.²²¹ Kennelijk was ze alweer snel vrij, want op 16 september 1940 liet ze zich op het adres Einighauserweg 17 te Geleen inschrijven.²²² Mogelijk was haar spoedige vrijlating een gevolg van haar eerdere contact met Kriminalsekretär Müllerschön.
- Bastin werd op 29 september 1940 gearresteerd en werd op 25 februari 1943 vrijgelaten.²²³ Bastins mogelijke dubbelrol bij de Duitse beschuldiging van spionage tegen inspecteur van politie Seelen werd eerder al beschreven en het is opvallend dat hij pas in 1943 werd vrijgelaten. Er kan echter geen conclusie aan worden verbonden, omdat hij uit hoofde van zijn functie tegen Duitsland had gewerkt en daarom in Duitse ogen niet strafbaar kon zijn: iets dat we al aanstipten bij de behandeling van de Auswertungsstelle West.
- Honnef werd gearresteerd op 22 juni 1940; hij overleed op 22 januari 1942 in de gevangenis Alt Mohabit te Berlijn.
- Willems' arrestatie vond plaats op 30 juli 1940.
- Meteen na de inval kwamen de Duitsers bij Spelthaan langs om hem te arresteren, maar hij wist zich schuil te houden. Hij werd op 23 augustus 1940 alsnog gearresteerd.
- Brulls arrestatie volgde op 26 september 1940. Hij werd in een Akense gevangenis ondervraagd en op 5 februari 1941 in vrijheid gesteld.
- Van Houdt tenslotte werd op 20 maart 1941 te Maastricht gearresteerd. In Düsseldorf werd hij door de Gestapo verhoord over Spruijtenburg, Van der Willik, Best en Stevens. Hij keerde pas na mei 1945 in vrijheid naar Nederland terug.

Wat waren uiteindelijk de resultaten van al die verhoren?

Dina moest op 19 maart 1942 als getuige voor het Volksgerichtshof in Berlijn verschijnen in een spionagezaak tegen Willems. Een eventuele zaak tegen Spelthaan bestond niet meer, omdat hij inmiddels op 2 september 1941 in een gevangenis in Düsseldorf was overleden. Datzelfde kan opgaan voor Spruijtenburg.

Brull die dezelfde dag moest getuigen dacht dat er wel dertien getuigen waren opgeroepen. Bij zijn getuigenis kwam de tekening ter sprake die hij voor Spelthaan had gemaakt; het gerecht wilde aannemen dat Brull die zonder gedachten aan spionage had gemaakt. Smulders behoefde alleen te beamen dat Van Duijnen en Willems elkaar in een Heerlens café hadden ontmoet.²²⁴ Ook Bastin moest komen getuigen.

Willems werd op 29 maart 1942 terzake van spionage veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. In februari 1943 schreef hij zijn familie in Kerkrade dat hij in Berlijn op een fabriek werkte die met personeel en al naar de Sovjet-Unie zou worden overgebracht 'en dat zij langen tijd wel niets meer van hem zouden horen.'

Er was in 1942 nog een getuige: Piet van Duijnen.²²⁵ In 1948 verklaarde Dina: 'Van Duin heeft toen t.o.v. Willems een zeer bezwarende verklaring afgelegd. [...] Ik herinner mij nog dat van Duin verklaarde over een samenkomst in het café Spelthaan te Kerkrade en dat er sprake was van een tekening en 200 gulden. Van Duin sprak zeer zacht, blijkbaar om te voorkomen dat wij hem zouden horen.'

Van Duijnen had naar eigen zeggen in 1938 en 1939 joden vanuit Duitsland via Nederland naar België gesmokkeld.²²⁶ Begin 1939 zou hij tijdens het begeleiden van een zestal joden te Smeermaas zijn aangehouden. Na verhoor zou zijn paspoort in beslag zijn genomen en zou hem het verblijf in de Bewakingsgebieden zijn ontzegd.

Er zijn aanwijzingen dat Piet van Duijnen voor de Duitsers spioneerde, al ontkende hij dat na de oorlog ten stelligste. Hoofd Philips-bewakingsdienst Willem Dijs had in 1939 een van zijn rechercheurs opdracht gegeven Van Duijnen te schaduwen.²²⁷ Deze constateerde dat Piet meerdere malen bij het plaatsje 'de Locht' de grens naar Duitsland overstak; één keer volgde hij hem op Duits grondgebied. In een Duits café sprak Van Duijnen toen met drie Duitsers met wie hij vervolgens in een auto stapte om verder het land in te rijden. Het is moeilijk hier conclusies aan te verbinden, maar in Londen verdachten de Nederlandse diensten hem ervan een Abwehr-agent te zijn.²²⁸ Van Duijnen had in mei 1940 tot de 21 geïnterneerden behoord, maar werd daarna door de Duitsers vrijgelaten. Hij werd vervolgens handelaar; later werd hij transportondernemer in Duitsland.

²²¹ SOMA, AA 1864, dossier Bastin, Band 3. Haftmerkzettel inzake Wenmakers-Coenen.

²²² Persoonskaart CBG.

²²³ Min van Sociale Zaken, Oorlogsslachtoffer-dossier A. Bastin; Geheim Leger-dossier A. Bastin.

²²⁴ Smulders is in mei 1940 geïnterneerd geweest. In 1942-1943 was hij vrijwillig werkzaam in de Sovjet-Unie. Op 24-2-1947 werd besloten tot zijn onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling (hij was in de periode 28-11-1944 - 14-1-1946 in bewaring geweest). AMJ CABR, A.C. Smulders. PV dd 11-1-1945, verhoor C. Jockin; besluit tot seponeren dd 13-2-1947.

²²⁵ Van Duijnen heeft mogelijk al eerder getuigd. In zijn CABR-dossier bevindt zich een afschrift van een oproep dd 7-10-1941 om op 6-11-1941 in verband met Willems te verschijnen (Geschäftszeichen: 2 J 306/40g).

²²⁶ AMJ CABR, P.J.H.J. van Duijnen. Verklaring dd 7-7-1950 van Van Duijnen.

²²⁷ AMJ CABR, P.J.H.J. van Duijnen. PV dd 26-7-1947, verhoor W.G. van Rooij.

²²⁸ AMJ CABR, P.J.H.J. van Duijnen. Kaartje Bureau Zuivering.

Gezien bijvoorbeeld zijn pogingen Bastin de grens over te lokken lijkt het duidelijk dat hij voor mei 1940 als agent-provocateur werkzaam is geweest. Onduidelijk is gebleven tot welke dienst hij behoorde; de Gestapo is echter de meest waarschijnlijke dienst. Volgens Geelen werkte Van Duijnen voor ‘der Doktor’.²²⁹ Gezien de voorliefde van Duits inlichtingen- en veiligheidsdienstpersoneel om die titel voor hun schuilnaam te zetten, helpt dat niet. Deze voorliefde kan mogelijk als volgt worden verklaard. Wanneer contact moet worden opgenomen met een onbekend persoon zonder naam, kan ‘Herr?’ niet worden gebruikt als aanspreektitel: dat kan echter wel met ‘Herr Doktor?’.

Van Duijnen werd op 31 juli 1950 – hij woonde toen in West-Duitsland – veroordeeld tot een jaar internering, maar bij ministeriële beschikking van 26 oktober 1950 werd besloten dat de internering niet ten uitvoer werd gelegd.²³⁰ Zijn maat Karel Thomas, als NSB’er en verdacht van spionage ook geïnterneerd geweest, trad in april 1941 toe tot de Waffen-SS waar hij later de rang van Unterscharführer kreeg.²³¹ Na de oorlog ging hij bij de ouders van zijn vrouw in Graz in Oostenrijk wonen. Hij werd bij verstek tot zes jaar veroordeeld.²³²

Het spel was gespeeld:

Bastin: circa drie jaar gevangenis

Brull: vier maanden detentie

Graafland: overleden in gevangenschap

Heijligers: na de bevrijding uit het kamp teruggekeerd

Honnef: overleden in gevangenschap

Van Houdt: vier jaar en twee maanden

Van Houdt-Kneip: negen maanden detentie

Klomp: overleden ten gevolge van zijn verblijf in Duitse kampen

Palmen: een jaar en geestelijk geknakt

Peerlings: na de bevrijding uit het kamp teruggekeerd

Spelthaan: overleden in gevangenschap

Spruijtenburg: overleden in gevangenschap

Willems: levenslang en hoogstwaarschijnlijk omgekomen.

Geelen

Op de zijlijn speelde destijds nog ene Geelen. Willy Geelen was een tegenstander van het communisme en dat was volgens hem de reden zich in 1933 op 33-jarige leeftijd als lid aan te melden bij de NSNAP; per 1 september 1935 werd hij daar benoemd tot Rijks-propaganda-leider.²³³ Later is Willy nog lid van Arnold Meiers fascistische partij Zwart Front geweest. Op 1 juni 1937 werd hij dan lid van de NSB, waar hij op 26 oktober 1937 werd geroyeerd. Tekenend voor Geelens verbeelding is de weergave van die politieke loopbaan tijdens een gesprek met Frans Dekkers die in zijn boek *Eindhoven 1933-1945* uitgebreid op de persoon van Geelen inging.²³⁴ Volgens Geelen werd hij het eerste Nederlandse NSDAP-lid, wie Hitler persoonlijk de eed van trouw afnam: voorzover bekend konden alleen Duitsers lid worden van de NSDAP.

Van beroep was hij fotograaf, maar daarnaast ging hij zich bezighouden met spionage. Het is niet duidelijk wanneer die activiteit aanving, maar in ieder geval werd hij eind 1935 door M.A. Erasmus van de Rijksrecherche ingeschakeld bij de opsporing van een Franse spion, Auguste Clément, die men ervan verdacht in Limburg te spioneren.²³⁵ Het lukte Geelen niet en hij riep de hulp in van Kriminalkommissar A. Brockmüller in Aken. Bij de Gestapo bleek een lijvig dossier met diverse foto’s van Clément te zijn aangelegd, maar ook dit hielp Geelen uiteindelijk niets.²³⁶

Geelen was ook betrokken bij een ander geval. Een gerant van een bioscoop in Heerlen, H.J.F. Vijgen, had geldproblemen en liet zich in met spionage.²³⁷ Volgens een BENE-nota uit juni 1936 was hij, daarin aangeduid als

²²⁹ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 156.

²³⁰ Volgens zijn persoonskaart bij het CBG heeft Van Duijnen in de periode 25-3-1965 – 19-10-1966 ingeschreven gestaan op het adres Voorstad Sint Jacob 20 te Roermond; daarna woonde hij weer in Duitsland. Op 29-8-1969 vestigde hij zich definitief te Herten in Nederlands Limburg.

²³¹ Volgens Geelen schakelde hij Thomas in om Willems in de gaten te houden. Thomas onderhield hiertoe contact met G. Schmidt van de Gestapo in Aken. Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 149.

²³² Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 161.

²³³ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV, ongedateerd, van H. Karsten (BNV), verhoor Geelen; brief dd 25-8-1935 van NSNAP aan Geelen.

²³⁴ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 87-89.

²³⁵ SOMA. Sonderfahndungsliste 1939: ‘Clément, Auguste, al. Dubarry, al. Hidden, al. Hubbens, al. Latour, al. Lorent, al. Merten, al. Meritens, al. Riegel, al. Weber, 27.7.99 La Montagne, FPB, wo. Schönau/Lothr., (III A). □ s. D 406, H 606, L 169, L 653, H 861, M 512, R 361, W 139, Ad. 17, Fa. 88, Ta. 5.’

²³⁶ In 1938/1939 ontdekte Geelen een contactpunt in Eindhoven van Clément en Gaston Philippe van de Franse (contra?)spionage-afdeling in Thionville. Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 146.

²³⁷ AMJ CABR, W.Th.M Geelen. Brief dd 11-4-1947 van Erasmus aan PG ’s-Hertogenbosch.

‘Fernand Vijgen’, oorspronkelijk als agent ingeschakeld door inspecteur Clément uit Thionville, maar werd hij in Duitsland gearresteerd en gedraaid.²³⁸ Hij werd daarna door de Gestapo in Aken voor spionage naar Frankrijk gestuurd. Het is niet uitgesloten dat Geelen de tussenpersoon voor de opdracht was. Ter plekke moest Vijgen als bewijs van zijn verblijf in Frankrijk een briefkaart naar een particulier adres in Aken versturen. Maar Vijgen wilde zich er met een jantje-van-leiden van afmaken en gaf de kaart mee aan iemand die toevallig(?) toch naar Frankrijk ging. Die ‘iemand’ was kennelijk een handlanger van Geelen, want deze laatste was het die de kaart in handen kreeg en hem bij de Gestapo afleverde. Toen Vijgen daar zijn gefingeerde rapport inleverde om er geld voor te beuren, werd hij geconfronteerd met zijn bedrog. Daarna maakte hij daadwerkelijk enkele reizen naar Frankrijk. Zijn gedrag daar was van die aard dat het voor de Franse contraspionage aanleiding was hem te arresteren. Hij werd (wederom?) gedraaid en kreeg vervolgens zijn opdrachten van commissaris Thomas uit Thionville.²³⁹ In 1939 verrichtte de Nederlandse politie bij hem nog vergeefs huiszoeking op verdenking van tegen Nederland gerichte spionage. Alleen tegen Nederland gerichte spionage was in die tijd strafbaar. Zijn waarde als spion werd door Erasmus niet hoog ingeschat.

In 1935 ging Geelen na een tip over smokkel naar Duitsland van communistische pamfletten drie weken posten bij grensmaal 359 op de Brunssumer Heide.²⁴⁰ Het lukte hem de smokkel van pamfletten waar te nemen en hij maakte een schets van de plek in kwestie. De schets gaf hij vervolgens aan Brockmüller. De politie in Heerlen en Eindhoven nam hem dat in hoge mate kwalijk. Achteraf gezien is het goed mogelijk dat de politie Geelen erin wilde laten lopen, want bij besluit van 3 februari 1936 werd Geelen met ingang van 6 februari wegens ‘politieke verspieding’ het verblijf binnen de Bewakingsgebieden ontzegd.²⁴¹ Hij verhuisde vanuit Limburg naar Eindhoven. In eerste instantie nam hij zijn intrek in de woning van H.F.P.C.M. Bijsterveld en oefende opnieuw zijn beroep van fotograaf uit. Nadat Bijsterveld werd gemobiliseerd, ging hij foto’s maken van zijn mede-militairen; die werden door Geelen afgedrukt waarna Bijsterveld de bestellingen verkocht.²⁴² De opbrengst werd gedeeld. Rijksrechercheur J.W. Cleijne kreeg via R.F. Willems clichés (negatieven) van Bijsterveld te zien die naast elkaar gelegd een panoramabeeld opleverden van een uitgestrekt deel van de Maas; er stonden geen militairen op.²⁴³ Het is moeilijk de hoogte van dit geldelijk gewin in te schatten: ging het alleen om de voorgrond, Bijstervelds collega’s, of was de achtergrond – bunkers, loopgraven, enzovoorts – uiteindelijk van groter belang?

Bijsterveld ontkende in elk geval Geelen te hebben geholpen bij spionage; ook Geelen ontkende dat de foto’s een spionage-achtergrond hadden. Tijdens een huiszoeking bij Geelen in maart 1940 kon geen doorslaggevend bewijs worden gevonden. Tijdens de oorlog werd Bijsterveld door Lutger Abts van Ast Wilhelmshaven gerekruteerd.²⁴⁴ Hij werd geleverd in een kamp voor dwangarbeiders te Wezermünde om daar op te treden als verklikker. Hij schijnt daar echter niet echt als zodanig actief te zijn geweest. Later werd hij met C.L. Huschka naar Rotterdam gestuurd om daar de illegaliteit te infiltreren, maar dat weigerde hij. Hij meldde zich dan in Zwolle bij Leutnant Marx, maar deze kon hem niet gebruiken. Op 3 december 1948 werd besloten Bijsterveld voorwaardelijk buiten vervolging te stellen; hij was twee maanden daarvoor in vrijheid gesteld. Over Abts, Huschka en Marx komen we verderop te spreken.

Er bestaat gelukkig een kartotheekkaart van ‘W.Ph.M. van Gelen’ uit Eindhoven.²⁴⁵ Daarop is te lezen: ‘Unzuverlässige Vertrauensperson gemäss Liste Nr. 1 RSHA B.-Nr. 1943/36 II (N) vom 3.1.39. Hat zu gleicher Zeit für die Stapo Aachen und die holl. Polizei Spitzeldienst geleistet. In Holland is er unter dem Decknamen “Negus” bekannt und ist dort gegen Reichsdeutsche sehr ausfällig geworden.’ Onder zijn alias Negus is meer te vinden over Geelens activiteiten. Zo werd als een van zijn medewerkers Willy ter Horst genoemd, volgens Ast Münster of de Gestapo een onbetrouwbare agent.²⁴⁶ Diezelfde kwalificatie gold ook voor een andere medewerker: Albert van Nijkerken uit Winterswijk.

Onder ‘Het echtpaar Van Houdt’ werd verteld dat Dina van Houdt in de gaten werd gehouden. Om haar te volgen was een recente foto van haar nodig. Een gelegenheid voor het maken van zo’n foto deed zich voor op 11 december 1939 tijdens het huwelijk van Dina’s dochter.²⁴⁷ Omdat Dina niet in Sittard mocht komen, werd de bruiloft in Eindhoven gevierd.

²³⁸ SOMA AA 1423, 7/1/711 a. BENE-nota dd 23-6-1936.

²³⁹ De Duitsers vertrouwden Vijgen kennelijk toch niet: hij stond voor de Gestapo in Aken signaleerd in de Sonderfahndungsliste uit september 1939. SOMA. Sonderfahndungsliste 1939.

²⁴⁰ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 90-.

²⁴¹ Dit besluit werd op 21-6-1940 met ingang van 25-6-1940 ingetrokken. AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV, ongedateerd, van H. Karsten (BNV), verhoor Geelen.

²⁴² AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV dd 2-10-1947, verhoor Bijsterveld.

²⁴³ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Rapport dd 25-9-1948 van Cleijne, no 89/48.

²⁴⁴ AMJ CABR, H.F.P.C.M. Bijsterveld. PV dd 3-5-1946, verhoor Bijsterveld.

²⁴⁵ NARA RG226 E119A B87 F2013. Kartotheekkaart W.Ph.M van Gelen.

²⁴⁶ NA CABR 66126. Vorg. PA 94 H./39.

²⁴⁷ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948, verhoor Kneip.

Thomas drong er bij Dina toen op aan om foto's te laten maken en introduceerde zijn vriend Geelen. Deze probeerde toen Dina met haar man goed op de foto te krijgen. Dat lukte hem uiteindelijk. Geelen fantaseert er in Dekkers boek op los met een Sinterklaas die met kinderen en hun ouders in de deuropening worden gefotografeerd.²⁴⁸

Ook het fotograferen van Van Houdts code schrijft Geelen op zijn conto; in werkelijkheid had W.J. Bouwmans dat gedaan. Volgens intrigant Geelen moest hij in opdracht van Wim Bouwmans de afdrucken in triplo maken: een set voor GS III, een voor Philips 'en de derde neemt mr. De Graaff morgen mee naar Lahus [van de Gestapo] in Düsseldorf. Dijs heeft mij dat nadien bevestigd.' Ter herinnering: tijdens de verhoren van Van Houdt door de Gestapo is hij nooit geconfronteerd met deze code; indien de Gestapo daarover had beschikt, zou dat toch belangrijk bewijsmateriaal zijn geweest.

Tijdens een vooroorlogs onderzoek van Erasmus en Cleijne bleek dat Thomas, Van Duijnen en een melkman uit Heerlen zich vermoedelijk met spionage bezighielden.²⁴⁹ Cleijne wist zich de naam van de melkman niet meer te herinneren (was het wellicht H. Wijnen van de Schelsberg 17 te Heerlen?), maar deze man verklaarde dat 'Thomas op verzoek van Geelen aan de Gestapo te Aken had gevraagd wat het hun waard was als zij het zgn. "peelplan" kregen.' Het antwoord was dat geld dan geen rol speelde. Na de huiszoeking bij Geelen in maart 1940 verklaarde deze dat hij met 'genoemde personen in contact was getreden om hen als Duitse spionnen te ontmaskeren.'

Bij de gebeurtenissen rond een andere spion is Geelens rol onduidelijk. J.M. Snep was tijdens de Eerste Wereldoorlog in 1914-1918 als spion voor de Engelsen werkzaam.²⁵⁰ Hij werd in Duitsland gearresteerd en tot vijf jaar tuchthuisstraf veroordeeld; eind 1918 of begin 1919 werd hij vrijgelaten.²⁵¹ Ook zijn broer Alois werd daar gearresteerd; hij kreeg tien jaar gevangenisstraf en ook hij kwam na 1918 vrij.

Jozef Snep vestigde zich later als dansleraar in Eindhoven en Willem Dijs, hoofd van de Bewakingsdienst van Philips, liet hem in de gaten houden, mogelijk op eigen initiatief, maar waarschijnlijker op verzoek van Kriminalkommissar SS-Hauptsturmführer K.B. Ditzes van de Gestapo in Düsseldorf die Dijs met zijn voornaam Benno²⁵² mocht aanspreken.²⁵³ In hun vooroorlogse ontmoetingen vormde Snep in elk geval onderwerp van gesprek. Vanaf 1937 was Dijs regelmatig in de zaal van Sneps hotel aan de Markt gekomen om daar de politieke samenkomsten van de NSB en het Zwart Front te verslaan in zijn functie van hoofd van de politieke afdeling van de Eindhovense politie.²⁵⁴ Hij kende Snep daardoor goed.

Na de Eerste Wereldoorlog stond Snep in contact met iemand in Duitsland van wie hij schriftelijk gegevens ontving. Die gegevens bracht hij per brief over aan zijn oudere broer Alois. Kort na mei 1940 vroeg Jozef zijn vrouw om te proberen die brieven uit Alois' huis weg te halen; Alois zelf was verdwenen. Een andere broer, Peter, weerhield haar daarvan, omdat hij dat zelf al tevergeefs had geprobeerd. De Sicherheitsdienst was hem vòòr geweest.

Na mei 1940 werd Ditzes chef van de Sicherheitspolizei in Amsterdam. Hij gaf Dijs opdracht Snep te arresteren, huiszoeking te doen en hem naar Amsterdam te laten vervoeren. Dijs voerde de opdracht op 27 september 1940 uit. In 1945 verklaarde Dijs desgevraagd: 'Iedereen toen in 1940 en te voren (althans mensen van de praktijk) en ik in het bijzonder wist goed dat er soms rare dingen gebeurden bij de Gestapo en S.D.'²⁵⁵

Na die arrestatie vroeg Dijs Geelen op zoek te gaan naar Alois Snep, 'die de belangrijkste van deze beiden zou zijn.'²⁵⁶ Hij slaagde daar niet in. J.M. Snep werd in 1941 naar Berlijn overgebracht, waar hij begin september 1943 werd terechtgesteld.²⁵⁷ Hoogstwaarschijnlijk vond hij de dood door de valbijl. Een Duitse verzetsstrijder beschreef de procedure. 'Die Hände vor dem Bauch, damit die Hose nicht wegrutschte [veroordeelden mochten alleen hun broek, zonder bretels of riem, dragen], so wurden die Häftlinge zum letzten Gang in die Mordgarage^[258] geführt. War der Urteilsspruch verlesen..., griffen [die Henker] den Häftling... und drückten seine beiden Arme auf den Rücken, er musste seinen Hals in die Halbrunde Oeffnung unter dem Fallbeil legen. Ein Hebeldruck liess das Fallbeil niedersausen und der Kopf rollte in eine Blechschale. Unten rann das Blut in ein Gefäss. Zum Schluss wurde dem Toten noch die Hose

²⁴⁸ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 150, 153.

²⁴⁹ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Rapport dd 25-9-1948 van Cleijnen, no 89/48.

²⁵⁰ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Sententie dd 24-8-1948 inzake Dijs, verklaring Dijs.

²⁵¹ AMJ CABR W. Dijs. PV dd 26-10-1945, verhoor P.M.J. van Berkel.

²⁵² De voornamen van Ditzes, Karl Benno, komen uit: *PEC 2AB* bijlage 49, p. 113.

²⁵³ Na de oorlog omschreef de Amerikaanse inlichtingendienst hem als een 'dangerous individual, fanatic, cruel and able.' NARA RG226 E174 B126 F952. Memorandum dd 23-10-1945.

²⁵⁴ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 26-10-1945, verhoor Van Berkel.

²⁵⁵ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 26-10-1945, verhoor Dijs.

²⁵⁶ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV, ongedateerd, van H. Karsten (BNV), verhoor Geelen.

²⁵⁷ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Rapport dd 26-4-1946 inzake Geelen en Driessen.

²⁵⁸ In het betreffende tuchthuis vonden de executies in een garage plaats.

heruntergerissen und der nackte, leblose Körper in die Holzkiste geworfen, den Kopf zwischen den Beinen.²⁵⁹ Het was navrant dat de weduwe een rekening van 713,60 Reichsmark uit Berlijn kreeg toegestuurd voor de kosten van de gevangenschap en terechtstelling van haar man.²⁶⁰ Ze kon de betaling ervan echter tot de bevrijding uitstellen en daardoor afstellen.²⁶¹

De arrestatie van Snep werd geweten aan Geelen, W.J.M. Driessen of Dijs. Het blijft echter onduidelijk wie daar in werkelijkheid verantwoordelijk voor was: in ieder geval stond hij met zijn broer gesignaleerd in de Duitse Sonderfahndungsliste van einde 1939.²⁶² Deze signalering was hoogstwaarschijnlijk voortgekomen uit hun in het verleden geregistreerde spionage-activiteiten en hun straf daarvoor tijdens de Eerste Wereldoorlog. Al omstreeks 1929 of 1930 bleek die belangstelling overduidelijk, toen een Polizei-Kommissar Trost uit Recklinghausen met eerdergenoemde politieambtenaar J.W.A. Verhoeven Nederlandse politiebureaus bezocht op zoek naar gegevens over Snep en 'Kerkhofs'.²⁶³ Volgens Verhoeven geschiedde dit met instemming van de Centrale Inlichtingsdienst van GS III. Al werd Jozef Snep in de lijst met een adres in Amsterdam vermeld, zijn arrestatie was te verwachten. Via Dijs wist Ditzes Snep alleen sneller te bereiken.

De gang van zaken omtrent een helper van Alois Snep lijkt op het voorgaande. Op de achterkant van Alois Sneps kaart in Dijs' cartotheek stond vermeld dat kaashandelaar Kerkhof, wonende 2^c Daalschedijk 141 in Utrecht, een helper van Alois was.²⁶⁴

In de Sonderfahndungsliste staat een Christian van Kerkhoff gesignaleerd, een sigarenarbeider geboren op 31 januari 1883 te Leiden en wonende aan de Daalschedijk in Utrecht. Hij werd gezocht door de Staatspolizeistelle in Aken en het lijkt erop dat hun gegevens niet van Dijs maar van een andere bron afkomstig zijn geweest.²⁶⁵ Het betrof Chr.Th.A. van de Kerkhof die tot 14 mei 1930 op dat adres had gewoond.²⁶⁶ Zijn weduwe vertelde na de oorlog dat hij sigarensorteerder van beroep was geweest en veel brieven had geschreven. In mei 1940 verbrandde hij veel papier en correspondentie. Een jaar later werd hij gearresteerd; in oktober 1945 overleed hij in Duitsland.

De in een Russisch archief door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie gevonden uitspraak inzake Van de Kerkhof licht zijn zaak toe.²⁶⁷ Sinds 1925 had hij bij een sigarenfirma in Münster gewerkt, terwijl zijn gezin in Utrecht woonde. In januari 1926 reflecteerde hij op een advertentie waarin een vertegenwoordiger voor een Nederlandse vlaggenfabriek werd gevraagd. Op die manier kwam hij in contact met Alois Snep (alias Spindler) die hem vroeg spionage te bedrijven. Hij stemde toe en ging zijn berichten naar Amsterdam versturen onder het alias Broekmann, later Goldberg. Snep was geïnteresseerd in de stemming onder de bevolking en Van de Kerkhof moest contact opnemen met leden van de Reichswehr voor het verkrijgen van militaire gegevens. Tot in de herfst van 1929 bleef hij voor Snep werkzaam. Er was iets mis gegaan – mogelijk vermoedde hij iets – want zijn Duitse informanten werden in 1930 in het geheim veroordeeld. Het verbranden van zijn papieren in 1940 heeft hem uiteindelijk niet geholpen, omdat de Sicherheitsdienst een aantal van zijn brieven aantrof in Sneps huis; Snep heeft in de meidagen waarschijnlijk geen tijd gehad zijn archief te vernietigen. Dan blijft het toch de vraag waarom Snep correspondentie van tien jaar terug bewaarde.

Van de Kerkhof werd op 19 maart 1941 gearresteerd en mede op grond van de bewijslast der brieven in oktober 1942 tot vijf jaar tuchthuisstraf veroordeeld: het Volksgerichtshof noemde hem overigens 'Christian van Kerkhoff'.

Geelen behoorde tot de 21 geïnterneerden van 3 mei 1940. Om te voorkomen dat ze in Duitse handen zouden vallen, werd de groep enkele keren naar andere gevangenschappen overgebracht. Uiteindelijk werden ze in mei/juni in Calais toch door de Duitsers bevrijd, maar hun terugreis stakte. Pas na bemiddeling van Ludger Abts konden ze naar Nederland terugkeren; zie voor de persoon Abts verderop onder *Gruppe III, linecrossers en het R-Netz 'Boegheim'*.²⁶⁸

²⁵⁹ Van der Stroom, *Duitse strafrechtspleging in Nederland en het lot der veroordeelden*, p. 61-62.

²⁶⁰ Sneps vrouw, P.M.J. van Berkel, had na Sneps arrestatie (en waarschijnlijk al eerder) een verhouding met zakenman W.J.M. Driessen. Deze doctor honoris causa in de economie bezat een oververhitte fantasie, waardoor zijn zakelijke transacties meerdere malen wettige grenzen naderden of overschreden. Hij werd voor hulp tijdens de oorlog en steunverlening aan de vijand veroordeeld tot twee jaar internering. De reden dat hier wordt ingegaan op zijn persoon is gelegen in het feit dat Dekkers hem (in *Eindhoven 1933-1945*, p. 174) op gezag van Geelen abusievelijk vereenzelvigt met H.C. Olij. AMJ CABR, W.J.M. Driessen. Uitspraak dd 14-8-1951.

²⁶¹ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 26-10-1945, verhoor Van Berkel.

²⁶² AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Rapport dd 26-4-1946 inzake Geelen en Driessen. \ SOMA. Sonderfahndungsliste 1939: 'Snep, Alois, 19.8.81 Westervoord, ND, wo. Amsterdam, Alexanderkade 9, Nier-Straat 10, (III B).'; 'Snep, Josef, 13.1.87 Westervoordt, Tanzlhr., wo. Amsteram, Sevaziusstraat, (III B).'

²⁶³ SOMA AA 1864, dossier Bastin, Band 4, p. 193. Verhoor Verhoeven op 22-5-1941.

²⁶⁴ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 29-10-1945, verhoor P.L. de Groot; cartotheekkaart.

²⁶⁵ Een andere indicatie voor deze veronderstelling is de vermelding van wijnhandelaar H. Snep in Arnhem op de cartotheekkaart van A. Snep. H. Snep was niet opgenomen in de Sonderfahndungsliste 1939.

²⁶⁶ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 17-5-1946, verhoor S.Chr. Hammann.

²⁶⁷ NIOD 206, 1361-1-4346. Uitspraak, ongedateerd, op grond van een behandeling op 2-10-1942 door het Volksgerichtshof inzake 'Christian van Kerkhoff'.

²⁶⁸ Er is echter een schriftelijke verklaring dd 7-6-1940 van 'Polizei Ober Inspektor a.D.' H.A. van Hilten waarin staat dat Geelen 'von mir beauftragt ist ein Anzahl hollaendische Staatsangehoerigen nach und in Holland zu bringen. Diese Bescheinigung gruende ich darauf, dass ich im

Half juli 1940 kwam Geelen in Eindhoven terug, waar Dijs hem vroeg voor hem te gaan werken.²⁶⁹ Dijs was aanvankelijk door de Duitsers gearresteerd, maar door bemiddeling van de Gestapo in Düsseldorf al snel vrijgelaten. Dijs werd los van zijn bazen bij Philips en de Eindhovense politie medewerker van de Sicherheitsdienst in 's-Hertogenbosch. Toen Geelen Dijs' aanbod accepteerde, werd hij dus V-man van de Sicherheitsdienst; hij kreeg daarvoor naar eigen zeggen 60 gulden per maand. In die functie – hij bediende zich bij de Sicherheitsdienst van het alias Herbert²⁷⁰ – verried hij enkele mensen die naar Engeland wilden vertrekken.

Ondanks dat dit verboden was, ging Geelen tevens voor III F van Ast Niederlande werken. Toen daar een afdeling van in Eindhoven werd gevestigd, waarschijnlijk een Meldekopf, ging Geelen werken voor de daar werkende Major Heiberg van III Wi. Naar eigen zeggen werd hij op 24 april 1943 door de Sicherheitsdienst gearresteerd en bleef hij tot 27 maart 1944 gedetineerd. Volgens Kriminalkommissar H.F.W. Kühnte, hoofd van de Sicherheitsdienst in 's-Hertogenbosch, had Geelen 10.000 gulden ontvangen voor het vrijkrijgen van een gevangene, al had hij daar in werkelijkheid part noch deel aan gehad.²⁷¹ Door Knolles interventie en dankzij Kühntes afwezigheid wegens ziekte kwam Geelen weer vrij.²⁷²

Geelens verklaringen over zijn werkzaamheden voor Sicherheitsdienst en Abwehr munten uit in vaagheid en gebrek aan harde in de tijd gekaderde feiten. Doordat zijn Duitse superieuren niet konden worden gehoord, blijft de exacte aard van zijn werk in nevelen gehuld. Hij is werkzaam geweest voor Korvettenkapitän Doktor H. Meijer, Leiter van Ast Wilhelmshaven III F; hij had contacten met Abts en de agenten van het Hannibalspiel, waarover onder *Gruppe III, linecrossers en het R-Netz* 'Boegheim' meer. Zo merkte bijvoorbeeld een verbalisant in 1947 op dat Abts nimmer was aangehouden en niet voorkwam bij de Rijksidentificatiedienst.²⁷³ In een rijksrecherche-rapport uit 1949 werd opgemerkt: 'Leiders van voor-oorlogse Duitse abwehr of S.D.dienststellen zijn bij weten van mij, rapporteur, niet in Nederland gedetineerd. Hiervan zijn er wel enkele bekend, doch deze verblijven in Duitsland en werken meestal weer voor de Geallieerde veiligheidsdiensten, zodat deze ook in Duitsland moeilijk te horen zijn.'²⁷⁴ Via A.G. Bouten, een der 21 genterneerden, werd Geelen in de zomer van 1944 in contact gebracht met J. Herdtmann die hem vervolgens voorstelde aan W.J. Bodens (zie voor deze laatste onder *Van Poppel*), maar deze zag voorlopig geen emplot voor Geelen.²⁷⁵ Na de luchtlandingen bij Arnhem in september 1944 vertrok Geelen naar Goch in Duitsland waar hij contact had met Mathieu Janssen. Niemand kon echter precies vertellen waar Geelen mee bezig was. Het staat wel vast dat hij in november 1944 nog actief betrokken was bij het leggen van een telefoonkabel door de Maas in de omgeving van Swalmen om een stay-behind agent de mogelijkheid te verschaffen onmerkbaar te communiceren met zijn opdrachtgever. Onbekend is wie daar voor bestemd was. Bij het leggen van die kabel was F.W. Sanders betrokken. Deze in Düsseldorf geboren Nederlander kende Geelen al langer: naar eigen zeggen was hij in 1941 op aandrang van Geelen lid van de NSNAP geworden.²⁷⁶ Na Dolle Dinsdag (begin september 1944) vertrok hij naar Duitsland. Op 15 september nam Abts hem met Geelen en C.L. Huschka mee naar de Dienststelle aan de Baakenbergscheweg in Arnhem, maar na de luchtlandingen daar op de 17de vertrokken ze weer naar Duitsland, naar Goch.²⁷⁷ Onder *Gruppe III, linecrossers en het R-Netz* 'Außenstelle Uedem' komen we nog even terug op Geelen.

In Dekkers' lezenswaardige boek over de stad Eindhoven beweert Geelen dat het Bureau Nationale Veiligheid (BNV) hem na de oorlog heeft gevraagd om de structuur van deze veiligheidsdienst op te zetten: 'Wekenlang heb ik in mijn cel aan de opzet van BNV gewerkt, de know-how van het inlichtingenwerk uiteengezet, compleet met uitgebreide schema's. Men was zeer tevreden over mijn resultaten.'²⁷⁸ Het behoeft zo onderhand nauwelijks te verbazen dat die rapporten en

---

Auftrage des Sonder Kommandos III., z.b.V., vom 4 Juni 1940, mir gegeben in Marquise in Frankreich vom Hauptmann und Kommando fuehrer HOFFMEISTER, beauftragt bin.' AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Bescheinigung dd 7-6-1940.\ Van Hilten was een (waarschijnlijk ten onrechte) van spionage verdachte oud-hoofdinspecteur van politie in Enschede en een der 21 geïnterneerden. De Jong, *Het Koninkrijk...* 2, p. 279.\ AMJ CABR, H.A. van Hilten.

²⁶⁹ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV, ongedateerd, van H. Karsten (BNV), verhoor Geelen.\ De terugkomst van Geelen half juli 1940 in Eindhoven is qua tijd twijfelachtig: Van Hilten kwam al op 8-6-1940 met zijn groep in Nederland aan. AMJ CABR, H.A. van Hilten. Brief dd 13-6-1940 van Van Hilten aan Rost van Tonningen.

²⁷⁰ Het alias is uit: AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV dd 13-10-1947, verhoor C.G. Terburg.

²⁷¹ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Rapport dd 26-4-1946 inzake Geelen en Driessen.

²⁷² Kühnte kreeg ziekteverlof in verband met zijn indirecte verantwoordelijkheid voor de ontsnapping van Englandspiel-agenten. AMJ CABR, W.L. Ortman. PV dd 29-1-1947, verhoor Ortman.

²⁷³ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV dd 2-10-1947.

²⁷⁴ AMJ CABR, H.A. van Hilten. Rapport dd 4-1-1949 van M. van Buren inzake Van Hilten.

²⁷⁵ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV, ongedateerd, van H. Karsten (BNV), verhoor Geelen en verhoor op 8-10-1946 van Bodens en Herdtmann.

²⁷⁶ AMJ CABR, F.W. Sanders. PV dd 16-5-1946, verhoor Sanders.

²⁷⁷ Sanders is met het alias De Vries voor Ast Wilhelmshaven nog als verklikker actief geweest in werkkampen in de omgeving van Wilhelmshaven. NA CABR, 87423-2098. BNV-PV dd 1-6-1946, verhoor E.W. Stel.\ Op 9-9-1948 werd besloten tot Sanders' voorwaardelijke buitenvervolginstelling.

²⁷⁸ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 238.

schema's niet in zijn dossiers zitten.²⁷⁹ Geelen maakte het nog bonter: 'Meer dan eens werd ik aangezocht om voor de BVD [Binnenlandse Veiligheidsdienst: de opvolger van het BNV] te werken. Het meest dringende aanzoek werd mij door pater Vroom en inspecteur Dekkers gedaan in Hotel Terminus in Utrecht. Men had iemand in Egypte nodig: de *cover*, een agency- en commissiehandel in Cairo, stond op papier al op mijn naam. Maar ik ben er uiteindelijk niet op ingegaan. Ik had genoeg van dit soort activiteiten.' Waar hij kennelijk nog niet genoeg van had was het spuien van verhaaltjes. Het is onwaarschijnlijk dat de BVD op die wijze in het buitenland opereerde en daar een zeer onbetrouwbaar gebleken ex-Abwehr- en Sicherheits-V-man van klein kaliber voor wilde inschakelen.

Geelen was op 26 mei 1945 in Rotterdam gearresteerd. Hij werd op 26 januari 1949 voor verraad tot twintig jaar veroordeeld; die straf werd op 15 februari 1950 in cassatie bekrachtigd. Bij Koninklijk besluit van 11 januari 1954, nummer 36, werd zijn straf met één jaar verminderd.²⁸⁰

Dekkers laat Geelen aan het woord over zijn dossier.²⁸¹ 'Gedurende mijn verhoren heb ik veel informatie verstrekt, met name ook de handel en wandel van als "goed" bekend staande Nederlanders tijdens de bezetting onthuld en medewerking verleend aan een groot aantal onderzoeken, o.a. met betrekking tot de NV Philips. Merkwaardig hierbij is dat men mij over vrijwel alle kopstukken heeft verhoord, behalve over mr. De Graaff. [...] Toen mijn zaak voorkwam, dacht ik dat er zeker een deel van mijn informatie zou zijn gebruikt. Zeker kwesties zoals mijn vooroorlogse activiteiten voor GS-III en Philips.'

In de processen-verbaal en verklaringen in Geelens dossier is geen opzienbarende informatie te vinden met betrekking tot 'als "goed" bekend staande Nederlanders'. Het door 'Justitie' voorkomen van een bespreking van 'beerputten' is zwaar overdreven: Geelen had weinig zinnigs te melden en zijn fantasie speelde hem in belangrijke mate parten. Zo trachtte hij mr W.E.A. de Graaff van Philips verdacht te maken, maar De Graaffs verklaring van zijn Duitse contacten, zoals met de Gestapo, bleef overeind. Zelfs Dekkers moet De Graaff het voordeel van de twijfel gunnen.

Geelen heeft niet voor GS III gewerkt; hij werkte aan Nederlandse zijde voor Dijs, bij wie hij in september 1939 voor 100 gulden per maand in vaste dienst kwam.²⁸² Luitenant-kolonel T.S. Rooseboom, hoofd van GS III B (binnenland), verklaarde na de oorlog: 'Aan Dijs werd nooit door de Centrale Inlichtingendienst [feitelijk GS III B] opgedragen om inlichtingen te verstrekken over bepaalde personen. Dit verzoek om inlichtingen was altijd gericht aan het Hoofd van de politie ter plaatse waar de personen woonden waar inlichtingen over gevraagd werden. Over het algemeen zijn er zeer weinig gegevens afkomstig van Dijs aan de Centrale Inlichtingendienst verstrekt'.²⁸³ Formeel gezien is de door Rooseboom geschetste gang van zaken juist, maar in de praktijk was het Dijs die deze verzoeken behandelde en rapporten aan GS III B verstuurde. Bij de Koninklijke marechaussee in Eindhoven werd in oktober 1939 opperwachtmeester J.J. Faro belast met bijzondere diensten voor GS III. Rooseboom koos hem en niet commissaris G.F. Brinkman, het hoofd van de Eindhovense politie, om Dijs mee te delen zich niet met een bepaalde zaak te bemoeien.²⁸⁴ Volgens rijks-rechercheur Erasmus stond Brinkman geheel onder Dijs' invloed en was de gemeentepolitie omtrent politieke aangelegenheden 'zo goed als geheel onkundig'.²⁸⁵

De procureur-generaal in 's-Hertogenbosch, mr E.L.M.H. baron Speyart van Woerden, had Brinkman al in 1938 voorgesteld Dijs het 'politieke gedeelte' te ontnemen, omdat hij er in de woorden van Brinkman bezwaar tegen had dat een 'Inspecteur van Politie en Hoofd van de Bewakingsdienst van een particulier concern nog langer belast bleef met den politieke dienst, die thuis hoorde in handen van de eigenlijke Eindhovensche Politie'.²⁸⁶ Brinkman merkte toen op dat hij vele jaren met Dijs had samengewerkt en dat Dijs 'altijd bereid was en klaar stond om te helpen en ik het bijgevolg ondankbaar zou vinden om Dijs zoo maar zonder meer van den politieke dienst te ontslaan'.²⁸⁷ Pas ongeveer februari 1940 werd Dijs ontslagen als hoofd van de politieke afdeling van de Eindhovense politie.²⁸⁸ Dijs zelf verklaarde dat hij 'eenige weken geschorst' was geweest.²⁸⁹ Het was typerend voor Brinkman dat deze van mening was dat Dijs ondanks de wens van Speyart van Woerden belast bleef met de politieke dienst – in de praktijk zal dat dus zo geweest zijn – en er tijdens de bezetting, 'in ieder geval tot 1941', mee doorgegaan was.²⁹⁰ Dijs werd na de bezetting medewerker van de SD

²⁷⁹ Noch in Geelens CABR-dossier, noch in zijn BNV-dossier (no 2666).

²⁸⁰ Volgens Dekkers (in *Eindhoven 1933-1945*, p. 238) werd Geelen eind september 1957 in vrijheid gesteld.

²⁸¹ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 235.

²⁸² AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV dd 9-9-1946, verhoor Dijs.

²⁸³ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 29-10-1945, verhoor Rooseboom.

²⁸⁴ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 29-10-1945, verhoor Faro.

²⁸⁵ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 13-4-1948 van Erasmus.

²⁸⁶ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 18-5-1946, verhoor Brinkman.

²⁸⁷ Volgens Geelen had Dijs hem verteld dat de reden daarvoor was dat Speyart van Woerden alle niet-katholieken afvoerde. AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Verklaring dd 17-4-1948 van Geelen.

²⁸⁸ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. PV, ongedateerd, van H. Karsten (BNV), verhoor Geelen. In een verklaring dd 17-4-1948 noemde Geelen de maand maart. Volgens W.J. Bouwmans gebeurde dat al in de zomer van 1939. AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 28-6-1946, verhoor Bouwmans.

²⁸⁹ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 9-9-1946, verhoor Dijs.

²⁹⁰ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 18-5-1946, verhoor Brinkman.

in 's-Hertogenbosch onder leiding van Constantin Canaris, een neef van de Abwehrchef; in augustus 1940 werd hij ook officieel weer hoofd van de politieke afdeling van de Eindhovense politie.

Dijs werd in 1926 bij Philips als hoofd van de Bewakingsdienst belast met het onderzoek naar de antecedenten van Philips-personeel en sollicitanten.²⁹¹ Dat werd nodig geacht in het kader van het zoveel mogelijk voorkomen van stakingen, bedrijfspionage en diefstal. In dat kader legde Dijs, een echte communisten-hater, een cartotheek aan waarin alle gegevens werden bewaard. Op oranje kaarten werden de personalia vermeld van mensen die werden verdacht van communistische sympathieën, van smokkel of van spionage in het algemeen.²⁹² Door zijn aanstelling als onbezoldigd inspecteur van politie kon hij daarbij gebruik maken van politie-informatie, en vice versa.

De cartotheek bevond zich in een kantoor van Dijs in diens woning en slechts enkele mensen mochten er gebruik van maken. Zijn dochter hield de kaartenbakken, het 'geheim archief', tot in het begin van 1940 bij, daarna deed P.L. de Groot dat. Deze was in 1939 als administrateur bij Philips in dienst gekomen en werd na het huwelijk van Dijs' dochter in de woning van Dijs geplaatst voor het beheer van het kaartsysteem. Hij deelde de kaarten op in categorieën; kaarten met betrekking tot spionage voorzag hij van een gestempelde 6.

De cartotheek, of een deel daarvan, overleefde de oorlog. Dijs wendde na de oorlog verbazing voor toen hij tijdens een verhoor werd geconfronteerd met de kaarten van de gebroeders Snep; hij zou in mei 1940 opdracht hebben gegeven het kaartsysteem te verbranden.²⁹³ De verbalisant kwam echter tot de gerechtvaardigde conclusie dat er kaarten waren die ná mei 1940 nog waren bewerkt, zodat die opdracht tot verbranding waarschijnlijk niet heeft bestaan. Gezien Dijs' werkzaamheden na mei 1940 voor de Bewakingsdienst van Philips, voor de politieke dienst bij de gemeentepolitie en voor de Sicherheitsdienst is dat ook plausibel. Hij wist niet meer van wie hij de foto's van de gebroeders had gekregen, in ieder geval niet van de Gestapo. Toch zou Jozef Snep ook zonder foto wel gearresteerd zijn geworden.

In het voorgaande is sprake geweest van de lucratieve smokkel van Joden vanuit Duitsland naar België. Het onderstaande is weer een verhaal daarover, maar ook over de interpretatie van 'lucratief'.

J.J.M. Hurkmans was in 1917 als mechanicus bij Philips gaan werken.²⁹⁴ In 1929 werd hij lid van de communistische partij CPH; toen dat bij Philips werd ontdekt, kreeg hij ontslag. Daarna bedankte hij als partijlid en zette in 1931 een autobedrijf op met P. Langendijk.²⁹⁵ Volgens Hurkmans werd hij in 1936 of 1937 door iemand uit Amsterdam benaderd met het voorstel Duitse burgers vanuit Eindhoven naar België te smokkelen. Hij ging daar op in en schakelde daarbij Ben Giesbers in. Deze expediteur hielp Hurkmans vanaf de winter 1938/1939 tot april 1939; in die periode heeft Hurkmans veertien personen geholpen.²⁹⁶ Het autobedrijf leverde echter weinig op en Hurkmans vroeg Dijs in 1938 zijn ontslag ongedaan te maken. Dijs weigerde; eenmaal in de cartotheek geregistreerd betekende uitsluiting voor het leven. Volgens Hurkmans wist hij Dijs ertoe te bewegen hem 1.000 gulden te overhandigen voor het uitleveren van personen die hij naar België smokkelde. Het staat vast dat Dijs inderdaad dat geld gaf, maar waartoe is onduidelijk gebleven.²⁹⁷ Zo'n groot bedrag had Dijs van De Graaff losgekregen nadat hij had gezegd dat hij met dat geld 'belangrijke inlichtingen kon verkrijgen, over elementen die onrust' wilden veroorzaken.²⁹⁸ Dijs had het over de mogelijkheid inzage te krijgen in documenten die Hurkmans voor de Komintern zou vervoeren.²⁹⁹ Hurkmans had al jaren niets van doen gehad met de CPH, maar mogelijkwerwijs heeft hij dat Dijs voorgespiegeld. In elk geval leverde Hurkmans niet het beloofde. Was het om Dijs een hak te zetten door met zijn geld Joden te gaan smokkelen of was het puur financieel gewin te eigen bate? Tijdens de oorlog werd hij gearresteerd en in de periode juni 1941 tot eind april 1945 zat hij in diverse kampen. Volgens Dekkers sloeg Hurkmans daar 180 graden om en werd hij Kapo.³⁰⁰

Dijs was op 15 januari 1941 hoofdcommissaris van politie in Eindhoven geworden.³⁰¹ Hij beschouwde deze

²⁹¹ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 9-9-1946, verhoor Dijs. \ Mr W.E.A. de Graaff, de chef van Dijs, verklaarde in 1949: '[...] in 1929 was er een tijd van hoogconjunctuur geweest en Philips had toen in alle landen lukraak personeel aangenomen zonder informaties, enz., omdat op dat ogenblik personeel nodig was. Toen bleek, dat ongeveer 40 pct. van het nieuwe personeel in andere landen bestond uit minder gewenste elementen, dieven en oplichters, enz.' De Graaff, geciteerd in *PEC* 4C II, p. 1187.

²⁹² AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 26-10-1945, verhoor P.L. de Groot.

²⁹³ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 29-10-1945, verhoor Dijs.

²⁹⁴ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 14-11-1945, verhoor Hurkmans.

²⁹⁵ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 14-11-1945, verhoor Langendijk.

²⁹⁶ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 14-11-1945, verhoor L. Giesbers.

²⁹⁷ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 14-11-1945, verhoren Dijs, Hurkmans en J.E.H. Pinxt. \ Volgens Dekkers (in *Eindhoven 1933-1945*, p. 62) kreeg Hurkmans dit bedrag van een zekere Van Wetteren en niet rechtstreeks van Philips. Dijs schreef in zijn niet gepubliceerde memoires: 'Uiteraard wilde De Graaff Philips daar buiten houden.'

²⁹⁸ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 14-11-1945, verhoor De Graaff.

²⁹⁹ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 14-11-1945, verhoor Dijs.

³⁰⁰ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 62.

³⁰¹ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 9-9-1946, verhoor Dijs. \ Op aandringen van de NSB werd hij per 1-3-1943 ontslagen als hoofdcommissaris; hij

benoeming als de kroon op zijn werk, want in salaris ging hij erop achteruit.³⁰² Hurkmans' vrouw probeerde Dijs ertoe te bewegen zijn invloed aan te wenden om Hurkmans vrij te krijgen, maar Dijs verwees haar naar de Sicherheitsdienst; een zekere rancune over niet geleverde waar zal daarbij waarschijnlijk een rol hebben gespeeld.³⁰³ Dijs werd op 24 augustus 1948 onder andere inzake Snep en Hurkmans tot zes jaar veroordeeld. Bij Koninklijk besluit van 16 november 1948, nummer 62, werd die straf met een jaar verminderd.

Verkuijl

Er is nóg een verhaaltje te vertellen over Jodensmokkel. De handelsreiziger Alex Verkuijl vertoefde regelmatig in Duitsland, waar hij contact zocht met joden die het land wilden ontvluchten.³⁰⁴ Wanneer hij een transport gereed had, schakelde hij Gerrit Willemsen in en een oud-particulier rechercheur van recherchebureau Snatager, A.T.W. Kouwenhoven. Zij reden dan met een ter beschikking gestelde auto naar Duitsland om die Joden naar Nederland te smokkelen. Dat ging een keer mis. Omdat Kouwenhoven op een gegeven moment ziek werd, vertrok Willemsen, waarschijnlijk eind 1938, begin 1939 alleen naar Keulen om er twee Joodse vluchtelingen op te halen. Hij werd er aangehouden op verdenking van deviezensmokkel op basis van een brief waarin stond vermeld dat hij en Kouwenhoven zich schuldig maakten aan deviezensmokkel en het illegaal transporteren van Joden naar Nederland. Na ongeveer 4 ½ maand in de gevangenis te hebben gezeten, besloot Justitie hem vrij te spreken. Met achterlating van de auto mocht hij naar Nederland terugkeren. Hij was de dans ontsprongen, evenals Kouwenhoven en Verkuijl.³⁰⁵ Laatstgenoemde was waarschijnlijk de schrijver van de verraadbrief geweest; midden 1939 bestonden dergelijke vermoedens bij de Haagse politie en bij de Nederlandse consul te Keulen.

Dit wordt ondersteund door latere uitlatingen van Verkuijl zelf. Eind november 1939 werd hij op de terugweg naar Nederland bij de Duits-Nederlandse grens aangehouden door de Duitsers.³⁰⁶ Hij vertelde hun net een grote deviezenzaak in Praag te hebben afgesloten met een winst van ruim duizend gulden. Ook vertelde hij contact te hebben met Hans Clever van Nest Keulen, al had hij naar eigen zeggen geen opdrachten van deze Nebenstelle aangenomen. Clever was het alias van Hauptmann Dahm, Leiter van III F Nest Keulen.³⁰⁷ Verkuijl kreeg van Staatspolizeistelle Düsseldorf toestemming zijn thuisreis te vervolgen. Onder *Gruppe III, linecrossers en het R-Netz* 'Van Charente' komt Verkuijl nog even ter sprake in het kader van betalingen aan Abwehr-agenten.

Over de auto is nog een curieus en mogelijk apocrief verhaaltje te vertellen. Begin januari 1941 rapporteerde G.W. van de Gumster in zijn functie van V-man Georg.³⁰⁸ Hij hing een verhaal op over een smokkelaarskongsi met mensen als de 'berüchtigten' advocaat De Vries uit Amsterdam (zou hij Jo de Vries hebben bedoeld?), procuratiehouder Maartensen van het Bankierskantoor van Kuiper en Smelting op het Noordeinde te 's-Gravenhage, de GS III-agent J. Marcussen, Willemsen en Verkuijl. Na Willemsens aanhouding werd zijn auto grondig doorzocht, maar dat had geen resultaat opgeleverd. Toch zou er volgens Georg smokkelwaar in verborgen hebben gezeten. 'In dem Auto nämlich war ein Motor mit 8 Zylindern. Zwei davon waren ausser Betrieb gesetzt und die Kolben entfernt, sodass ein Hohlraum entstand, in dem die Smuggelware versteckt war. Auch Marcussen machte hiervon Gebrauch, um seine Berichte aus Deutschland nach Holland zu schicken.' Wie zal het zeggen?

Er is een vermoeden dat A. Snatager van het gelijknamige recherchebureau betrokken is geweest bij minstens één transport van Joden naar Nederland. Samen met Kouwenhoven smokkelde Willemsen in november 1938 E.J. Goldschmidt de Nederlandse grens over en bij dit transport was Snatager betrokken. De Duitsers waren niet geheel onkundig van zijn activiteiten, want de Gestapo noteerde in het *Geheimes Fahndungsblatt* voor juli 1939 dat het bureau al in 1914-1918 voor bijna alle oorlogvoerende landen omvangrijke spionagediensten had verricht.³⁰⁹ Volgens de Gestapo stond het bureau sinds korte tijd in verbinding met de Sovjetrussische inlichtingendienst GPOe 'und führt Beobachtungen und Vervolgungen von Personen in westeuropäischen Ländern für die Russen durch.'³¹⁰

---

had geweigerd lid te worden van de NSB.

³⁰² Bij Philips had hij 8.000 gulden per jaar verdiend; als hoofdcommissaris ontving hij 500 gulden per jaar minder. AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 18-5-1946, verhoor Dijs.

³⁰³ AMJ CABR, W. Dijs. PV dd 14-11-1945, verhoor A. Klinckenberg.

³⁰⁴ GAGR, Gemeentepolitie, 813. Concept-brief dd 31-7-1939 van hoofdcommissaris aan officier van Justitie.

³⁰⁵ Er is een vermoeden dat Alexander Snatager van het gelijknamige recherchebureau (Stationsweg 133c, 's-Gravenhage, betrokken is geweest bij minstens één transport van joden naar Nederland. Samen met Kouwenhoven vervoerde Willemsen in november 1938 E.J. Goldschmidt illegaal naar Nederland en bij dit transport was Snatager betrokken. Snatager stond gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste uit september 1939. Een Nederlandse Engelandvaarder meldde in juli 1943 dat Snatager een maand of drie gevangen had gezeten en daarna was gedeporteerd. NA JUSLON, 12108. Verhoor dd 23-7-1943 van S. Manheim. Snatager overleed op 10-9-1942 in Auschwitz.

³⁰⁶ Particulier archief Van Roon. Bericht dd 1-12-1939.

³⁰⁷ NARA RG226 E119A B3 F66. Ondervragingsrapport inzake L. Behrendt, ongedateerd, van Robert T. Longstreth (TIC).

³⁰⁸ NA BNV, 2720. Bericht dd 29-1-1941 van Georg.

³⁰⁹ NARA RG242 E27 B11. Geheimes Fahndungsblatt no 22 dd 15-7-1939.

³¹⁰ Als voor Snatager werkzame agenten werden vermeld: Isac Leuwen, Jan de Bood, Bram Vastelabend, Leo Brakensiek, J.H. Peters, Jacobus van

‘Harry Grant’

Het is onduidelijk wie dit alias gebruikte en tot welke Nest of Ast Harry Grant behoorde, maar Nest Keulen lijkt gezien het volgende de meest waarschijnlijke keuze.³¹¹ Medio 1938 leek Grant te opereren vanuit Osnabrück, want hij vroeg Jan Barendrecht in juni/juli naar deze stad te komen voor een kennismaking.³¹² Barendrecht had het Duitse gezantschap te 's-Gravenhage op 9 juni laten weten dat hij voor Duitsland wilde gaan spioneren en zo'n vier weken later had hij Grants uitnodiging ontvangen. Daar hij geen paspoort had, werd de plaats van ontmoeting verplaatst naar Nijmegen. Grant stelde hem voor te gaan fungeren als 'Briefanlaufstelle' oftewel als een Umschlagstelle-agent. Barendrecht stemde toe en ging toen op zijn adres in Sassenheim brieven ontvangen die hij ongeopend in een envelop moest stoppen en doorsturen naar de Struckmannstraße in Osnabrück; later, in februari 1939, werd dat de Niedrigstraße te Keulen, op naam van Jean Wynand. Kort na zijn rekrutering stelde Barendrecht in de Kölner Hof te Keulen – hij had inmiddels van Grant geld voor een paspoort gekregen – zijn zwager Nico Haasnoot voor aan Grant. Deze rekruteerde hem ter plekke voor het uitvoeren van een opdracht in Noord-Frankrijk; terug in Nederland moest hij daarheen reizen en zijn brieven naar Barendrecht sturen. Grant verzocht Barendrecht nog meer aspirant-agenten te vinden en de laatste kwam toen op de proppen met de namen van Paardekooper, Van der Voort, Bakker en Bouwmeester. Meer gegevens over hen zijn onbekend, maar dit alles gebeurde waarschijnlijk nog in 1938. Een van de brieven die Barendrecht naar het nieuwe adres in Keulen moest doorsturen maakte hij open; deze bleek afkomstig te zijn van ene Joseph Kelly uit het Britse stadje Bolton. Een andere opengemaakte brief bleek afkomstig van ene Hunter uit Parijs. Het is niet bekend wat zijn motieven waren, waarschijnlijk gewoon geld, maar op 18 maart 1939 stuurde Barendrecht een brief naar het Britse gezantschap te 's-Gravenhage, waarin hij over Kelly vertelde. Het gevolg was dat hij begin mei op het Passport Control Office een ontmoeting had met Richard Stevens van MI6 en W.E. Hinchley Cooke van MI5. Hij vertelde voor de Abwehr te werken en gaf diverse namen prijs van andere Abwehr-agenten als Hunter en Nico Haasnoot, zijn zwager. Hinchley Cooke ondervroeg hem over zijn kennis inzake Kelly, maar Barendrecht wist niet veel meer te vertellen dan dat deze agent voor een bespreking naar Duitsland had willen komen. Barendrecht had in april al uit de krant kunnen vernemen dat Kelly was gearresteerd, maar dat was niet door zijn tip gekomen.

De Ierse metselaar Kelly was in september 1938 bij de Royal Ordnance Factory te Euxton, Lancashire, gaan werken.³¹³ Begin maart 1939 brak hij in bij de fabriek en stal hij twee plattegronden ervan. MI5 verdacht hem al spoedig. Nog diezelfde maand reisde hij naar Keulen, waar zijn MI6-volger constateerde dat hij een bezoek bracht aan de plaatselijke vertegenwoordiging van de Abwehr, althans volgens West. In de brief, die Kelly op zijn verzoek om een ontmoeting vanuit Nederland had ontvangen, was sprake van een afspraak in een hotel te Osnabrück.

Farago's boek, tien jaar eerder verschenen, geeft een waarschijnlijker versie van de gang van zaken, zeker als die wordt aangevuld met door West verschaft details.³¹⁴ Op 27 februari 1939 had Kelly een door 'Pete' ondertekende brief ontvangen met het verzoek naar Duitsland af te reizen; het retourtje Osnabrück lag al bij Cook's reisbureau in Liverpool op hem te wachten. Hij ondernam nu actie en stal de eerder toegezegde plattegronden in de nacht van 1 op 2 maart. Op 8 maart vertrok hij met zijn buit.³¹⁵ Een waarschijnlijker datum, waarvan sprake was in een MI5-document, is 17 maart.³¹⁶ Hij verliet toen Harwich op weg naar Hoek van Holland. Daar aangekomen werd hij aangesproken door iemand die zei Barendrecht te heten; via Osnabrück reisden ze naar Keulen. Daar werd hij vrijwel zeker door Nest Keulen officieel gerekruteerd. Meteen na zijn terugkomst in Groot-Brittannië op 20 maart werd Kelly gearresteerd. Op 19 mei kreeg hij drie jaar voor de inbraak en tien jaar voor spionage.

Uiteraard wantrouwen MI5 en MI6 de vrijwillig bekende Abwehr-agent Barendrecht. Ook de Abwehr, via Van Koutrik op de hoogte gebracht van Barendrechts dubbelspel, ging hem wantrouwen en hij werd ten behoeve van de Gestapo in de Sonderfahndungsliste 1939 opgenomen.³¹⁷ Bij brief van 13 juni werd hij door ene Borchert, mogelijk een

Santen, een broer van G.H.E. Blanche-Koelensmid en diens subagent W.H. Ide-Bottenheim. Op Van Santen, feitelijk J.C. van Zanten, komen we verderop terug. Hij werd, net als Vastelabend, Brakensiek, Peters, 'Gerardus Blanche-Koelensmid' [sic] en W.H. Ide, opgenomen in de Sonderfahndungsliste 1939.

³¹¹ Ook het CLF vermeldde ene Grant als medewerker van Nest Keulen. SOMA AA 1423, 7/1//2011. CLF-bericht dd 6-6-1940, no 4391/R. Er bestaat mogelijk een relatie met ene 'Borchert': 'On 13/6/1939, a letter was sent to Barendrecht signed "Borchert" and headed at the top of the paper Harry Grant.' TNA KV 2/365, 7a.

³¹² NIOD 206, 1361-1-303. Anklageschrift dd 10-5-1941.

³¹³ West, *MI 5*, p. 102-103. Firmin, *They came to spy*, p. 23. Bulloch, *M.I.5*, p. 182. Bij PRO in te zien: KV 2/359 en 360.

³¹⁴ Farago, *The game of the foxes*, p. 132-133.

³¹⁵ Volgens Bulloch (in *M.I.5*, p. 183) waren de plattegronden waardeloos, omdat die in tijd van oorlog in hoge mate zouden afwijken van de werkelijke toestand.

³¹⁶ TNA KV 2/365, 7a.

³¹⁷ Van Koutrik in *PEC 4C II*, p. 1516. Ook Hoogeveen herinnerde zich 'Barendregt' als een der namen die Van Koutrik had doorgegeven: een Nederlander die 'in Duitschen dienst zou staan en eveneens met de Engelschen in verbinding stond.' AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor K. Hoogeveen.

alias van Harry Grant, voor een Treff in het Keulse Kölnerhof uitgenodigd.³¹⁸ Barendrecht durfde vrijwel zeker niet naar Duitsland af te reizen, want hij stelde een ontmoeting op 14 juni in Nijmegen voor. Dit wilde Borchert weer niet. Barendrecht werd al spoedig na de invasie, op 17 mei 1940 gearresteerd. Al was Kelly's arrestatie niet het gevolg van Barendrechts verraad, de Duitse rechter zal het hem wel hebben aangerekend, want hij werd op 22 september 1941 ter dood veroordeeld. Het vonnis werd op 20 oktober 1942 te Berlijn voltrokken; volgens het Oorlogsslachtofferregister op 22 oktober.³¹⁹

Het is interessant rijksrechercheur Woonings aanvulling op de gebeurtenissen te volgen, waarbij in acht moet worden genomen dat hij dit verhaal tijdens zijn Duitse detentie vertelde.³²⁰ 'Ungefähr eine Monat später [medio 1939] hörte ich, dass ein gewisser Barendrecht aus Sassenheim im Auftrage des Generalstabs [GS III] durch einen Polizeibeamten verhört wäre. Ich habe Barendrecht darauf besucht und erhielt von ihm die Mitteilung, dass er auf eine Zeitungsanzeige geschrieben hatte, in der Nebenverdienste angeboten wurden. Darauf hatte er von einem Herrn aus Deutschland, namens Bergchard, Antwort erhalten, mit dem er dann eine Besprechung in Deutschland gehabt hat, und der ihm gebeten hatte, als Schriftwechseladresse für ihn zu fungieren und einige Erkundigungen nach Persone in Holland anzustellen. Barendrecht hatte dies getan und dafür Geld erhalten, da er jedoch glaubte, dass hier etwas unerlaubtes geschähe, hatte er den Holl. Behörden davon Mitteilung gemacht. Darauf war er durch oder in Namen des Generalstabs erhört worden und später hatte er den Besuch einen gewissen van Woelderen erhalten, der behauptete, zum englischen Dienst zu gehören. Ich bat Barendrecht um eine Personalbeschreibung und stellte fest, dass dies scheinbar Vrinten gewesen war, dessen wirklichen Namen ich Barendrecht sofort genannt habe. Barendrecht hatte scheinbar mit Vrinten nur über den Fall Borgchard gesprochen, doch hatte Vrinten ihm keine Vorschläge gemacht.

Ich fand es merkwürdig, dass Vrinten auch über diesen Fall orientiert war, liess davon jedoch nichts merken. Da ich aus dienstlichen Gründen wissen wollte, wer der deutsche Herr Borgchard war und was er beabsichtigte, liess ich Barendrecht schreiben, dass er nicht nach Deutschland kommen könnte, doch ihn aufförderte, zu einem Besuch nach Holland zu kommen. Hierdurch sollte ich dann Gelegenheit erhalten, mich mit dem Herrn zu unterhalten und festzustellen wer er wäre.

Inzwischen erhielt ich noch von anderen Holländern ähnliche Briefe, die von Borgchard, Berger, Grant und anderen stammten, und aus ihren Erklärungen ergab sich für mich, dass es sich hier um deutsche Spionage gegen England und Frankreich handelte, also nicht gegen Holland, Handlungen, die in Holland nicht strafbar waren.

Ich habe darauf zu Vrinten gesagt, es sei mir bekannt dass er sich unter den Namen van Boelderen zu Barendrecht nach Sassenheim begeben hätte, was ihm sehr unangenehm war, und verlangte von ihm, zu erfahren, wie er an Barendrecht gekommen sei und was er mit dem Mann vorhabe. Zunächst wollte Vrinten keine Antwort geben und, was meine zweite Frage betraf, so sagte er, dass er Barendrecht vermutlich für sein Geschäft gebrauchen könne. Ich dachte da sofort an den Fall Poulus oder Pauwels aus Nijmegen und verlangte von Vrinten, den Barendrecht nach den Haag zu schicken zum Zwecke einer Aussprache zwischen ihm, Vrinten und mir. Diese Unterhaltung hat einige Tage später an einem Abend stattgefunden in Hotel "Terminus" im Haag. Bei dieser Gelegenheit habe ich in Gegenwart von Vrinten zu Barendrecht gesagt dass die Angelegenheit Borgchard oder Berger für Holland natürlich keine Interesse habe, und dass er, Barendrecht, in dieser Sache nichts mehr zu tun brauche. [...]

Ich weiss, dass Vrinten mir diese Handlungsweise sehr übel genommen hat, obwohl er während dieser Unterhandlung davon niets merken liess. Einige Wochen darauf erhielt ich von Barendrecht Nachricht, dass er meinen Rat befolgt hatte und Vrinten geschrieven hätte, er wünschte keine Verbindung mit ihm zu behalten. Durch dieses Auftreten habe ich sehr wahrscheinlich verhindert, dass Barendrecht ein Schlachtopfer Vrinten wurde.³²¹

Een andere Umschlagstels van Grant was C.W. de Boer uit Arcen geweest; dat bleek uit hetgeen hij zijn kennis Thijs Spoor uit Venlo vertelde.³²² De Boer had in 1938 brieven in code ontvangen die hij in andere enveloppen in Kaldenkirchen, even over de grens bij Venlo, moest posten naar een adres in Keulen, later in Bonn. Per brief ontving hij 10 tot 15 mark. Een keer kreeg hij twee of drie Britse ponden. Mogelijk was dit een poging van Grant zijn nationaliteit te camoufleren; De Boer duidde hem aan als de man met de bolhoed.

Spoor, van oorsprong een typograaf, hield zich vanaf 1935 – het jaar ervoor was hij lid van de NSB geworden – bezig met ongeregeld werk als decoratieschilder. Hij wilde dus wel een extra cent verdienen en hij bood zich ook aan als postadres. Kort daarop ontmoette hij in 's-Gravenhage Grant en hij werd aangenomen. De eerste brief kwam uit Lyon en Spoor stuurde hem vanuit Kaldenkirchen door naar Ingenieursbureau Fischer & Co in de Stockestraße te Bonn; dit

³¹⁸ TNA KV 2/365, 7a.

³¹⁹ Geattendeerd op Barendrechts antecedenten werd hij in 2003 uit het register van de stichting verwijderd.

³²⁰ AMJ PolKab, O 15/49. Afschrift van naar het Duits vertaalde verklaring van W.C.J. Wooning dd 2-7-1940.

³²¹ AMJ CABR, A.J. Brands; I. de Later. De door Wooning genoemde 'Bergchard' of 'Borgchard' – waarschijnlijk is de eerder gebruikte schrijfwijze 'Borchert' van toepassing – lijkt op die van Hauptmann Burchartz, voor de Tweede Wereldoorlog professor op een universiteit te Bonn.

³²² NA BNV, 3313. Rapport inzake M.D. Spoor dd 23-11-1945. NA CABR, 112188-52344. PV dd 19-9-1947, verhoor C.W. de Boer.

gebeurde in 1938. Na zo'n zes brieven kreeg hij vanuit Nijmegen een brief, waarin hem werd gevraagd naar hotel Weingarten in Kaldenkirchen te komen. Daar vroeg Grant hem of hij bereid was als agent naar Zuid-Frankrijk te reizen. Dat wilde Spoor wel en hij kreeg te horen dat hij dan een seincursus moest volgen. Op zijn adres in Venlo kwamen nog vier brieven uit Frankrijk en België aan, voordat hij een maand later een uitnodiging ontving voor een ontmoeting in hotel Eden am Bahnhof te Keulen.³²³ Elke veertien dagen kreeg hij vervolgens les op het kantoor van een scheepvaartbureau in het gebouw tegenover het hotel. De cursus werd gegeven door ene Schröder die hem na afloop daarvan meenam naar Königsfort nabij Keulen; in een kleine villa daar werd hem een examen afgenomen. Zijn alias lijkt Gerritsen te zijn geweest.³²⁴ Hij slaagde en kreeg vervolgens onderricht in het verbergen van een zendontvanger in een huis. Zijn codeboek werd een roman waaruit hij elke dag het eerste woord op een nieuwe pagina als sleutel moest gebruiken. Het codestelsel was een uit 25 vakken bestaand vierkant. Ongeveer medio maart, het was inmiddels 1940 geworden, moest hij weer naar Keulen komen; daar werd hij in hotel Eden voorgesteld aan Grants chef Peeters. Deze droeg hem op bij het Zwitserse consulaat-generaal in Keulen een visum voor Zwitserland aan te vragen. Dit lukte niet, omdat hij niet voldeed aan de eisen inzake middelen van bestaan. Op aanraden van Peeters vroeg hij toen bij het Italiaanse consulaat reispapieren aan voor een reis naar Italië; dit lukte. In dat land aangekomen had hij dan zijn paspoort moeten verscheuren en daar bij een Nederlands consulaat-generaal een visum moeten aanvragen voor een reis naar Frankrijk. Het uitbreken van de oorlog verhinderde zijn uitzending. Hij werd niet veroordeeld voor zijn activiteiten en in september 1947 werd besloten tot zijn invrijheidstelling.³²⁵

---

³²³ Hotel Eden am Bahnhof werd ook gebruikt als Umschlagstelle door een Duitser met het alias Weiß, waarschijnlijk een postadres van Rumpé. Mogelijk stuurde ene Staube alias Weber, een Nest Keulen-agent, daar zijn brieven heen.

³²⁴ NA BNV, 3313. BNV-onderzoekingsrapport inzake M.D. Spoor dd 26-4-1946.

³²⁵ NA CABR, 112188-52344. Besluit dd 25-9-1947 van parket PF.

- Abt, 23
 Abts, 27, 29, 30
 Adams, 24
 Akkersdijk, 8
 Amadio, 2
 Aretz, 19
 Ast Hamburg, 13
 Ast München, 15
 Ast Münster, 23, 27
 Ast Stuttgart, 14
 Ast Wilhelmshaven, 27, 30
 Augner, 9, 13
 Baalen, 6, 8
 Baart, 1
 Bach, 18
 Backus, 3, 7, 17
 Bakker, 34
 Bankierskantoor van Kuiper en Smelting, 33
 Barendrecht, 34, 35
 Bastin, 18, 19, 20, 22, 23, 25
 Becker, 15
 Beek, 24
 Beer, 5, 7
 Bensmann, 10, 12
 Bensmann United Oil Patents, 10
 Berg, 2
 Bergchard, 35
 Berger, 35
 Bergmann, 1
 Berkel, 29
 Béro, 24
 Best, 3, 16, 17, 18
 Bijsterveld, 27
 Bischoff, 10
 Blanche-Koelensmid, 34
 Blohm, 10
 BNV, 30
 Bodens, 30
 Boelderen, 35
 Boer, 35
 Bood, 33
 Borch tot Verwolde, 2, 4, 7
 Borchert, 34, 35
 Borgchard, 35
 Born, 3, 4, 14, 15, 17
 Bouten, 30
 Bouwman, 1
 Bouwmans, 21, 28
 Bouwmeester, 34
 Brakensiek, 33
 Brandenburg, 2
 Bree, 17
 Brinkman, 31
 Brockmüller, 26, 27
 Broekmann, 29
 Brucken Fock, 8
 Brugman, 5, 6
 Bruijn, 2
 Bruins, 8
 Brull, 22, 25
 Bulang, 16
 Bulein, 16
 Burchartz, 35
 Burckelmann, 3
 Busch, 4
 Buskens, 24
 BVD, 8, 31
 Camp, 1
 Campagne, 7
 Carl, 12
 Claremont Motor Accessories Company, 9
 Cleijne, 27
 Clément, 26, 27
 Clever, 33
 Dahm, 33
 Dautzenberg, 23
 Dekkers, 31
 Delsing, 16, 17
 Diel, 18
 Dijs, 21, 22, 25, 28, 30, 31, 32
 Dinkel, 14
 Dinkelacker, 15
 Ditges, 22, 28, 29
 Do re mi, 18
 Driessen, 29
 Dronkers, 8
 Duijnen, 19, 20, 22, 25, 28
 Eck, 8
 Eitel, 10
 Ellingrath, 15
 Enckevoort, 20
 Englandspiel-agenten, 30
 Epstein, 17
 Erasmus, 18, 26
 Eskens, 2
 Esser, 24
 Exel, 7
 F 2359, 10
 F 2531, 10
 Fanny, 18
 Faro, 31
 Feldjens, 18
 Focke-Wulf, 10
 Fontes, 5
 Fontès, 23
Freie Presse, 20
 Furnimont, 17
 Garrick, 9
 Geelen, 26, 27, 28, 29, 30
 Gelen, 27
 Georg, 33
 Gerards, 23
 Germania, 14
 Gerritse, 1
 Gerritsen, 36
 Giesbers, 32
 Göbelsmann, 13, 14
 Goebelsmann & Kahrman, 14
 Goes, 10
 Goldberg, 29
 Goldschmidt, 33
 Gottfried, 23
 GPOe, 33
 Graaf, 7
 Graaff, 21, 31, 32
 Graafland, 23
 Grant, 34, 35
 Grimm, 10
 Groenewout, 10, 11, 12
 Groot, 32
 Grünwald, 11
 GS III, 9, 18, 21, 23, 28, 29, 31, 35

Gumster, 33
 Haase, 5, 7
 Haasnoot, 34
 Hamers, 11
 Hamkes, 8
 Hartog, 18, 21, 22
 Heiberg, 30
 Heijligers, 16
 Heijst, 12
 Helmsdorff, 19, 20, 21, 22
 Herbert, 30
 Herdtmann, 30
 Hermans, 17
 Heymanns, 13
 Hilten, 29
 Hinchley Cooke, 34
 Hof, 21
 HOFFMEISTER, 30
 Honnef, 19, 20, 22, 25
 Hoogendoorn, 17
 Horst, 27
 hotel Eden am Bahnhof, 36
 Hotel Wanders, 1
 hotel Weingarten, 36
 Houdt, 18, 25, 27
 Houdt-Kneip, 24
 Houten, 9, 11
 Hunter, 34
 Hurkmans, 32
 Hurter, 14
 Huschka, 27, 30
 Ickrath, 15
 Ide, 34
 Ide-Bottenheim, 34
 Ingenieursbureau Fischer & Co, 35
 ITT, 10
 Janssen, 2, 12, 15, 17, 18, 19, 30
 Jessen, 19
 Kahrman, 13
 Karkofski, 20
 Karl, 12
 Kaufmann, 9, 13
 Keller, 11
 Kelly, 34
 Kempes, 18
 Kerkhof, 29
 Kerkhoff, 29
 Kirchhoff, 24
 Klaver, 8
 Klingenburg, 4
 Klinkenburg, 2
 Klinkers, 4
 Klinow, 3
 Klomp, 17
 Klop, 3, 17
 Kneip, 18, 20
 Kol & Co, 9
 Kolkman, 5, 6, 7
 Koster, 16
 Koutrik, 34
 Kouwenhoven, 33
 Kröger, 3, 5
 Kroll, 24
 Kühn, 11, 12
 Kühle, 30
 Kup, 1, 2
 Laere, 7
 Langenberg, 9, 13
 Leemann, 8
 Leinung, 1
 Leuwen, 33
 Liffers, 11
 Limburg Stirum, 8
 Lindeman, 5
 Loon, 8
 Luders, 9
 Maartensen, 33
 Malten, 12
 Mantelers, 21
 Marcussen, 33
 Martinoff, 4
 Marx, 27
 Mayer, 19, 20
 Meens, 23
 Meijer, 20, 30
 Meijer Roodenberg, 12
 Meiler, 13
 Melchior, 9
 Meldekopf Kaldenkirchen, 13
 Meldekopf Süd, 1, 2
 Menoline, 17
 Mercker, 12
 Metman, 4
 Metzger, 6
 Meyer, 8
 MI5, 34
 MI6, 5, 9, 16
 Moll, 13
 Monopole, 14, 15
 Müllerschön, 24, 25
 Musschenberg, 4
 Muter, 8
 Nass, 16
 Nedinsco, 16
 Negus, 27
 Nest Bremen, 10
 Nest Keulen, 8, 9, 13, 33, 34
 Nickel, 4
 Nijkerken, 27
 Nikkel, 4
 Niko, 23
 Oosterveen, 8
 Overmeir, 1
 Paardekooper, 34
 Palmen, 18, 19, 21, 23, 24
 Passprüfungsstelle, 2
 Paulsen, 13
 Pauwels, 35
 PCO, 7
 Peerlings, 16
 Peeters, 36
 Pelzer, 17
 Pete, 34
 Peters, 4, 33
 Pheiffer, 10
 Philippe, 26
 Pinxt, 18
 PO 23, 12
 Poos, 6
 Poulus, 35
 Ramus, 16
 Rapp, 9
 restaurant Zum Stern, 1
 Ridderhof, 2
 Ringers, 20
 Rooseboom, 9, 31

RR 2605, 11
Rudolph, 8
Rumpe, 9, 36
Salm, 1
Salmi, 1
Samsz, 5
Sanders, 30
Santen, 5, 34
Schmidt, 19, 26
Schmitt, 23
Schmitz, 18, 23
Schneeweiss, 23
Schröder, 36
Schuh, 17
Schulze-Bernett, 8
Seelen, 25
Seitz, 14
Sicherheitsdienst, 16
Sinn, 14
Smidt, 9
Smulders, 23, 25
Snatager, 33
Snep, 28, 29, 32
Sollte, 9
Solms, 3
Specht, 9, 13
Spelthaan, 20, 22, 23, 25
Speyart van Woerden, 31
Spindler, 29
Sponeck, 11
Spoor, 35
Springer, 11
Sprinks, 16
Spruijtenburg, 16, 17, 18, 24, 25
Staube, 36
Steinmetz, 12
Stevens, 3, 16, 18, 34
Stieber, 14, 15
Stolte, 23
Stotz, 14
Straetmans, 24
Strauss, 3
Sytzke, 8
Teleflex, 12
Teseling, 3, 5, 6
Texas Oil, 10
Thomas, 20, 26, 27, 28
Tinsley, 5
Travaglio, 3, 14, 17
Travoglio, 3
Tricht, 5
Trost, 29
Vallen, 16
Vastelabend, 33
Velhagen, 2
Venbrueckx, 8
Verbruggen, 1
Verhoeven, 23, 29
Verkuijl, 33
Vijgen, 26, 27
Vogel, 16
Voorburg, 18
Voorburgh, 18
Voort, 34
Vries, 30, 33
Vrinten, 5, 35
Vroom, 31
Wagner, 5
Waltenbeck, 8
Weber, 23, 36
Weiß, 36
Wenmakers, 18
Wenmakers-Coenen, 24, 25
Wenninger, 11
Wenzlau, 10, 11, 12
Wessel, 10
Wetteren, 32
Whetstone Jones Cohen, 18
Wielick, 18
Wijnen, 28
Willems, 19, 20, 23, 25, 27
Willemsen, 33
Willik, 17, 18, 20, 21, 24
Willock, 18
Wilton Feijenoord, 12
Winters, 19
Woelderens, 35
Wollert, 14
Wolters-Schell, 17
Wooning, 3, 21
Wynand, 34
Zanoli, 16
Zanten, 5, 34
Zeil, 11

